

T.C.
ÇORUM VALİLİĞİ

**6. ÇORUM
KAZI ve ARAŞTIRMALAR
SEMPOZYUMU**

İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

T.C.
Çorum Valiliği
İl Kùltür ve Turizm Mùdùrlùđù

6.

**ÇORUM
KAZI VE ARAŞTIRMALAR
SEMPOZYUMU**

ÇORUM / 2020

T.C.
Çorum Valiliği
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Yayın No:20

ISBN
978-975-17-4835-5

Yayına Hazırlayanlar
Sümevra ŞENGÜL
Dr. Önder İPEK

Kapak Fotoğrafi
Lotus Çiçeği Diadem Parçası, Şapinuva-Ortaköy

Grafik Tasarım
Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri

Baskı
Emsal Matbaası / Ankara

“6 . Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu”

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve bildiri sırasına göre yayınlanmıştır. Kitapta yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Çorum Valiliği İl Özel İdaresi'nin katkıları ile basılmıştır. Kitaptaki tüm belge ve bilgiler kısmen veya tamamen izinsiz alınmaz, kopyalanamaz. Tüm yayın hakları Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir.

ÇORUM / 2020

SAYGIYLA ANIYORUZ...

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Ön Söz	9
Önder İPEK Mustafa SÜEL'e Saygı	11
Zeynep AYGEM, Ekrem ÖZDEMİR Bazı Tepelerde Âsâr-ı Atika Var Osmanlı Arşivleri'nde Çorum ve Çevresindeki Arkeolojik Kazılar	25
Tayfun YILDIRIM Resuloğlu Eski Çağı Metal Eserleri Işığında Orta/Kuzey Anadolu Maden Sanatı	33
Mustafa SÜEL Ortaköy-Şapinuva 2015 Kazı Çalışmaları	53
Andreas SCHACHNER, Jürgen SEEHER Boğazköy/Hattusa – Restorasyon ve Yerleşme Yönetiminin Elli Yılı	65
Aykut ÇINAROĞLU, Duygu ÇELİK, Ali GÜNEY Alaca Höyük 2015 Kazıları	99
Duygu ÇELİK Alaca Höyük'te M.Ö. II. Bin Yıla Ait Atölye/İşlik Yapısı	125
İbrahim Tunç SİPAHİ Eskiyapar Buluntularının Işığında Eski Hitit Yapısı	163
Sümevra ŞENGÜL Osmanlı Dönemi Tütün Lüleleri ve Çorum Müzesinden Örnekler	183
İrfan YİĞİT Türk İslam Sanat Eserlerinde Kitabeler: Çorum Müzesi Örneği	207

SUNUŞ

Çorum, tarihin derinliklerinden gelen çarpıcı izlerini neredeyse her yöresinde yansıtmaktadır. Hitit Coğrafyası olarak anılan Çorum'da yapılan bilimsel çalışmalar doğrultusunda elde edilen bulgular, sadece Anadolu ve Kuzey Suriye'ye değil Orta Asya, Ön Asya, Balkanlar gibi birçok coğrafi bölge ve göç yoluna da ışık tutmaktadır. Çorum; höyük, tümülüs, nekropol ve yerleşim alanları ile tarih öncesi çağların gizemlerini aralamakta; idari, dini, sivil, askeri, kültürel yapıları ile farklı çağların ihtişamını gözler önüne sermektedir.

Maddi ve manevi kültürel değerleri insanlık tarihinin verileri olarak gören bilim insanları için Çorum, kıymetli bir araştırma alanı olarak kabul görmüş; pek çok akademik çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Yapılan kazılarda çıkan eserler, gözlemler sonucunda elde edilen unsurlar akıl, mantık ve bilimsel tavır esas alınarak değerlendirilmiş ve bu sayede de bilim külliyatına yeni veriler sunulmuştur. Şehrimiz, değerli bir araştırma alanı olmasının yanı sıra bilimsel toplantılara ev sahipliği yapmasıyla da bu katkıyı arttırmıştır.

“Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Kitabı” şehrimizde gerçekleştirilen bilimsel toplantıların ürünlerinden bir tanesidir. 5. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu kitabı 2016 yılında basılmış, uzun bir aradan sonra İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'müzün öz verili çalışmaları ile 6.sının basımı gerçekleştirildi. Sempozyum kitabının basımı için gerekli koordinasyonu ve hazırlığı sağlayan İl Kültür ve Turizm Müdürü Sümeyra ŞENGÜL'e, sempozyuma bildirileri ile katkı sunan değerli bilim insanlarına ve emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Mustafa ÇİFTÇİ
Çorum Valisi

Ön söz

Çorum, geçmişte olduğu gibi bugün de arkeolojik kazıların sürdüğü ve bilim dünyasına güncel bilgilerin sunulduğu bir kenttir. Hattuşa, Eskişehir, Şapinuva kazıları aralıksız olarak devam etmekte, bir dönem yapılamayan bölgenin en eski kazılarında olan Alaca Höyük kazısı, artık on iki aylık kazı olarak planlanarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bayat Derekuşuğun, Alaca Örukaya Roma Barajı Müze kurtarma kazıları tamamlanmıştır. Alaca İlçesi, Mahmudiye Köyünde Kalehisar, Merkez ve Alaca İlçesinde Paleolitik ve Neolitik Dönem, Sungurlu-Uğurludağ-Bayat ve İskilip ilçelerinde “Delice Havzası Yüzey Araştırması” yapılmıştır. Birkaç örneğini burada sıraladığımız kıymetli araştırma alanlarına sahip şehrimiz, her daim bilim insanları için bir cazibe merkezi olmuştur. Elbette olmaya da devam edecektir. Bu amaca hizmet edecek unsurlardan biri de araştırma sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılmasıdır. Düzenlenen sempozyum ve kongrelerin, bu toplantılar sonucunda ortaya konulan kitapların insanlık için kıymeti büyüktür.

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Çorum Müze Müdürlüğü'nün koordineli çalışmalarıyla ilki 2010 yılında gerçekleştirilen Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumunun bildiri kitabı, ilk kez 2011 yılında yayımlandı. Bu tarihten itibaren, bölgede yapılan kazı çalışmalarının sona erdiği her sonbahar mevsiminde, elde edilen bulguların düzenlenen toplantıda bilim dünyası ile Çorum Valiliği himayesinde paylaşılmasına ve hazırlanan bildirilerin kitap haline getirilmesine devam edildi. Bu bağlamda hazırlanan son eserse 2015 yılında baskısı yapılan “5. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu” kitabı oldu. 18-19 Aralık 2015 ve 16-17 Aralık 2016 tarihlerinde Müze Müdürlüğü Konferans Salonunda gerçekleştirilen iki toplantının bildirileri ise ne yazık ki uzun bir süre kitaplaştırılmadı ancak eksikliği bilim dünyasında hep hissedildi.

Bilimsel verinin Çorum'un gelişiminde eşsiz bir değeri olduğunu düşünen müdürlüğümüz bu eksikliği gidermek, düzenlenişi bir gelenek haline gelen Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumunun sürekliliğine katkıda bulunarak önümüzdeki dönemde sekizincisinin düzenlenmesine olanak sağlamak amacıyla, yirmi katılımcı ile gerçekleştirilen 6. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumunda sunulan dokuz bildiri kitap haline getirmiştir. Bu amacı himayelerinde gerçekleştirdiğimiz Sayın Valimiz Mustafa ÇİFTÇİ'ye, kitabın basımı için bizleri teşvik eden ve hazırlanmasında destek veren Vali Yardımcımız Recep YÜKSEL'e, bildirileriyle katılım sağlayan tüm araştırmacılara ve burada adını sayamadığımız emeği geçen herkese müdürlüğümüz adına teşekkür ediyorum.

Sümeýra ŐENGÜL
İl Kültür ve Turizm Müdürü

MUSTAFA SÜEL'E SAYGI

Önder İPEK *

*Düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu
Hacı Bektaş-ı Veli*

1989 yılının Aralık ayında Çorum Müzesindeki görevime başladıktan yedi ay sonra Uluslararası 10. Çorum Hitit Festivali etkinlikleri kapsamında Festival Komitesi başkanlığınca 19-21 Temmuz 1990 yılında Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi gerçekleştirilmişti (Resim1-4). Kongrede Mustafa Süel ile birlikte öğrenciliğimiz yıllarında Hititler üzerine yayınlar yapan ve adlarını derslerde öğrendiğimiz birçok bilim insanını da orada tanıma fırsatım olmuştu. Bu kongre, aynı zamanda büyük bir arkeolojik keşfin kamuoyuna ilk kez duyurulacağı bir toplantı idi. Dönemin Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü M. Akif IŞIK, yaptığı açılış konuşmasında

“Bu arada çok önemli gördüğümüz bir haberi ilk defa size açıklamaktan büyük bir mutluluk duyacağım. Bildiğiniz gibi Hitit çivi yazılı tabletleri arşivi sadece Boğazköy’de ve Maşathöük’te bulunmuştur (Bildiğimiz kadarıyla arşiv olarak). Bu kez üçüncü bir yerde, Çorum Ortaköy’de yine bir arşiv olarak ümit ettiğimiz buluntulara rastlamış bulunmaktayız. Şu anda elimizde 2 Hitit tableti mevcut. Yeni bulundu. Biri Hitit çivi yazısı olarak Hurrice yazılmış, biri de Hititçe yazılmış iki tablet bulunmuştur. Ve bunu sevinçle burada sizlere, değerli bilim adamlarına açıklamaktan büyük bir zevk duyuyorum. İnancım o’dur ki Ortaköy’deki bu buluntular bir arşivin müjdecisi olsun. Ve bunu da burada belirtmekte yarar görüyorum. Burada en yakın bir tarihte Doç. Dr. Aygül SÜEL’in bilimsel başkanlığında Çorum Müzesi tarafından kazılara başlanacaktır” (Işık, 1990) demişti.

Bu açıklamadan çok kısa bir süre sonra yeni başlayacak olan kazı çalışmasının lojistik desteği için Mustafa SÜEL ile birlikte Ortaköy’e gittik. Henüz diğer kazı ekibi üyeleri Ortaköy’e gelmemişlerdi, çünkü ne heyet üyelerinin kalacağı bir kazı evi ne de kazıyı yapabilecek malzeme vardı. Kazı çalışması için bir yandan ilçedeki Kaymakamlık ve Belediye gibi kurumlarla görüşmeler yapılırken bir yandan da kazı alanında ilk açmaya nereden başlanması konusunda Mustafa SÜEL ile birlikte alana gidiyor, Tepelerarası mevkiinde yeni hasat yapılmış tarlaların yüzeyinde çanak çömlek gibi buluntuları topluyor bunlar üzerinden dönem tespiti yapıyor idik. Tabii ben henüz daha 1 yıllık arkeolog, yedi aylık da müzeci olarak malzeme bilgisi konusunda Mustafa SÜEL’in yorum ve değerlendirmelerini dikkatle dinliyorum, bir şeyler öğrenme çabasında sorular soruyorum, karşılığında öğretici ve tatmin edici cevaplar alıyordum. Üç veya dört gün boyunca Ortaköy’de Belediyenin çok da hijyenik olmayan misafirhanesinde aynı

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. onderipek@hitit.edu.tr

odada birlikte kalarak Ortaköy’de kazının lojistik çalışmalarına devam ediyorduk. İkinci ya da üçüncü gün elimizde ahşap kazıklar ve ip ile birlikte çok sıcak bir günün ortasında gittiğimiz arazide 5x5 metre ölçülerindeki açma yerinin belirlenmesine çalışıyorduk. Mustafa SÜEL’in tecrübesi doğrultusunda, şimdiki Tepelerarası mevkiindeki yükseltinin olduğu “A” binasının üzerine kazıkları çakarak Ortaköy kazısına ilk kazmanın vurulacağı yeri, açmayı belirlemiştik. Ancak bu işlemi yaparken hiç de umulmadık bir durumla karşılaştık.

Arkeologlar, araziye gittiklerinde belki içgüdüsel bir olgudan kaynaklı olsa gerek, gözleri hep toprakta olur. İşte bu içgüdüsel davranışın karşılığı olarak Mustafa SÜEL ile birlikte bu alanda tarla yüzeyinden çivi yazılı tablet parçaları toplamaya başladık. Tarla sürümü sırasında yüzeye çıkmış olan 4-5 adet tablet parçasını bulduğumuz yer, tam da ahşap kazıkları çakarak iple çevrelediğimiz kazı açmasının hemen bitişiğinde yer almaktaydı. Bütün bu ön çalışmaların ardından kazı bilimsel başkanı Aygül SÜEL ve diğer heyet üyelerinin Ortaköy’e gelmeleri ile birlikte 1990 yılının Ağustos ayında büyük bir heyecan ve ümit ile ilk kazma vurulmuş oldu. Mustafa SÜEL’in işaretlediği bu açmada başlayan ve 1990 yılında 3 aydan fazla devam eden kazı çalışmalarında “A” binası olarak adlandırılan büyük bir Hitit yapısı ve bu yapı içerisinde Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürünün 1. Hititoloji Kongresinin açılış konuşmasında bahsettiği ve inancının da yerine geldiği önemli bir Hitit arşivi bulundu (Resim 5,6,7). Şimdi sayıları 5.000’e yakın Hitit çivi yazılı tabletinin, 3.000’e yakın arkeolojik eserin ve monumental yapıların olduğu bir Hitit kenti ile karşı karşıyayız. Ortaköy kazı başkanı tarafından okunan tabletlerden Hitit dönemindeki adının Şapinuva olduğunu öğrendiğimiz Hititlerin ikinci başkenti Şapinuva’nın açığa çıkartılması için ömrünü buraya vakfeden sade ve gösterişsiz bir yaşam sürerek yalnızca mesleğini icra eden bir kazı heyet üyesini, bir eş’i, bir babayı, bir dedeyi (Resim 8, 9,10,11) yani kısacası düşünce karanlığına ışık tutan Mustafa SÜEL’i saygı ve rahmetle anıyoruz.

Mustafa SÜEL, 1944 yılında Tekirdağ’da doğdu. 1970 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalında lisans eğitimini, 1983 yılında Yüksek Lisansını, 1986 da Doktorasını tamamladı. 1971 yılında Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünde göreve başladı. Burada Müzeler, Kazılar ve Kaçakçılık şubelerinde çalıştı.

İlk Meclis binasını yani 1. Türkiye Büyük Millet Meclis binasını, Kurtuluş Savaşı Müzesi olarak, eski Sento binasını da Cumhuriyet Müzesi olarak kurmuş ve iki müzenin de müdürlüğünü yapmıştır (Resim 11). Genel Müdürlükte Etüd ve Proje Şube Müdürü ile genel müdür danışmanlığı da yapan Mustafa Süel, 1977-1993 yılları arasında Ankara PTT Müzesi, Kurtuluş Savaşı Müzesi, Cumhuriyeti Müzesi, Karabük Demir Çelik Fabrikası Müzesi, Merkez Bankası Müzesi, Hacı Bektaş Arkeoloji Müzesi, Ziraat Bankası Müzesi, Kırıkkale Silah Fabrikası Müzesi gibi bir çok müzenin tasarımını ve danışmanlığını yapmıştır. Öğrenciliğinde ve Genel Müdürlükte çalıştığı dönemlerde Aksaray Acemhöyük, Konya Karahöyük, Adıyaman Samsat, Çorum Alacahöyük, Eskişehir Eskişehir, Keban Projesi çalışmaları kapsamında Ağın-Kalaycık Höyük kurtarma kazısında çalışmış ve Cumhuriyet Dönemi Afyon Tınaztepe ve Çiğiltepe Siper kazılarını yönetmiştir

1988-1990 yıllarında yüzey araştırmaları sırasında tespit ettiği Çankırı Balıbağı Kazısının kazı başkanlığını yaptı. Eşi Prof Dr. Aygül SÜEL ile birlikte 1987-1990 yıllarında Çorum'da Yüzey Araştırması Projesini yürüttü. 1990 yılından, 24 Eylül 2015 tarihine kadar Kazı Başkan Yardımcısı ve Arkeoloji sorumlusu olarak, Şapinuva- Ortaköy Kazısında çalıştı (Resim 12). 1997 yıllarında Genel Müdürlükten ayrıldıktan sonra Uludağ Üniversitesine geçmiş, burada Eskiçağ Tarihinde Anabilim Dalı Başkanlığı yapmıştır. Türkmenistan projesi dolayısı ile Uludağ Üniversitesi'nden emekliliğini istemiştir. Teknik başdanışman olarak çalıştığı Birleşmiş Milletler Projesi ile Türkmenistan'da Merv, Köhne-Urgenç ve Aşkabat şehirlerinde kazılar yapmış, arkeoloji müzeleri açmış, Turizm projeleri düzenlemiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı olan Türkmenbaşı Sapar Murat'a danışmanlık yapmıştır. Türkmenistan'da kendisine Profesörlük unvanı verilmiştir. Yine Birleşmiş Milletler Projesi çerçevesinde Merv'de Sultan Sancar Türbesi restorasyon projesinde çalışmıştır. Türkmenistan Projesi sonrasında öğretim üyeliğine Gazi Üniversitesi Turizm Eğitimi Fakültesi, Seyahat bölümünde devam etmiştir (Resim 13).

Arkeolojiye, Hititoloji'ye duyduğu ilgisi, sevgisi nedeniyle ilk defa Uluslararası Hititoloji kongresi toplanması fikrini ortaya atarak gerçekleşmesini sağlamıştır. Eşi Aygül SÜEL ile birlikte 25 yıl önce başlattıkları bu kongre gelenekselleşmiş, Hitit Üniversitesi bünyesinde kurumsallaşmıştır. Çok sayıda makalesi bulunan Süel, yurt dışında ve yurt içinde, çeşitli şehirlerde konferanslar ve seminerler vermiştir (Resim 14).

Mustafa SÜEL Şapinuva kazılarına ömrünü vermiştir. Eşi Aygül SÜEL ile birlikte, bir kızımız var oğlumuz da Şapinuva derlerdi. 4 ay gibi uzun süren kazıda kendisi her gün arazide olmuş, bu işi zevkle yürütmüş, Şapinuvanın bütün cefasını ve sefasını çekmiştir (Resim 15,16,17,18). Kendisi ile Ortaköy kazısındaki üç ay birliktelikten sonra hep iletişim içerisinde olduk. Çoğu zaman kazı ile ilgili, çoğu zaman müzecilik hizmetleri ile ilgili istişarede bulunduk. Müze uzmanlığımın ardından yöneticisi olduğum Çorum Müzesi'nde görevim gereği diğer kazılarda olduğu gibi Ortaköy-Şapinuva kazısı ile de hem bilimsel hem de idari olarak yardımlaşma ve karşılıklı iyi ilişkiler içerisinde bulunduk (Resim 19).

Mustafa SÜEL, Ortaköy kazısı devam ederken 25 Eylül 2015, Kurban Bayramının 2. günü geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Kendisini çok sevdiği arazi çalışmalarında, yani sahnede kaybettik. Onu, verdiği hizmetlerden dolayı saygı ve rahmetle anıyoruz (Resim 20).

Kaynakça;

Işık, M.A.

199 Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990) (Uluslararası 10. Çorum Hitit Festivali(19-21 Temmuz 1990) Uluslararası Çorum Hitit Festivali Komitesi Başkanlığı, Çorum 1990.14-15

Resim 1. 1. Uluslararası Hititoloji Kongresi 19-21 Temmuz 1990

Resim 2. 1. Uluslararası Hititoloji Kongresi 19-21 Temmuz 1990

Resim 3. 1. Uluslararası Hititoloji Kongresi 19-21 Temmuz 1990

Resim 4. 1. Uluslararası Hititoloji Kongresi 19-21 Temmuz 1990

Resim 5. Kazı çalışmasında açma başında

Resim 6. Kazı çalışmasında açma başında

Resim 7. Mustafa SÜEL, eşi Aygöl SÜEL ile birlikte

Resim 8. Kızları Bülben ile birlikte Ortaköy-Şapınuva “A” Binasında

Resim 9. Dedenin torununa olan sevgisi

Resim 10. SÜEL çifti ve torunları Işık

Resim 11. Cumhuriyet Müzesi Müdür iken personeli ile birlikte

Resim 12. İşçilerle birlikte banyo kabını açığa çıkartırken

Resim 13. Öğrencileri ile birlikte Anıtkabir’de

Resim 14. SÜEL çiftinin Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde verdiği son konferans, Müze Müdür Enver SAĞIR

Resim 15. Şapınuva Ağılönü mevkiinde kazıyı ziyarete gelen David Hawkins, Tunç Sipahi ve Mark Weeden,

Resim 16. Kazı evinde heyet üyeleri ve öğrencilerle birlikte

Resim 17. Kazı evi bahçesinde eser fotoğraflarının çekimi sırasında dinlenirken

Resim 18. Kazı evinde akşam toplantısı

Resim 19. Çorum Müzesi tarafından ilki 2010 yılında yapılan ve 2017 yılına kadar devam eden, bildirilerinin kitap haline getirildiği 1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu

Resim 20. Mustafa SÜEL, 25 Nisan 1944

BAZI TEPELERDE ÂSÂRI ATİKA VAR OSMANLI ARŞİVLERİ'NDE ÇORUM VE ÇEVRESİNDEKİ ARKEOLOJİK KAZILAR

Zeynep Aygen*
Ekrem Özdemir

Özet

Ülkemizde Hititoloji çalışmaları Çek bilim adamı Hrozny'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Hitit yazısını okuması üzerinden üne kavuşmuştur. Oysa elimizdeki Osmanlı Arşivindeki belgelere göre savaş öncesi dönemde de gerek Türk ve gerekse yabancı bilim adamları Hitit kalıntılarının yoğunlukla bulunduğu Çorum ve çevresine ilgi duymuşlardır. Muhtemeldir ki bu ilginin de etkisiyle arka planda söz konusu coğrafyada alt yapı çalışmaları hızlanmış, telgraf sistemi kurulmuş ve eserlerin korunmasına yönelik idari önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu konuda Osmanlı Arşivinde makale kapsamında ancak bir kısmına değinebileceğimiz çok sayıda belge bulunmaktadır. Yazımız gerek Çorum'un arkeolojik değerlerinin ortaya çıkışının gerekse Hititolojinin ülkemizde erken dönemlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hititoloji, Osmanlı Arşivi, Belgeler, Çorum, Müzecilik

Abstract

The history of Hittitology Research in our country became especially famous when the Chech scientist Hrozny had managed to dechipse the Hittite language However according to the documents in regard of the pre-War period in the Prime Ministerial Ottaman Archive, both Turkish and foreign scientists became interested in Çorum and environment where Hittite settlements and objects could be densly found already in the Pre-War Period. Probably also due to the existence of this interest in the aforementioned region there was a rising activity in building infrastructure, establishing telegraph lines and taking precautions for the protection of historic heritage. In regard of this theme there a wealth of documents in the Ottoman Archive among which we could only deal select a limited number in the scope of this article. Our paper aims to shed a light to the early history of the perception of archaeological values and Hittitology in Çorum.

Key Words: Hittitology, Ottaman Archive, Documents, Çorum, Museology

* Prof. Dr. Zeynep Aygen: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Ekrem Özdemir: TASAD (Tarih ve Sosyal Araştırmalar Derneği)

1- Giriş

Özette de sözünü etmiş olduğumuz gibi Hitit kültür varlığına olan ilgi 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin Ankara, Niğde, Kayseri havalisinde bazı tepelerle ilgili inceleme yapmak ve Müze-i Hümayun'a nakletmeye değer asar-ı atika hakkında bilgi vermek için Lyon Tabiat Tarihi Müzesi müdürü olduğu belirtilen ve "Mösyö Şanj" olarak zikredilen şahsa kolaylık gösterilmesiyle ilgili olarak 9 Mayıs 1893 tarihli bir belgede "Sungurlu, Boğazköy ve Yozgat'ın bazı tepelerinde keşf-i gûzar etmek ve badehu Niğde ve Ankara üzerinden Dersaadet'e avdet edecek olan Mösyö Şanj için tavsiyenameler" yazılması ifadesi yer almaktadır.

Aslında Osmanlı İmparatorluğunda arkeolojik bilinç genelde bilindiğinden çok daha erken dönemde gelişmiştir. 2 Aralık 1874 tarihli bir belge tarihi eser kaçırana uygulanan cezai işlemlere ve bu gibi suçları işleyenleri ihbar edenlere verilecek ödüllere ilişkin bilgilenmemizi sağlamaktadır. Öte yandan bu dönemde uzman olmayan kişilere genelde ruhsat verilmiyorsa da 'Alman Velihtı'nın adamına 'bulacağı âsârın sadece fotoğraf veya alçı resmini alıp, aslını devlete vermek' ve her kazı yapacağı yer için ayrı izin almak' şartıyla ayrıcalık tanınmaktadır(13 Aralık 1874). Aynı dönem içinde gözlemlenebilen bu iki farklı yaklaşım bize her ne kadar arka planda siyasetin ve kişisel ilişkilerin zaman zaman ön plana geçtiğini göstermekteyse de, koruma yönündeki önlemler ve yasal düzenlemelerin diğer durumlardan daha fazla olduğunu arşivlerde görmekteyiz (Res.1).

Bu erken dönemde kimi kez de aynı kişiye değişik dönemlerde farklı muamele yapıldığını görebiliyoruz. Bu farkların genellikle politik ortamdaki değişimlerden kaynaklandığını da anlayabiliyoruz. Bu olgu özellikle Truva kazılarında sorunlar yaratmış olan Heinrich Schliemann ile ilgili olarak gözlenmektedir. İlk önce kendisine eser kaçırdığı için hakkında dava açılmış ve bu kaçakçılığa aracı olan İngiliz şirket hakkında da cezai işlem yapılmıştır. Ancak bu tutum İmparatorlukta'ki siyasi ortamın değişmesiyle birlikte daha sonran başka bir seyir gösterecek, Schlieman'a tekrar kazı izni verilecektir.

2- Erken Dönemde Çorum ve Arkeoloji

Bu erken dönemde Çorum ile ilgili belgelere geldiğimizde ise öncelikle Charles Texier'in gezileri ve onun Pteria olduğunu sandığı ören yerleri çizimlerinden söz etmek gerekir. Bayındırlık müfettişi olarak Fransız hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiş olan Charles Texier ilk önce 1833-1837 daha sonra da 1843 yıllarında burada yapmış olduğu arkeolojik araştırmaların sonuçlarını Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Charsonnése d'Asie adlı eserinde yayınlamıştır. Bu eserin en önemli katkılarından biri de aşağıda da gördüğümüz gibi Texier'in başta Hitit başkenti Hattuşa olmak üzere pek çok arkeolojik sitin topografik haritasını çıkartmış olmasıdır (Res. 2).

Texier çalışmasında ilk olarak Anadolu'ya gelmeyi planlayan gezginlere daha önce sözünü etmiş olduğumuz kazı ruhsatları ve diğer bürokratik işlemler hakkında bilgiler vermiştir; bu bilgilerin ışığında daha sonra pek çok gezginde Anadolu'da arkeolojik

araştırmalar yapmak için izin alabilmişlerdir (Kaya, 2012, www.turkiyat.gazi.edu.tr, s. 245-262).

Yine bu dönemde Çorum havalisinde bulunan eski paralarla ilgili belgelere rastlamaya başlıyoruz. İlk örnekleri 1870'lere tarihlenen bu belgelerde genellikle köylülerin davar otlatırken yada tarla sürerken buldukları sikkeleri resmi makamlara teslim ettikleri ve sikkelerin Müze-i Hümayun'a gönderildiği hakkında bilgiler yer almaktadır. Belgenin orijinali ve transkribe edilmiş metni aşağıdadır (Res. 3).

Ankara Vilayeti
Maarif Müdürü,
Adet: 88
Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi Canib-i Samisine
Maruz-ı Çakeri Keminelidir

Osmancık kazasına bağlı Kargın Nahiyesinin Maksudlu karyesinden Ali Ağa oğlu Ömer ve Şinik oğlu Ali ile Batı oğlu Mustafa tarafından davar otlatırken elde edilip Çorum mutasarrıflığından gönderilmiş biri büyük ve on üç adedi küçük kademedede gümüş meskûkât-ı atika makam-ı celil-i vilayet vasıtasıyla müze-i hümayun müdüriyet-i aliyyesine irsal kılındığı berayı malumat arz olunur ol babta emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir.

23 Ağustos 1311

Ankara Vilayeti Maarif Müdürü Kemal Halil

Sikkeler konusu daha sonraki dönemde, 1880'lerde de artarak devam etmektedir. Bu dönemde artık organize kazı faaliyetlerinde başlamış olduğunu kazı işinde çalışan amele ücretleri ile ilgili yazışmalardan izleyebiliyoruz. Yine aynı dönemde "mezar taşları" diye tabir edilen stellerin nakli konusu erken dönemden hemen sonra ilk yazışmalarda ortaya çıkmaktadır. Müze-i Hümayuna nakli zor olanların ise aynı bölgede bulunan Rüştüye veya İdadi mekteplerinin bahçelerine taşınması hususu yöneticilere tavsiye edilmektedir.

Muhtemelen kazıların artmasının nedeniyle başta Alaca ilçesi olmak üzere Çorum ve çevresindeki sosyal hayat değişmiş ve idari değişikliklerde olmuştur. Alaca kasabasının nüfusunun artmasıyla birlikte alt yapı ve sokak strüktüründe değişiklikler yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır; dolayısıyla bu dönemde Alaca'da aşağıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere belediye teşkilatının kurulması gerçekleştirilmiştir. Metinde bazı yönetim birimlerinin karşı çıkmasına rağmen dönemin Ankara Valisi olan Abidin Paşa'nın ısrarı ve takibi neticesinde bir belediye dairesi kurulabilmiştir (Res.4).

Öte yandan bu yeni dönemde birden Heinrich Schliemann'a daha büyük olanaklar tanındığı ve izin dairesinin genişletildiği izlenebilmektedir. Ancak yine aynı dönemde İngilizlerin izinleri iptal edilmekte, Rodos'daki kazıları durdurulmaktadır. Bu değişiklikte Türk-Alman ilişkilerindeki yeni gelişmeler ve kapütülasyonların etkileri olabilir.

Yine bu dönemde Çorum kazıları gibi Anadolu kazılarının yanı sıra İstanbul'da da kazılar yapılmakta ve istimlaklar gerçekleştirilmektedir. Bu tür istimlaklar bölgede yaşayanlarla arkeologlar arasında zaman zaman sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır.

Böyle bir duruma Fatma Zehra Hanım'ın İstanbul Gedikpaşa'daki evinin durumu örnek verilebilir.

İlgili bir belgede, 1896 yılında 'Fatma Zehra Hanım'ın Gedikpaşa'da tasarrufunda bulunup âsâr-ı atika taharrisi [arama yapılması] için icra kılınan hafriyatta mündehim olan hanesinin masrafının tesviyesi [ödenmesi]'nin istendiği görülebilmektedir.

Yine bu dönemde girişte sözünü ettiğimiz Lyon'dan gelen Fransız uzman gibi İngiltere Oxford Üniversitesi hocalarından Anderson'un Çorum ve çevresinde araştırma izni talep ettiğini görmekteyiz. Bu da bize Texier'in yayınından sonra Çorum'a olan ilginin arttığını yönelik diğer bir kanıt oluşturmaktadır. 1900'lere gelindiğinde Alaca'ya bir telgraf hattı bağlanmıştır; bu bağlantı Ortaköy'deki telgraf merkezinin Alaca'ya nakledilmesiyle gerçekleştirildiğinden Ortaköy ile Alaca arasında gerilim yaşanmıştır. Aynı dönemde Alaca'ya hükümet konağı yapılmış, ayrıca buraya bir redif taburu da yerleştirilmiştir. Dönemin hükümet konağı açılış seremonisinden bir örnek aşağıda görülmektedir (Res. 5).

1900'ler Çorum ve çevresine önemli arkeologlar ve Hititologların gelmesine sahne olmuştur. Bu dönemle ilgili en önemli belgeler arasında Hugo Winckler ile ilgili olanlar yer alır. Winckler'in yanına Müze-i Hümayun'dan bir memur verilmesi ve bu memurun Yanya Müzesi'nden Ankara'ya Winckler'e eşlik etmek üzere özellikle getirilmesi o dönemde uzmanlığa verilen önemi gösterir.

Aynı zamanda bu dönemde yazışmalarda kazılardaki bekçilerin maaşlarının ödenmesi, Boğazköy'de inceleme yapmak isteyen yabancı heyetlerin hal ve hareketlerinin tarassut altında bulundurulması ve heyetlerde akademisyenlerin yanı sıra doktor ve rahiplerinde olduğu gibi bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eski eser harabeleri çevresinde arazi almak isteyen yabancılara mani olunması için Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'in sık sık Mülkiye Dairesi'ne gittiğini görüyoruz.

Bu dönemde Boğazköy'de görevli olan Müze-i Hümayun temsilcisi Theodore Makridi Beydir. (1872-1940) Makridi Bey yalnızca Boğazköy'den değil aynı zamanda tüm bölgeden sorumludur. Kazılara finansman bulabilmek için bu mali kriz döneminde Maarif bütçesinden okul inşaatları için ayrılan bazı meblağların kazılara kaydırılmış olduğunu görmemizde dönemde tarihi eserlere verilen önemin bir göstergesidir (Res. 6).

Birinci Dünya Savaşı her ne kadar kazıları sekteye uğrattığı gibi görünüyorsa da bir yandan arkeolojik kazıların bazılarının sürmesi, zaman zaman arkeolojik eserlerin savaş koşulları nedeniyle kolayca çalınabilmesi ve öte yandan da ordularda görev alan arkeolog ve dil uzmanlarının çalışma yapması gibi savaş dışı yan sonuçları vardır.

Bu bağlamda Hrozny'nin çalışmaları iyi bir örnek oluşturur. Hitit metinlerini okumayı başarabilen Çek asıllı Alman Asur uzmanı Bedrich Hrozny, Hugo Winckler'in ölümünün ardından Almanya tarafından Müze-i Hümayun'da bulunan tabletleri incelemek için İstanbul'a gönderilmiş ve bu incelemelerinin sonucunda Hitit dilini çözmüştür (Koç, 2006). Hrozny savaş bitip de Cumhuriyet kurulur kurulmaz çalışmalarını Kültepe'de sürdürmek için yeni Türkiye Hükümeti ile yazışmalara başlamıştır (Res 7).

Bu çalışmamızda vermiş olduğumuz örneklerde de görülebileceği gibi ülkemizde Hititoloji konusunda yapılan araştırmalar çoğu kez düşünüldüğünden daha erken dönemlere tarihlenmektedir. Çalışmamızda görüldüğü üzere bu konuda çok daha fazla arşiv araştırmasına gerek vardır, arşivlerde yapılacak kapsamlı araştırmalar Hititoloji tarihine yeni boyutlar kazandıracaktır.

Kaynakça;

M, Kaya.

2012 Charles Texier'in Seyahatnamesine göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu; Gazi Türkiyat Dergisi 2012 www.turkiyat.gazi.edu.tr, s. 245-262

İ, Koç.

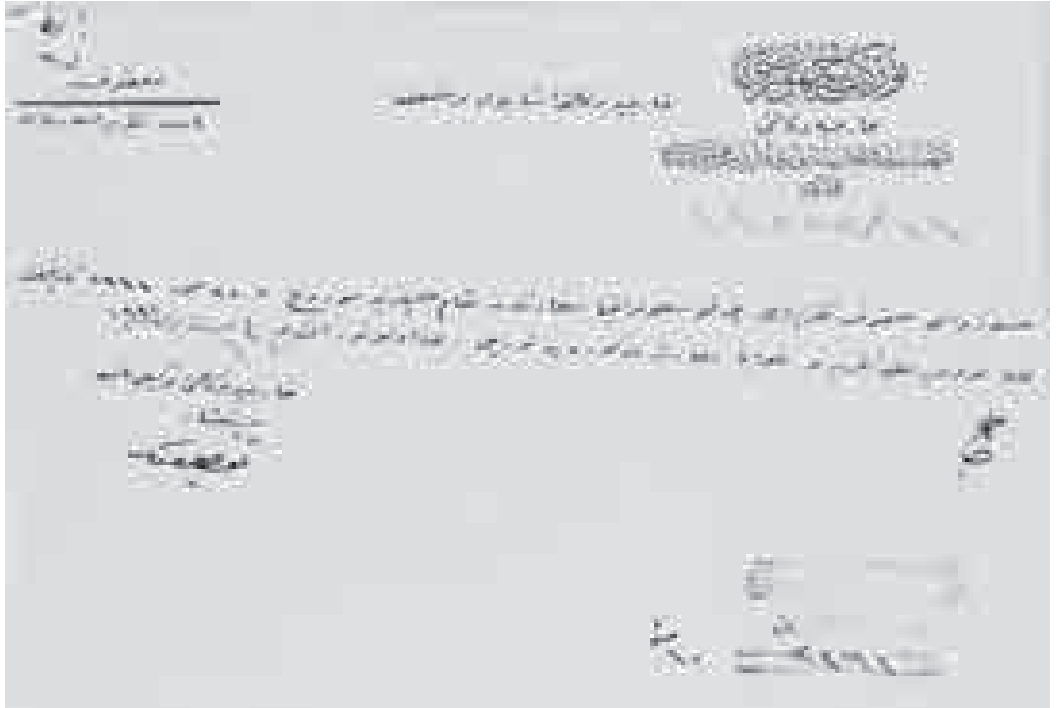
2006 Hititler, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları: Ankara 2006

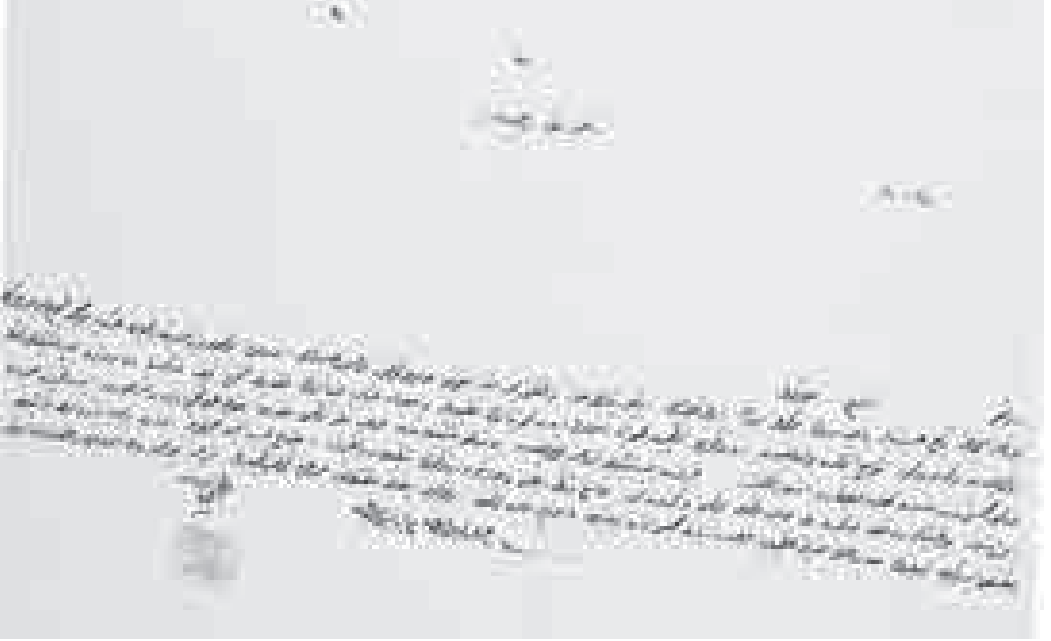
Resim 1. Bir Alman heyetinin tarihi bir sit alanına yapmış olduğu gezi, (BOA)

Resim 2. Charles Texier haritalarından bir örnek (İstanbul Atatürk Kütüphanesi Arşivi)

Resim 3. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi MF_MKT__624_29)

Resim 4. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi,ŞD 1324/16)

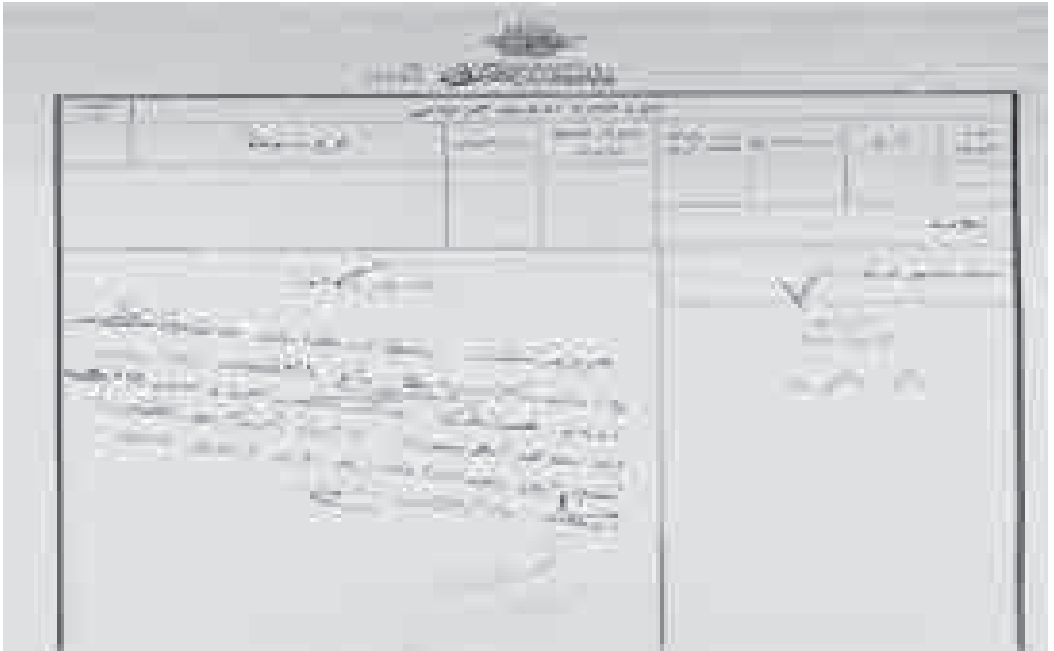

Resim 5. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu)

Resim 6. (Kazıdan bir fotoğraf, İstanbul Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Resim 7. (Hrozny'nin Cumhuriyet Hükümetine Başvuru Belgesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

RESULOĞLU ESKİ TUNÇ ÇAĞI METAL ESERLERİ IŞIĞINDA ORTA / KUZEY ANADOLU MADEN SANATI

Tayfun YILDIRIM *

Özet

Çorum'un Uğurludağ İlçesi'ne bağlı Resuloğlu / Kaleboynu Köyü yakınlarındaki Resuloğlu Mezarlık alanında gerçekleştirilen kazılarda Hititler henüz tarih sahnesine çıkmadan önce bölgenin yerli halkının ölü gömme adetlerini ortaya koyan farklı tipte mezarlar açığa çıkarıldı. Zengin ölü hediyelerinin bir bölümünü oluşturan madeni eserler, Kuzeyin metal tipleri ve bölgelerarası ilişkiler konusunda bilgilerimizi arttırmaktadır. Resuloğlu bireylerine ait metal silahlar ve kaplar, daha önce Alaca Höyük, Horoztepe ve Mahmatlar'da açığa çıkarılmış seçkin sınıfa ait metal örneklerin tam paralelidir. Resuloğlu mezarlarında ele geçen süs eşyalarının bir kısmı hem Orta / Kuzey Anadolu hem de Suriye ve Mezopotamya'da Akad Dönemi süs eşyaları ile paralelik göstermektedir. Bölgenin metal eserlerinin çoğu yerel Anadolu'lu teknik ve stildedir. Şüphesiz Mezopotamya, Suriye ve Kafkaslarla morfolojik benzerliklerin görünümü uzun mesafe ticari ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak bu ilişkilerde direkt olarak yabancı ithal örnekler kullanılmamış, yerli yöneticilerin kontrolündeki atölyelerde kopya edilerek ya da model alınarak benzer örneklerin sayısının artması sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler; Resuloğlu, Eski Tunç Çağı, Maden Sanatı, Madeni kaplar, silahlar ve süs eşyaları

Abstract

Resuloğlu cemetery area is located in proximity to Resuloğlu/Kaleboynu village at Uğurludağ district of Çorum. Decades of systematic excavations at the site revealed different types of graves presenting burial customs of local community before arrival of the Hittites on the history scene. Metal artifacts constituting a part of their burial gifts provide significant information on metal types of the north, and high light interregional relations. Metal weapons and vessels are analogous to the one recovered at the Alaca Höyük, Horoztepe, and Mahmatlar graves belonging to high-status individuals. Part of the ornaments found at Resuloğlu display similarities not only to the Central/Northern Anatolian examples but also to the Akkadian period counterparts in Syria and Northern Mesopotamia.

Orta/Kuzey Anadolu olarak adlandırdığımız kültür bölgesi bugünkü Çorum, Çankırı, Tokat, Amasya illeri ile ve Orta Karadeniz'e kadar uzanan, özellikle Kızılırmak

* Prof.Dr.Tayfun Yıldırım, A.Ü.D.T.C.F. Arkeoloji Bölümü, Sıhhiye / Ankara., Tayfun1961@gmail.com.

ile Yeşilirmak arasındaki sahayı kapsamaktadır. Paleolitik çağdan itibaren yerleşim izleri görülen bölgenin özellikle M.Ö.IV. Binden itibaren daha yoğun bir iskana sahne olduğu bilinmektedir. Kalkolitik çağda tarım, hayvancılık ve dokumacılığın yaygın olduğu bölge, M.Ö.III.Binden itibaren özellikle madencilik ve ticaret alanında önemli gelişmelere sahip olmuştur. Bilindiği gibi Orta/kuzey Anadolu bakır ve gümüş madeni kaynakları açısından zengin bir bölgedir. Diğer taraftan Kuzey Anadolu, Eski Tunç Çağında yerli atölyelerin toplandığı, maden ekonomisi zengin bir bölgedir. Çorum, Amasya ve Tokat bölgesinde Alaca Höyük, Horoztepe, Mahmatlar, Kalınkaya, Oymaağaç, Göller, Eskiyaşar, Resuloğlu ile Orta Karadeniz’de İkiztepe gibi bir çok yerleşim yerinde veya yakınında açığa çıkarılan krali ya da halka ait mezarlara bırakılmış çeşitli madeni ölü hediyeleri, bu zenginliğin göstergesidir. Bakır ve bakır alaşımlarının yanında altın, gümüş, elektrüm, kurşun ve demirden yapılmış bir çok eşya, yerli halkın, diğer bir deyişle Hattilerin maden kullanımındaki yeteneklerini göstermektedir. Son derece gelişmiş dövme ve döküm teknolojisine sahip Alaca Höyük, Horoztepe, Oymaağaç, Mahmatlar eserleri bölgenin maharetli ustalarının ürünleridir.

Tokat/Kozlu ve Çorum / Derekütüğün’de gerçekleştirilen çalışmalar bakırın Kalkolitik çağdan beri bölgedeki eski maden galerilerinden çıkarıldıklarını ya da Çankırı / Yapraklı, Samsun / Bakırköy, Tavşan Dağı, Tokat / Erbağ gibi yatak ya da cüruf depolarından getirildiğini ortaya koymuştur. Eski Tunç Çağında maden atölyelerinin bu kaynaklara yakın oldukları öne sürülmekle birlikte, bölgenin tam kapsamlı madencilik atölyeleri konusunda arkeolojik kazılardan elde edilen veriler henüz azdır.

Son yıllarda Çorum / Resuloğlu kazılarında gerek mezarlık alanında gerekse yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan madeni eşyalar, Eski Tunç Çağı’nda bölgenin yerli sanatına sunduğu katkıların yanında bölgeler arası ilişkilere ışık tutacak yeni veriler de ortaya koymaktadır.

Resuloğlu, Delice ırmağına bakan bir sırt üzerinde Kaleboynu (Resuloğlu) köyünün kuş uçuşu 900 m. kuzeybatısındadır (Res.1) Delice ve Kızılıрмаğı izleyen doğal bir yol şebekesi üzerinde yer alan Resuloğlu, birden fazla yerleşim alanı ve mezarlığı ile Sungurlu Çankırı arasında, 5 hektardan daha geniş bir alana yayılan E.T.Ç. yerleşimlerindedir. 2003-2010 yılı arasında mezarlık alanında gerçekleştirilen kazılarda 300’e yakın bireye ait mezarda Resuloğlu sakinlerinin öbür dünya inançlarını yansıtan çeşitli eşyaya rastlanmıştır. Üç ayrı seviyesi olduğu anlaşılan mezarlar kabaca M.Ö. 2500 ile 2100 tarihi arasına tarihlendirilmektedir. Çoğunluğu pithos olmak üzere, sandık ve toprak mezarların en eski örnekleri III. seviyeye ait olup en geç örnekler mezarlığın I. seviyesinde temsil edilmektedir.

Orta kuzey Anadolu’nun en yaygın mezar tipini oluşturan Pithos’ların form ve bezeme açısından Resuloğlu’na özgü örnekleri de bulunmaktadır. Pithos mezarların çoğunun yerini belli eden taş çevrikler belgelenmiştir. Taş sandık mezarlar kare ya da dikdörtgen formlu olup çoğu soyulmuştur. Bu tarz mezarlar bölgede Balıbağ ve Kalınkaya’da bulunanların paralelidir. Resuloğlu’nda sandık mezarların yapımında taşın yanında kerpiçte kullanılmıştır.

Resuloğlu'nda mezarların hemen yanına belli bir düzende bırakılan sığır başı ve ayak kemikleri Alaca Höyük'te krali nitelikli mezarlardaki uygulamanın tam paralelidir. Bu uygulama orta mezarlarda Güney Kafkasya'da aynı dönemde bilinmekle birlikte kuzey Anadolu küp mezarlarında ilk kez görülmektedir.

Çömlek mezarlar genellikle çocuklar ve yeni doğanlar için hazırlanmış mezar tipidir ve bölgede oldukça yaygındır. Bu mezarlar özellikle madeni süs eşyaları açısından zengindir. Basit toprak mezarlar Orta / kuzey Anadolu'da, bilhassa Orta Karadeniz'de yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte Resuloğlu'nda çok nadir bir uygulamadır.

Resuloğlu mezarlarına bırakılan pişmiş toprak kap kapağın tam paralellerini kuzeyde Alaca Höyük, Horoztepe, Kalinkaya, Balıbağı gibi mezarlıklarda görmek mümkündür. Bu tarz seramikler M.Ö.III.binin ikinci yarısında yaygın bir şekilde bölge halkı tarafından günlük işlerde kullanılmış ve aynı zamanda mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılmıştır. Resuloğlu kazıları özellikle metal taklidi siyah astarlı kapların özel surette mezar hediyesi olarak üretilmediklerini, yerleşimde ele geçen bol örneklerle bize kanıtladı.

Orta Anadolu'nun kuzeyindeki diğer mezarlık alanlarında olduğu gibi, mezarlara bırakılan ölü hediyelerinin çoğunluğunu madeni kap kacak, silah ve süs eşyaları oluşturmaktadır. Şimdi Resuloğlu mezarları sayesinde bir çok eşyanın mezar içindeki dağılımlarını daha net görebildik (Res.2). Bilindiği gibi bu bölgenin mezarlıklarından müzelere intikal eden eserlerin çoğunun buldukları ortam açık değildir.

Resuloğlu mezarlarına bırakılan metal kaplarının çoğunluğu bakır ve bakır alaşımlarından nadir olarakta kurşundan yapılmıştır. Özellikle bakır-kalay alaşımları kap kacak yapımında tercih edilmiştir. Bazı örneklerde kalay oranı yüzde onun üzerine çıkmaktadır. Metal kaplar cinsiyet gözetilmeksizin daha çok yetişkinlerin mezarlarına bırakılmıştır. Ağız kenarlarından yükselerek aşağı doğru yuvarlatmış ve gövdeye bağlanmamış kulpları olan fincanlar, bölgede yaygın olarak kullanılan kap formlarındandır (Res.3). Fincanların büyük çoğunluğu ezilerek ya da katlanarak göğüs hizasına bırakılmıştır. Yaşlı bir kadının serçe parmağına iştirilen örnek (Res.4) sıvı sunumu ile ilgili olmalıdır. Fincan türü kapların şüphesiz en seçkin örnekleri Alaca Höyük mezarlarına bırakılmıştır. Yenihayat, Horoztepe ve Gümüşhacıköy'de ele geçen madeni fincanlar, bu tipin bölgede sevilerek kullanıldığını göstermektedir. Tek kulplu basit bronz çanaklar, Resuloğlu sakinlerinin sıkça kullandığı kaplardan olmalıdır (Res.5). Kapların bir kısmı katlanarak, bir kısmı da özellikle parçalanarak mezarların içine ya da taşlarının arasına atılmışlardır. Çoğu örnek fincanlarla birlikte göğüs üzerine ya da göğüs kafesinin altına bırakılmıştır. Alaca Höyük mezarlarında bulunan örneklerle, Merzifon ve Horoztepe kökenli tek kulplu çanaklar, Resuloğlu kaplarının paralelidir.

Omfaloslu bronz çanaklar (Res.6), Resuloğlu'nda iki üç örnekle temsil edilmektedir. Bilindiği gibi Anadolu'da ilk kez Eski Tunç Çağı'nda görülmeye başlanan omfaloslu çanaklar, daha sonra Asur Ticaret Kolonileri ve Demir Devri'nde sevilerek kullanılmışlardır. Orta/kuzey Anadolu'da Resuloğlu dışında Horoztepe, Eskişehir ve Batı Anadolu'da Truva II'den bilinen omfaloslu çanaklar, Eski Tunç Çağı'nda bölgelerarası

kültürel ilişkileri gösteren metal kap örneklerini oluştururlar.

Resuloğlu mezarlarına bırakılan kurşun kaplar ne yazık ki iyi korunmamıştır. Kap formlarının daha çok vazö ve çömlekçik şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Alacahöyük ve Kayapınar gibi merkezlerde altın ve bronz örneklerine rastlanan kap formlarına şimdi Resuloğlundan kurşun örneklerin eklendiğini görmekteyiz.

Resuloğlu mezarlarına bırakılan metal kaplar arasında bugüne kadar sadece bir tava örneğine rastlandı (Res.7) . Bronz tava, Merzifon / Göller mezarlığından gelen tavanın tam paralelidir. Bilindiği gibi Eskişehir'de bulunan bir örnek, tavaların bu bölgede kıymetli madenlerden de üretildiklerini öğretti. Kanımca bu bölgenin basit saplı tavalarını Truva ve Asur'daki III.Ur örneklerinden ayırmak gerekir.

(Res.8)Alaca Höyük mezarlarında keşfedilen altın kaplama gümüş kaşığın bulunmasından sonra bu tarz örneklerin sayısı uzun zamandır artmamıştı. Kaşık ya da kepçe olarak adlandırılan Resuloğlu ve Merzifon Gümüşhacıköy bronz örnekleri saplarının şekliyle birbirlerinin tam paralelidir. Oymağaç örneğinin sap kısmı diğerlerinden farklıdır.

Metal kap kacak örneklerinden sonra Resuloğlu mezarlarına bırakılan metal eşyaların ikinci grubunu silahlar oluşturur. Silahlar baltalar, hançerler ve mızrak uçları olmak üzere 3 grupta toplanmaktadır. (Res.9) Baltaların en basit tipini bir ucu bükülerek soket oluşturulmuş bronz örnekler oluşturur. Bazılarının ağaç sap izleri halen korunmuştur. Bu tarz baltalar Kuzeyde Resuloğlu dışında MüllerKarpe tarafından yayınlanan Çorum / Akyazı Köyü örneğiyle tanınmaktadır. Benzer silahlar Güney Mezopotamya ve Suriye'de Erhanedanlar Döneminin başından Klasik Sümer Çağı sonuna kadar yaygın bir şekilde kullanıldılar. Olasılıkla M.Ö.III.Bin sonunda Anadolu'ya gelen tüccarlar, bu silah şeklinin tanınmasını ve kuzeye yayılmasını sağlamış olabilirler.

Orta Kuzey Anadolu'da sap delikli baltalar çeşitli tali tiplerle temsil edilirler, En basit örnekler taş baltaların taklidi olmalıdır. Resuloğlu'nda birinci tipi oluşturan bakır arsenik alaşımı sap delikli balta (Res.10 / Şek. 2) stil ve teknik olarak Horoztepe baltasının benzeridir. İkinci tipi oluşturan, Sap kısmının arkası küt ve dış bükey görümlü bakır alaşımı kırık bir balta (Res.10/Şek.3) Orta kuzey Anadolu'da özellikle Çorum, Amasya, Merzifon yöresinde yaygın bir şekilde kullanılan örneklerdendir. Resuloğlu kazıları bize sadece metal kapların değil madeni baltalarında zaman zaman kırılarak mezarlara bırakıldıklarını gösterdi. Sadece geniş ağız kısmı ele geçen (Res.10 / Şek.6) ve üçüncü tipi oluşturan Resuloğlu baltasının sağlam bir örneği Çorum / Mecitözünde ele geçmiştir. Bu gruptaki baltalar Kuzey Anadolu'ya yabancıdır ve Çorum bölgesine Karadeniz yoluyla Güney Kafkaslardan gelmiş olmalıdır. Bir pithos mezara bırakılmış çekiç baltanın küt kısmı sekizgen olup (Res.10 / şek.4) kuzey Anadolu'da ilk kez görülmektedir. Bu tipe giren sap delikli baltalar,Eski Tunç II 'nin sonundan itibaren Batı Anadolu yerleşimlerinde kullanılmıştır. Sırt kısmı yarım ay biçimli sap delikli balta (Res.10 / şek.1), Resuloğlu dışında sadece Çankırı Balıbağ kazılarında açığa çıkarıldı. Şüphesiz bu tipe giren baltalar daha sonra Orta Anadolu'da Hitit İmparatorluk Çağı'nda göreceğimiz tören baltalarının prototipleri olmalıdır. Bölgeye özgü çekiç balta tipindeki örnekler sadece Resuloğlu ve Kalinkaya'dan tanınmaktadır (Res.10/şek.5). Anadolu'da ünik olan bu baltalar, Yakındoğu

toplumları ile uzun mesafe ilişkilerine rağmen bölgede kendi sanat anlayışlarıyla yerli üretim modelleri ortaya koyabilen metal ustalarının varlığını göstermektedir.

Arsenikli bakırdan yapılmış hançerlerin çoğu mezarlara bükülerek ya da katlanarak bırakılmıştır. Geniş, kısa kabızlı hançerler (Res.11) M.Ö.III.Binin sonunda batı Anadolu'da yaygın bir şekilde kullanılırken kuzeyde ilk kez görülmektedir. Bakır alaşımlarından yapılmış uzun kabızlı ve perçinli hançerler Orta kuzey Anadolu mezarlıklarında ele geçen popüler bir tipi oluşturmaktadır.

Çeşitli malzemeden yapılmış mücevherat ve süs eşyası Resuloğlu'nun en ilginç ölü hediyelerini oluşturmaktadır (Res.12). Yarı kıymetli taşların yanı sıra, kıymetli madenlerden yapılmış küpe ya da kolye taneleri Alaca Höyük mezarlarından iyi tanınan örneklerdir.

Kuzeyde Alaca, Boğazköy, Horoztepe, Kalınkaya ve Balıbağdan tanınan kürek biçimli kolye tanelerinin electrum örnekleri Resuloğlu mezarlarında da ele geçmiştir. Kürek biçimli kolye tanelerinin bronz örneklerinde yüksek oranda kalay tespit edilmiştir. Benzer oranların Alaca Höyük örneklerinde de görülmesi dikkat çekicidir. Bakıra yüksek oranda kalay karıştırılarak döküm prosedürü kolaylaştırılmış, aynı zamanda kolye yüzlerinde renk değişikliği yaratılmış olmalıdır.

Madeni iğneler (Res.14) kuzey Anadolu mezarlıklarının en sevilen süs eşyalarıdır. Çeşitli formlarda düzenlenmiş iğne başları tipolojik mukayese yapma ve bölgelerarası ilişkileri ortaya koymamızı kolaylaştırmaktadır. Resuloğlu mezarlarındaki örneklerin hem kalay hem de arsenikli bakırdan üretildikleri anlaşılmaktadır. Küresel gövdeli iğneler, Resuloğlunda bol örneklerle temsil edilirler. Küresel gövdeli ve başları bezemeli örnekler kuzey atölyelerinin işi olmalıdır. Bilindiği gibi bu gruba ait süs iğneleri kuzeybatı Anadolu'da Demircihöyük dışında çok fazla tanınmamaktadır. Küresel başlı iğnelerin gövdeleri delikli ya da gözlü olanları yani togglepin olarak adlandırılan örneklerin sayısı Kuzey Anadolu'da sınırlıdır. Resuloğlu iğnesinin küresel başlı formu, İkiiztepe ve Gümüşhacı köy örneklerinden ayrılmaktadır (Res.15). Gövdeleri delikli iğnelerin erken örnekleri Mezopotamya, Suriye ve Filistin'de M.Ö.III.Binin ortalarından itibaren görülmeye başlarlar. Son yıllarda Afyon ve Eskişehir bölgesindeki kazılarda bu tipe giren iğnelerin sayısı artmıştır. Kuzey Anadolu'nun togglepin adı verilen iğneleri şüphesiz Akkad Döneminin başından itibaren Suriye, Mezopotamya ve Orta Anadolu arasındaki ticari ilişkiler sayesinde ortaya çıkmış ve dönemin modasına uygun olarak yerli atölyelerde üretilmiştir. Akkad metinlerinden bu tür iğnelerin hem tanrıçaların hem de ölmüş kadınların göğüsleri üzerine bırakıldıklarını öğreniyoruz. Resuloğlu örneği'nde bir kadın mezarında, göğüs kafesi üzerinde ele geçmiştir. Çift topuz başlı iğneler Resuloğlu'nda iki örnekle tanınmaktadır. Bu grup hem kuzeyde hem de orta Anadolu'da aynı dönemde kullanıldı. Batı'da Truva ve İzmir bölgesinde bulunan örnekler Erken Tunç II ve III'e tarihlendirilmektedir. Vazo başlı iğneler, Resuloğlu'nda çok sayıda örnekle temsil edilirler (Res.16). Bilindiği gibi bu gruba ait en güzel örnekler kuzeyde Gümüşhacıköy koleksiyonundan geldi. Batı Anadolu'da sadece H.Schliemann'ın kazılarında Truva'da açığa çıkarılan örnekler var. Bu iğneleri kimi araştırmacılar haşhaş

başlı olarak tanımladı. Resuloğlu iğnelerinin vazo başlarının formları kuzeyin hem metal hem de p.t. kap örneklerinden ilham alınmıştır. Çift spiral başlı iğneler Resuloğlu'nda tek bir örnekle temsil edilmektedir. Bu iğneler Orta/kuzey Anadolu'da ve Batı Anadolu'da M.Ö.III.Binde yaygın bir şekilde kullanılmışlardır.

Resuloğlu mezarlarına bırakılmış üç seçkin bronz iğne (Res.17 a,b,c) sadece kuzey için değil aynı zamanda Anadolu içinde üniktür. İlk örnek, Üzeri iki düğmeyle süslenmiş tomurcuk başlıdır. Şüphesiz bu form akik kolyelerden ilham alınmış olmalıdır. İkinci örnek koç boynuzlarına benzer bir sarmal düzenlemeye sahiptir. Bu düzenlemeyi kuzeyde sadece bir iki ağırşakta görmek mümkündür. Son örnek ise konsantrik yatay yivli ve konik başlıdır. İğnenin eğirmecilikte kullanıldığı üzerindeki ip izleriyle de belgelenmektedir. Anılan her üç iğnede tamamen kuzey atölyelerine özgüdür.

Mezarlara bırakılan masif bakırdan halhal ve bilezikler Alaca Höyük örneklerinin paralelidir. Resuloğlu mezarlarının çoğunda bronz ve gümüşten yapılmış terminolojide torque olarak adlandırılan boyunluklara rastlandı. Özellikle gövdeleri burma tekniği ile oluşturulan örnekler, Batıda Truva ve Güneyde Niğde Göltepe (Res.18) kazılarında açığa çıkarıldı. Bu örneklerin hiçbirinin tarihi M.Ö.2400 ve 2300 den eski değildir.

Resuloğlu'nda bir genç kızın başının hemen arkasında bulunan kayık şeklinde yarım biçimli saç halkası (Res.19) kuzey Anadolu için nadir bir örnektir. Bu gruba giren Mezopotamya ve Suriye örnekleri bir çift olarak bulunmuş ve küpe olarak kullanılmıştır. Özellikle altından ve gümüşten üretilen bu tip süs eşyalarının alt tipleri Kayseri / Kültepe ve Nevşehir / Hacibektaş kazılarında ele geçmiştir. Özellikle Akkad dönemi başında ticari ilişkilerle Anadolu'da moda olan bu süs eşyalarının kuzeyde yerli örnekleri de üretilmiştir. Resuloğlu örneği de bunlardan biridir. (Res.20) Saç halkasının yanı sıra Resuloğlu'da ele geçen gümüş, ortaları kanallı disk biçimli boncuklar Suriye ve Mezopotamya ile ilişkiler kurabileceğimiz, dönemin modası süs eşyalarını oluşturmaktadır.

Çorum, Amasya, Tokat ve Çankırı bölgesinde ele geçen ETÇ madeni eserleri gibi Resuloğlu eserleri de kuzey Anadolu'nun zenginliğini, ustaların yüksek teknik seviyelerini ve artistik yeteneklerini göstermektedir. Prof. Dr. Tahsin Özgüç hocamızın daha önce vurguladığı gibi bu yapıtların hepsi krali mezarlara ait değildir. Yerel beylerin denetiminde, iyi organize edilen atölyeler de üretildikten sonra halkın kolayca temin edebildiği, kullandığı eşyalardır. Bölgenin metal eserlerinin çoğu yerel Anadolu'lu teknik ve stildedir. Şüphesiz Mezopotamya, Suriye ve Kafkaslarla morfolojik benzerliklerin görünümü uzun mesafe ticari ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak bu ilişkilerde direkt olarak yabancı ithal örnekler kullanılmamış, yerli yöneticilerin kontrolündeki atölyelerde kopya edilerek ya da model alınarak benzer örneklerin sayısının artması sağlanmıştır.

Kaynakça

Arık, R.O.:

1937 Les Fouilles D'Alaca Höyük 1935. Ankara.

Bilgi, Ö.:

2001 Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri, Hint-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım, İstanbul.

Courcier A.:

2014 "Ancient Metallurgy in the Caucasus From the Sixth to the Third Millennium BCE" içinde: B.J. Roberts, C.P. Thornton (ed.) Archaeometallurgy in Global Perspective Method and Syntheses. New York, 579-664.

-de Jesus P.S.:

1980 The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia, BAR 74, Oxford.

Fidan M. E.:

2012 "İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlu Süs İğneleri (TogglePin)" Colloquium Anatolicum XI, 179-204.

Geniş E.Y. – Zimmermann T.:

2014 "Early Bronze Age Metal work in Central 2014 Anatolia-An Archaeometric View from the Hamlet", Praehistorische Zeitschrift 89/2, 280-290.

Gernez G.:

2007, L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient Des origines à 1750 av. J.-C., Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne Thèse de doctorat d'Archéologie Vol. I Texte, Vol. II A, Cartes, annexes analytiques et illustrations, Vol. IIB, Annexes Analytiques, Vol. IIC, Illustrations. Paris.

Huot J.L. – Pardo V. – Rougeulle A.;

1980 "A Propos de la Perle L.76.5 de Larsa: Les Perles A Quatre Spirales" IRAQ 42/2, 120-129.

Işıklı M. – Baştürk M.B.:

2010 "Bronze Axes from the Erzurum-Kars Region, An Elementary Corpus" İst Mitt. 60, 39-65.

Klein H.:

1992 Untersuchung zur Typologie bronze zeitlicher Nadeln in Mesopotamien und Syrien, Saarbrücken.

Kushnareva K. Kh.:

1997 The Southern Caucasus in Prehistory, Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eight to the Second Millennium BC. (Translated by H.N. Michael), Philadelphia.

Kühne H.:

1976 Die Keramik vom Tell Chuera und Ihre Beziehungen zu Funden aus Syrien- Palästina, der Türkei und dem Iraq. Gebr Mann Verlag, Berlin.

Koşay H.Z.:

1938 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. T.T.K.Y.V. Seri-No:2, Ankara.

Koşay, H.Z.:

1951 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Ankara.

Maxwell-Hyslop K.R.:

1949 "Western Asiatic Shaft-Hole Axes", IRAQ XI, 90-125.

Maxwell-Hyslop K.R.:

1971 Western Asiatic Jewellery c.3000-612 BC, London.

Mellink M.J.:

1969 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968", A J A , vol. 73, 319- 331.

Müller- Karpe A.:

1994 Altanatolisches Metall handwerk. Neumünster.

Oates D.–Oates J.-McDonald H.:

2001 Excavations at Tell Brak Vol. II: Nagar in the Third Millennium BC. Oxford.

Özgüç T.:

1964 "Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi", Anadolu/Anatolia vol.VII/(1963), 23-42.

Özgüç T.:

1978 Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar. T.T.K.Y., V. Dizi, Sayı 38, Ankara.

Özgüç T.:

1986 "New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium BC.", içinde: J. V. Canby - E. Porada - B.S. Ridgway - T. Stech (ed.), Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development. Essays in Honor of Machteld J. Mellink. University of Wisconsin press, Wisconsin. 31- 47.

Özgüç T.:

2002"Eski Tunç Çağı, Hitit Kültürünün Kaynağı Olarak Hatti Kültürü" içinde: J. Wenzel (ed.) Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk. Bonn, 400-401.

Özgüç T. – Akok M.: 1958 Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri. T.T.K.Y. V. seri, no 18. Ankara.

Özgüç T.– Temizer R.:

1993 "The Eskiypar Treasure", içinde: M.J. Mellink - E.Porada - T. Özgüç (ed.), Nimet Özgüç'e Armağan, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç, TTKB, Ankara, 613- 628.

Parrot A.:

1967 A. Parrot, Mission archéologique de Mari. Vol.3, LesTemples d'Ishtar et de Ninni-zaza. Paris.

Perk H.:

2014 Halûk Perk Müzesi Koleksiyonundaki Anadolu İlk Tunç Çağı Toplu Buluntusu. İstanbul.

Stronach D.B.:

1957 "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia", Anatolian Studies VII, 89-125.

Süel M.:

1989 "Balıbağı 1988 Kurtarma Kazısı", TAD, XXVIII, 145-150.

Yalçın Ü – Ö. İpek Ö. (ed.):

2016 Prähistorische Kupfergewinnung in Derekuğuun, Anatolien. Band I: Montanarchäologische Forschungen in den Jahren 2009-2011, Der Anschnitt Beiheft 30, Bochum.

Yıldırım, T.:

2006, "An Early Bronze Age Cemetery at Resuloğlu, Near Uğurludağ, Çorum. A Preliminary Report of the Archaeological Work Carried Out Between Years 2003–2005", Anatolia Antiqua XIV, s.1–14.

Yıldırım T.:

2011 “Resuloğlu Mezarlığında Ele Geçen Bir Grup Sap Delikli Balta”, içinde: A. Öztan ve diğ. (ed.), Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar. Ankara, 457-464.

Yıldırım, T. :

2019 “Yeni Araştırmalar Işığında Kuzey Anadolu Erken Tunç Çağı Maden Sanatı ve Çevre Kültürlerle İlişkiler”, içinde: Kültürlerin Bağlantısı: Bağlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakındoğu’da Ticaret ve Bölgearası İlişkiler, Anadolu Ek Dizin I.4 [Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period, Anatolia Supplement Series I.4], V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu, ve Y. H. Erbil (eds.), 147–163. Ankara.

Yıldırım, T.-Dardeniz, G.:

2020 Resuloğlu (Çorum, Turkey) updated: Preliminary results of pXRF analysis of metal artifacts from the Early Bronze Age cemetery, in (eds.) F. Kulakoğlu, C. Michel, G. Öztürk, Integrative Approaches to the Archaeology and History of Kültepe-Kaneş SUBARTU 45, Kültepe International Meetings 3 Kültepe 4-7 August 2020. Brepols: Belgium, 141–161.

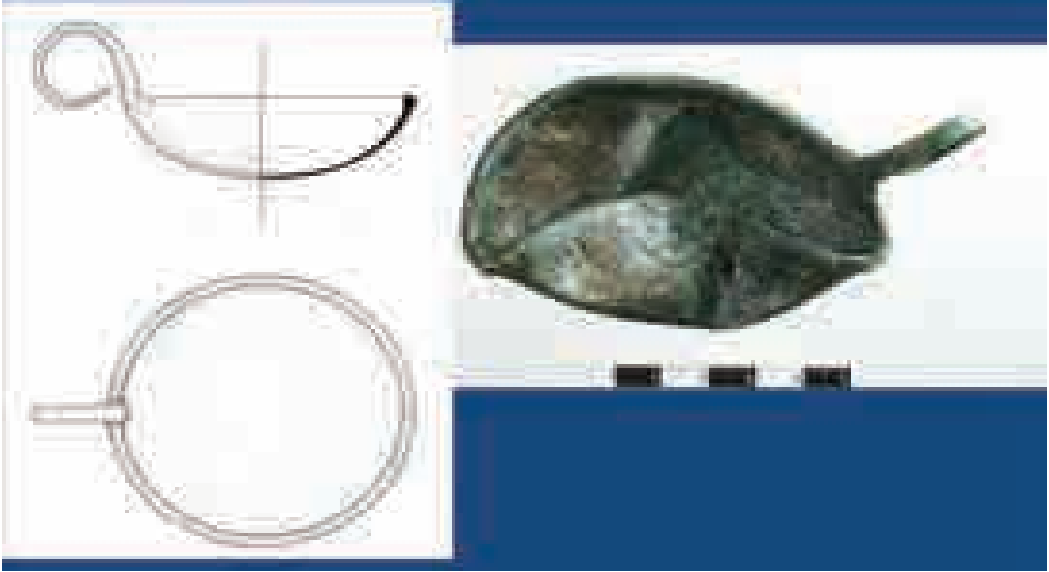

Resim 1

Resim 2

Resuloğlu M 270

Resim 3

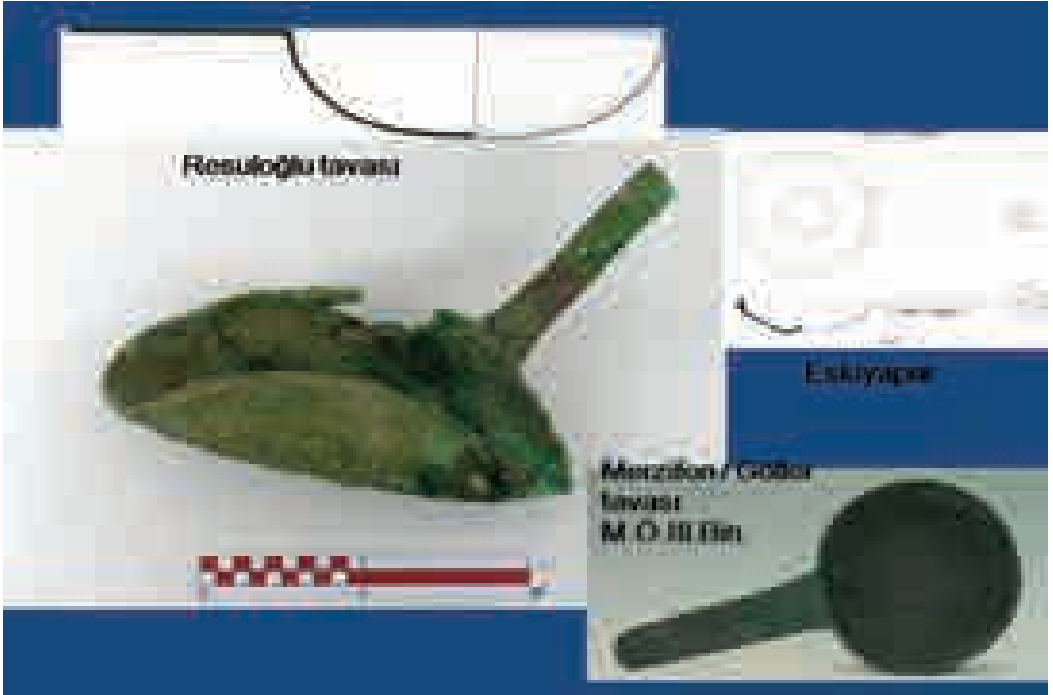
Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

BİRİNCİ DÖNEMİN İÇİŞİMLERİ VE ANA HİMLERİNİN PARÇALANMASI					
TİPİ	TİPİ	TİPİ	TİPİ	TİPİ	TİPİ

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

ORTAKÖY-ŞAPINUVA 2015 KAZI ÇALIŞMALARI

Mustafa SÜEL*

Hitit Kenti Şapinuva’da, 2015 yılı kazı çalışmaları, D binasının kuzeydoğusunda işlikler açması olarak adlandırdığımız G Alanı ve E alanının batısında yer alan G Binası’nda yürütülmüştür (Res.3 ve 4). Kazı çalışmalarının yanı sıra jeofizik çalışmaları yapılmış ve bu çalışmada jeomanyetik, jeoradar, elektrik rezistivite, tomografi ERT, SRT (Sismik Kırılma Tomografisi), MASW (çok kanallı yüzey dalgası analizi), teknikleri uygulanmıştır. Ayrıca, konservasyon ve restorasyon çalışmaları da yapılmıştır.

Bu sezon ilk olarak çalışmalara D Binasının kuzeydoğusunda G alanı (işlikler) olarak adlandırdığımız bölgede başlanmıştır. Bu alanda 2014 yılı kazı sezonunun sonunda kısa süren bir çalışma sonucunda dört açmada çalışılmıştır. Söz konusu bu dört açmadan güneydeki 1 ve 2 no.lu açmalarda tarım toprağının altında kalın sarı kil bir dokuyla, ana toprak ile karşılaşmıştır. 4 no’lu açmada küller ve küllerin arasında bulunan metal çürüfları, pota parçaları açığa çıkarılmıştır. Küllü dokunun yoğunlaşması üzerine 3 no.lu açmada başlayan çalışmalarda aşağı inildikçe küllü doku artmakta çürüflar çoğalmaktadır. Her iki açmada da küçük kalıplar ve kalıp parçaları gelmiştir(Res.5).Bu alandaki çalışma genişletilince üç adet pişmiş toprak körükle karşılaşmıştır(Res.6).İlk körük kuzeyde ve ölçü olarak en büyük olanıdır. Körüğün ağzı güneydoğu yönündedir. Çatlakları olmakla beraber topluca ayaktadır. Ağız hizasında elle yapılmış kaba yuvarlak gövdeli ortalarında delik bulunan üfleçlerle geçmiştir. Özellikle bir tarafının daha geniş olması üfleme mekaniği bakımından önemlidir. Diğer iki körük ise batı yönünde ve güneye doğrudur.

* 2015 kazı çalışmalarına her yıl olduğu gibi 11 Temmuz da yeni ümitlerle başladık (Res. 1). Arazide kazı çalışmalarını tamamladıktan sonra eserler üzerinde çalışırken 25 Eylül de Mustafa Süel kalp krizi geçirdi. Kendisi sevinçle sezonun en önemli eserlerinden bronz örs ve muhteşem kil kalıplar üzerinde çalışıyordu. Maalesef onu kurtaramadık. 46 yıllık eşim, hayat arkadaşım, iş arkadaşım Mustafa Süel’i 7 Ekim 2015 de kaybettik. Acımız sonsuz. Ortaköy-Şapinuva şehrini onunla hayallerimizi gerçekleştirerek bulduk. Bilim dünyasına kazandırdığımız bu şehir hep onun çalışmalarının eseridir. Ona çok şey borçluyuz. Bu çalışmalarımızda biz onunla bir filolog ve arkeolog dayanışması ile hem mutlu hem acı geçtiğimiz çok meşakkatli bir yolda el ele, dimdik, yılmadan, beraber yürüdü. İsterdim ki bu çalışmalarımızı beraber tamamlayalım. Ama olmadı. Ona olan sevgi ve saygımdan ötürü Süel ekolünü aynı şekilde elimden geldiğince devam ettireceğim (Res.2).

2015 Ortaköy-Şapinuva çalışmalarına Kültür Bakanlığı yetkili temsilcisi olarak Gaziantep Müze Müdürlüğü elemanlarından İpek SAHAR katılmıştır. Bu yıl ki çalışmalarımıza değerli katkılarından dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı’na, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Çorum Müze Müdürlüğü’ne, A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dekanlığına, TTK Başkanlığı’na, ayrıca maddi ve manevi destek veren diğer kişi ve kurumlara teşekkürlerimizi sunuyoruz. 2015 Kazı Kurulu: Prof.Dr. Aygül SÜEL (Kazı Başkanı), (A.Ü.D.T.C. Fakültesi), Dr. Mustafa SÜEL (Kazı Başkan Yardımcısı, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi), Doç.Dr. Esmâ REYHAN (Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü), Doç.Dr. Leyla MURAT (A.Ü.D.T.C. Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü), Sedef AYYILDIZ (M.A., Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Bölümü) Burhan GÜLKAN (M.A) (Arkeolog, Serbest), Murat AYDIN (M.A.) (Hititolog-Tarihçi, Serbest) Semih GERÇEK (M.A.) (Hititolog-Tarihçi, Serbest), Prof. Dr. Mahmut Göktuğ DRAHOR (Dokuz Eylül Üniversitesi, Jeoloji Bölümü), Dr. Meriç Aziz BERGE (Dokuz Eylül Üniversitesi, Jeoloji Bölümü), Önder Şeref AVSEVER (M.A.), (Jeoloji Yüksek Mühendisi, Serbest) Caner ÖZTÜRK (M.A.) (Jeoloji Yüksek Mühendisi, Serbest) Buket ORTAN (M.A.) (Jeoloji Yüksek Mühendisi, Serbest) Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ, Yerleşim Arkeolojisi) Prof. Dr. Emel OYBAK (Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi), Murat OZULU (M.A.), (Çorum Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu) Fazlı Engin TOMBUŞ (M.A.) (Çorum Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu) Veli İÇLİ (M.A.) (Çorum Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu) Doç. Dr. Fahmi KATIRIOĞLU (Uzman, Sağlık Bakanlığı) (Yrd., Doç. Dr. Bülben YAZICI (TOBB Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi), Dr. Barış YAZICI (M. Sc.) (Öğretim Görevlisi, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi), Fatma İSLAM (M.A.) (Tarihçi Serbest), Kadir ASLAN (Restoratör-Konservatör, Serbest), İlker UÇAR (Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Öğrencisi) Serhat HAYIR (Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Öğrencisi), Mustafa YILMAZ (Ankara Üniversitesi, Hititoloji Öğrencisi), Alpaslan ALKAÇ (Ankara Üniversitesi, Hititoloji Öğrencisi) Bahri EROL (Ankara Üniversitesi, Hititoloji Öğrencisi), Çiğdem YILDIRIM (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sanat Tarihi Öğrencisi). Kendilerine özverili çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederim. Çok acılı günlerimde yanımda olan ve bana destek olan kazı heyetine teşekkürlerim sonsuzdur.

Ağız hizasında elle yapılmış kaba yuvarlak gövdeli ortalarında delik bulunan üfleçler ele geçmiştir. Üfleme delikleri birbirine bakar yöndedir. Güneybatıdaki körüğün ağzı üstünde ise bir üfleç bulunmaktadır. Bir diğer körük, açmanın kenarında 3 ve 4 no.lu açmanın arasında tespit edilmiştir. 4 no.lu açmada karşılaştığımız çok sayıdaki bronz parçaları, kalıplar ve pota parçaları hemen yakında bu malzemeler ile ilgili bir yapının ya da yapıların olduğunu düşündürmüştür. 3 no.lu açmada derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu açmada da benzer malzemeler derinleştikçe artarak karşımıza çıkmıştır. Açma kenar yüzeylerinin incelenmesinde güney ve kuzey yüzeylerde güneybatı kuzeydoğu istikametinde bir hattın açmanın içinden geçerek bir sınır belirlediği görülmüştür. Bu hattın batı kısmında yangın, enkaz görülürken doğu tarafında durgun bir kil tabakası bulunmaktadır.

Kazının ilk yıllarında Ortaköy-Şapinuva ören yerini tanımak maksadıyla yapılan sondajlarda karşımıza çıkan bu kil tabakası daha öncede belirttiğimiz gibi ana toprakla karşılaştığımızı düşündürmüştür. Zira, Ortaköy platosunun toprak yapısının tamamı kilden ibarettir. Dolayısıyla ana toprak ile getirilen toprağı ve varsa yaygın kullanılan balçık duvarı ayırt etmek oldukça zordur. Bugün ise özellikle Ağılönü çalışmalarının kazanımı olan tecrübe ile bu kil dolguyu ve ana toprağı çözebilmekteyiz.

2015 sezonunda kazı çalışmalarına 2014 yılında başlanan 4 açmada devam edilmiştir. Söz konusu bu dört açmadan güneydeki 1 ve 2 no.lu açmalarda tarım toprağının altında kalın sarı kil bir dokuyla, ana toprak ile karşılaşılmış, bu nedenle çalışmalar 3 ve 4 no'lu açmalarda yoğunlaşmıştır. 25 m²'lik bu dört açmada hiçbir mimari ize rastlanmaması oldukça ilginçtir. Körüklerin yer aldığı 3 no'lu açmadan başlanmış, açmanın kuzeybatısında kil yığıntı içine açılmış iki adet ocak ile karşılaşılmıştır. Bunların hemen batısında, başka düz ocak bulunmaktadır. Bölgede karşımıza çıkan tamamlanmayan körük parçalarına bakarak 7 veya 8 tane körüğün varlığını söylemek mümkündür.

Kesitlere bakarak incelediğimizde; yangından sonra da buranın kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır (Res.7). Mekanın kuzeyinde ve batısında bu profili görmemiz mümkündür. Doğu ve güney profilinde ise sarı kil görülmektedir. Büyük bir ihtimalle ana toprak içine kazılarak yapılmış ve kullanılmış bir işlik mekanı olmalıdır. 3 no.lu açmanın kuzeyinde açılan 5 no.lu açma'da tarla toprağı kaldırıldıktan sonra açmanın güney yönünde yanık toprak, kuzey yönünde ise sarı kireçli bir toprak ile karşılaşıldı. 1 m. derinliğe kadar açmanın batı duvarının yine ortasından güneydoğu köşeye uzanan bir taş dizisi ortaya çıktı. Taşlar 15-20 cm. çapında dere çakılı karışık kırma taşlardır. Tek sıra dizilmişlerdir.

Bir duvar görüntüsü olmayan bu taş sırasının hemen arkasında bol kireç katkılı sarı ana toprak bulunmaktadır. Taş dizisinin güney tarafında ise bol küllü ve içinde bolca seramik malzeme bulunan yanık bir toprak görülmüştür. Bu açmada hiyeroglif yazılı gümüş bir yüzük ele geçirildi. Bu taş dizisini takip etmek ve kil dolguyu anlayabilmek maksadı ile çalışmalar batı yönüne doğru ilerlemiştir.

Devam eden açmada üst seviyedeki taş döküntüleri kaldırılınca küllü dokunun içinde çok sayıda seramik açığa çıkarıldı. Özellikle 5 ve 6 no.lu açmalardaki taşla çevrilmiş

ocaklar ve yoğun şekildeki kül ve yangın içinde gelen kap-kacak buradaki üretimle ilgili olarak kullanılan malzemeler olmalıdır.

4 no.lu açmanın batısında yer alan 8 no.lu açmada - 10 cm'den itibaren yanmış kerpiç parçaları gelmeye başladı. Üst seviyede karşımıza çıkan kerpiç döküntüler -50 cm.den sonra yerini küllü bir toprağa bıraktı. 8 no.lu açmada yanık ve küllü toprak içerisinden çok az miktarda birbiriyle ilişkili olmayan seramik geldi (Res.8). Buradan yalnızca tek kulplu sivri dipli büyük bir testi ve kulpsuz bir çömlek tam olarak ele geçti. Yanık ve küllü toprağın altından ise sarı kil gelmiştir.

2 no.lu killi sarı ana toprağa sahip olan açmanın batısında yer alan 9 no.lu açmada yanmış kerpiç parçalarına ait döküntüler, -15 cm. derinlikten itibaren açmanın tümüne hakimdir ve derinlik arttıkça kerpiç miktarının da arttığı görülmüştür. Açmanın güneybatı köşesinde, 2 no.lu açmada görülen ve genel olarak işlikler açmasının tamamında bulunan sarı killi ana toprak ile -40 cm.de karşılaşmıştır. Fakat açmanın genel özelliği yoğun miktarda rastlanan kerpiç döküntüdür. Çeşitli derinliklerde cüraf parçalarına ve bronz objelere rastlansa da bu açma diğerlerinden tümüyle farklılık göstermektedir. Açmada en son ulaşılan derinlik 2 m.dir. Bu seviyede dahi hala yoğun miktarda yanmış kerpiç parçaları ve yanık toprak gelmeye devam etmektedir.

9 no.lu açmada karşılaşılan kerpiç döküntünün devam edip etmediğini anlamak için çalışmalara açmanın batısında yeni bir açma ile başlatılmıştır. 12 no.lu açmanın henüz tarım toprağı seviyesinde kerpiç parçalarına rastlanmıştır. -50 cm.ye gelindiğinde toprak değişmeye başlamış ve kahverengi kireçli bir toprak ve yer yer kerpiç döküntüleri ile karşılaşmıştır. -70 cm'ye gelindiğinde kuzeybatı-güneybatı yönünde bol taşlı sarı kireçli bir toprak ile karşılaşılan açmanın geneli bu yapıda devam etmiştir. -120 cm.ye gelindiğinde açmanın kuzey yönünde derinleşmiştir. Kuzey doğuda 9 no.lu açma ile benzerlik gösteren toprak, batıya gidildiğinde tekrar işlikler açmasının genel yapısı olan sarı killi toprağa dönmüştür. Bu topraktan seramik dahil hiçbir malzeme gelmemiştir. Doğu yönünde sarı kil dokunun devam edip etmediğini tespit etmek için açılan 13 no.lu açma sarı ve kireçli bir toprağa sahip olan 3 no.lu açmanın hemen doğusundadır. 3 no.lu açma kesitinde görülen yangın tabakasını takip etmek için açıldı ama üst seviyelerdeki yanık tabakası burada da yerini sarı kireçli toprağa bıraktı. Bu açmadaki buluntular arasında bir mühür ele geçmiştir.

D binasının kuzeydoğusunda yapılan bu çalışmalarda,alanın genelinde bulunan sarı kireçli ana toprağın sınırları nereye kadar uzanmaktadır? Açığa çıkarılan işlik malzemelerine ait herhangi mekana ya da mekan izine rastlanabilir mi? Buluntular arasında yer alan kalıpların kullanım amacına dair bir bulguya rastlanılabilir mi? gibi sorulara ilerleyen çalışmalarla cevap aranacaktır. Şu an için bu işliklerin ana toprak içine açılmış mekanlarda olduğu düşüncesindeyiz.

Genel olarak bu alanla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

2014 yılında çalışılan 4 açma batı ve kuzey yönüne doğru genişletilmiştir. Yine doğu yönünde de sarı ve kireçli dolgunun devam edip etmediğini görmek içinde bir açmada çalışıldı. 9 ve 12 no.lu açmalar hariç diğerlerinde sarı ve kireçli bir alan açığa çıkarıldı. 9

ve 12 numaralı açmalarda yanmış kerpiç parçaları ve yanmış topraktan oluşan sıkıştırılmış bir alan ile karşılaştık. Bu kerpiç döküntü muhtemelen ya D binasının döküntüsü yada çevre düzenlemesi için özel olarak basılmıştır. Bu kadar bol malzeme veren bir alanda ne bir mekana ne de mekan izine rastlanmıştır. Muhtemelen yangından korktuğu için bu sarı kilden özel bir alan düzenlemesi oluşturmuştur. Batı yönüne yapılacak çalışmalar, işliklerin nereye kadar devam ettiğini nasıl bir düzende yapıldığını bize açıklayacaktır.

Bu alanda yapılan çalışmalarda bol miktarda malzeme ile karşılaşıldı. Bu mallar muhtemelen metal malzeme yapımında kullanılan körükler, üfleçler, taş kalıplar, ok uçları (Res.9), keskiler (Res.10), spatüller, kolcuklu baltalar (Res.11), örs, çiviler, teller, yüzükler, bızlar, kalıplar (Res.12 ve Res.13) ve çok sayıda çanak çömlektir. Sarı kil toprak içine gömülmüş körükler etraflarında ocaklar ve potalar, pota parçaları burada ele geçen bol miktarda metal buluntulardan dolayı buranın bir üretim yeri olduğunu ve özellikle metal üretimi ile ilgili bir yer olduğunu düşünmekteyiz. Yine buranın bir takım çevre düzenlemeleri neticesinde sarı ve kireçli bir malzeme ile doldurulduğunu ve bu alanın kuzeye doğru yükseltildiğini ve birkaç kez bu alanın kullanıldığını söylemek mümkündür. 2015 kazı sezonunda bir diğer çalışma alanımız ise, işlikler açmasının mahiyetini anlamak için işlikler açmasının 19-20 m. kuzeydoğusunda E Alanının Batısı – G Binası olarak adlandırdığımız yeni bir alandır. Ayrıca, bu alan, 2014 yılında yapılan jeofizik çalışmaları sonucunda yoğun anomalilerin görüldüğü ve kazı önerisi yapılan bir alandır. 4 açma ile başlayan bu çalışmalarda, tarla yüzeyinden -30, -40 cm. kadar derinleşince yanmış kerpiç parçaları ve yanmış kırmızı toprakla karşılaşıldı (Res.14).

1 no.lu açmada -50 cm derinlikte duvar gelmeye başladı. 2 no.lu açmada ise -30 cm. derinlikte çok sayıda çanak çömlek ile karşılaşıldı. Çok sayıda küçük testi, sivri dipli büyük testiler, çift kulplu çömlekler, tabaklar yanık toprak içinden serili vaziyette geldi. Buradaki çalışma ilerledikçe bu malzemelerin duvarın hemen bitişiğindeki bir sekinin üzerinden düştükleri anlaşıldı. Duvara bitişik şekilde karşımıza çıkan seki tek sıra halinde taşların dizilmesiyle oluşturulmuştur (Res.15).

2 no.lu açmada bir bronz balta ve 2 adet stylus ve bir çekiç üst üste vaziyette tespit edildi. Bu 4 açmanın bulunduğu alanda 1 no.lu açmadan başlayarak duvar takibi yapılmaya başlandı. Bu duvarlar kırma taşlardan meydana getirilmiş ve yer yerde iri dere çakılları kullanılarak oluşturulmuştur. Yalnızca 4 no.lu açmada iki blok taş duvarda kullanılmıştır. Kalıplar ve kalıp parçaları buluntular arasında yer aldı.

Bu alanda arazinin meyline göre genel olarak 30 ile 50 cm. arasında derinlikte duvarlara rastlanılmıştır. Duvar kalınlıkları genel olarak 60 cm'dir. Fakat, yer yer kaymalardan dolayı 70 cm'de olabilmektedir (Res.16).

Taban arama çalışmaları sırasında pise duvar akıntıları ile karşılaşıldı. Açığa çıkarılan bu duvarların altında muhtemelen önceki evreye ait olan pise duvarın kalıntıları görülmektedir. Bu alandaki buluntular arasında yine kalıp parçaları, işlenmiş kırık obsidyen parçaları da ele geçirilmiştir (Res.17).

Bu alandaki 4 no.lu açmanın kuzeybatı köşesinde duvarın hemen bitişiğinde -110 cm. derinlikte 100 cm. çapında bir ocakla karşılaşıldı. Ocağın etrafında büyük bir tabak ve kemik parçalarının yanı sıra bir mühür baskısı ele geçirilmiştir.

E alanı batısı - G Binası 1 no.lu açmada seramikten yapılmış, duvar içine yerleştirilmiş, akaçlama amaçlı bir künk tespit edildi (Res.18).

Kalıplar ve seramikler (çift kulplu çömlekler, sivri dipli testiler, testicikler, tabaklar votiv kaplar), bronz balta, styluslar bu alandaki buluntular arasında yer almaktadır.

Tepelerarası bölgesinde bu sezon için çalışılan alanlarla ilgili olarak ele geçen malzemelere bakarak bu alanların bir işlikle ilgili olduğunu göstermektedir. İlerleyen çalışmalar bizi daha da bilgilendirecektir (Res.19).¹

---

¹ Mustafa R. Süel hocamıza Ortaköy-Şapınuva için verdiği emek, çalışma ve özverisi için sonsuz teşekkür ederiz. Her zaman kalbimizdesin, seni unutmuyacağız, ışıklar içinde yürü güzel yürekli hocamız. (Ortaköy-Şapınuva Kazı Çalışmaları Ekibi)

Resim 1a: Kazı ekibindeki öğrencileri ile birlikte

Resim 1b: Kazıda uzun yıllar çalıştığı ekip üyesi öğrencileri ve Eskiypar kazı heyeti

Resim 2: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansı - 15 Nisan 2015

Resim 3: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı ve G Binası

Resim 4: Tepelerarası Bölgesi- G Alanı

Resim 5: Tepelerarası Bölgesi-G Alanı-İlk 4 Açma (2014 Yılı)

Resim 6: Tepelerarası Bölgesi- G Alanı-Körükler

Resim 7: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Kesit

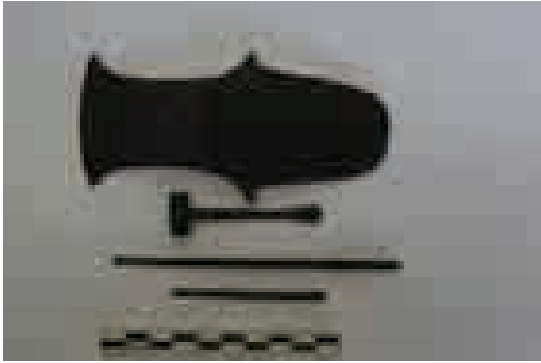
Resim 8: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Pişmiş Toprak Kaplar

Resim 9: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Ok Uçları

Resim 10: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Keski

Resim 11: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Metal Buluntular

Resim 12: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Pişmiş Toprak Kalıp

Resim 13: Tepelerarası Bölgesi - G Alanı - Kil Kalıp - Oturan Tanrı

Resim 14: Tepelerarası Bölgesi - G Binası

Resim 15: Tepelerarası Bölgesi - G Binası - Pişmiş Toprakta Çeşitli Kaplar

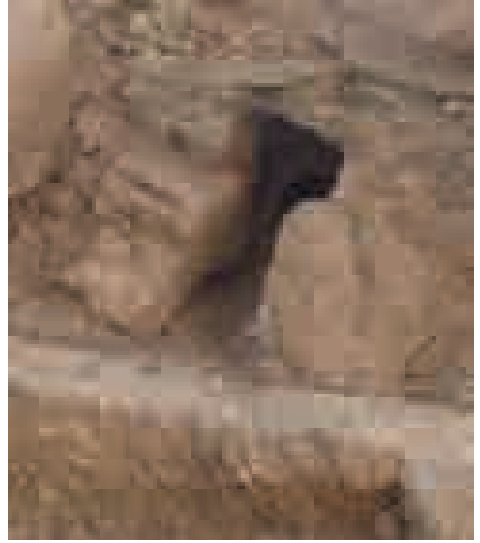

Resim 16: Tepelerarası Bölgesi - G Binası

Resim 17: Tepelerarası Bölgesi - G Binası ve Pise Duvarlı Yapı

Resim 18: Tepelerarası Bölgesi - G Binası - Akaçlama Sistemi

Resim 19: Mustafa Süel Hocamız

BOĞAZKÖY/HATTUŞA – RESTORASYON VE YERLEŞME YÖNETİMİNİN ELLİ YILI

Andreas SCHACHNER*

Jürgen SEEHER**

YERLEŞME VE KALINTILARI

Hattuşa, Orta Anadolu platosunda, Ankara'nın yaklaşık 150 km kadar doğusunda konumlu Hitit başkentinin eski adıdır. 180 hektarı aşkın eğimli bir alanı kaplayan, 6.6 km uzunluğundaki, yüzlerce gözetleme kulesi olan kent suruyla çevrili Hitit kentinin modern adı, hemen yanbaşındaki köyden gelir (Res. 1). Kent, MÖ 18. yüzyıldan 13. yüzyılın sonuna kadar Hitit krallarının yönetim merkezi ve aynı zamanda Hatti ülkesinin kült başkenti olarak hizmet vermiştir.

Yerleşme 1834'te keşfedilmiş ve aynı yüzyılın sonuna doğru burada tek tek kazılar yapılmıştır. 1906'dan 1912'ye kadar İstanbul'daki Müze-i Hümayun yönetiminde büyük ölçekli kazılar yürütülmüş; bu kazılar 1931'den günümüze değin Alman Arkeoloji Enstitüsü adına ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı gözetiminde devam etmiştir (Hattuşa'nın tarihçesi ve arkeolojisi konusunda bkz. Seeher vd. 2012; Schachner 2011; Seeher 1999; Neve 1993).

Taştan inşa edilmiş büyük yapı kalıntılarının ağır bastığı Klasik dönemlerden farklı olarak bu Tunç Çağı metropolü yapı malzemesi olarak ahşap ve güneşte kurutulmuş kerpici tercih etmişti. Prehistorya ve protohistorya geleneklerinde sağlam temelleri olan bu iki malzemenin karışımı, evlerin, tapınak, saray ve sur duvarlarının inşasında kullanılmıştı. Temeller çoğunlukla taştandı; bazı örnek yapılarda düzgün biçimlendirilmiş bloklardan oluşturulmuş subasman kesimi vardı. Taş üstyapının birkaç metre yüksekliğe ulaştığı tek mimari oluşum hemen her zaman kent kapılarıydı. Bunun sonucu olarak bugün kazılan mimari kalıntılar, çoğunlukla binaların taban planlarını oluşturan taş temellerden ibarettir. Kerpiç yapılar geçen yüzyıllar içinde bozulmuş ve tamamen yok olmuş, ardında yalnızca şekilsiz toprak moloz yığınları bırakmıştır. Yalnızca bazı hallerde kerpiç duvarların kısmen pişerek korunduğu yangın geçirmiş yapıların kalıntıları, konstrüksiyonları hakkında ipuçları verir. Bu arkeolojik ve mimari gözlemler konservasyon, restorasyon ve olası anastylosisde karşılaşılabilecek zorlukları gösterir. Kazılarak ortaya çıkarılmış kalıntıları tehdit eden çok miktarda yağmur ve kar yağışının hakim olduğu sert iklim şartları durumu daha da çetrefilleştirir. Kazı sırasındaki durumla daha sonraki restorasyon sırasındaki durumun karşılaştırılması, bu meseleyi açık olarak ortaya koyar (Res. 2. 3): yağışa ve özellikle de taban suyu seviyesinde yıl boyunca meydana gelen değişikliklere bağlı olarak

* Alman Arkeoloji Enstitüsü. İnönü Cad. 10, TR-34437 İstanbul; andreas.schachner@dainst.de

** Alman Arkeoloji Enstitüsü. İstanbul Şubesi İnönü Caddesi 10 34437 İstanbul; Jurgun.Seeher@dainst.de

açmalar ciddi tehdit altındadır. Yerleşmenin pek çok kısmında ancak açmaların yeniden toprakla doldurulmasından ve restorasyon işinin tamamlanmasından sonra doğal denge tekrar kurulabilir.

TAŞ TEMELLERİN RESTORASYONU: HATTUŞA SİSTEMİ

Projenin ilk onyıllarında Hattusa'daki çalışmalar yalnızca kazılara yoğunlaşmıştır. Büyükkale yükseltisinin üzerindeki kral sarayının kalıntıları, çeşitli tapınaklar, Aşağı Şehir'deki konut alanının büyük kısımları ve sur duvarlarının bazı kısımları ortaya çıkarılmıştır. Kentin pek çok kısmındaki eski kazı açmaları erozyona maruz kalmış ve büyük toprak yığınları yer yer yerleşmenin biçimini bozmuştur (Res. 4).

1960'lerde hafırlar günümüze kadar süregelen bir konservasyon ve restorasyon konsepti geliştirdiler. Halet Çambel ile Nail Çakırhan'ın 1950'lerde Adana yakınlarındaki geç Hitit yerleşmesi Karatepe-Aslantaş'taki çalışmaları (Çambel 1993), bu süreçte itici güç olan Peter Neve'nin başlıca esin ve motivasyon kaynağı olmuştu (Neve 1998, 515). Neve'nin sisteminin konsepti basittir: orijinal kalıntıları korumak ve görünümü bozan toprak yığınlarından kaçınmak için kazılan kalıntıları mümkün olduğunca tekrar gömmek ve uygun durumlarda binaların planını yüzeyde görünür yapmak. Bunun için orijinal duvarların üzerine folyo, kum, kırılmış modern çatı kiremiti ya da başka tür bir ayırdedilebilir malzeme sermek suretiyle orijinalden ayrılan bir ya da birkaç sıra taş sırasıyla duvar örgüsü yükseltilir. Taşların üst seviyesinin 30–40 cm altına kadar toprak doldurularak orijinal özellikler korunur; bu şekilde modern eklentiler erozyon ya da başka kuvvetlerin tahribini sınırlar (Res. 5. 6). Yer üstündeki kalıntılar mümkün olduğunca tamir ve restorasyondan geçiyordu; modern eklentilerin kullanımı minimumda tutuluyor ve gerektiğinde bir girinti ya da farklı duvar örgü sistemiyle ayırd edilebiliyordu (Res. 7).

Hattuşa'da çalışmalar şu şekilde ilerledi: 1960'ların başlarında, Büyükkale'deki sarayın güney kısımlarını oluşturan C, G, H ve I binalarında restorasyon başladı. Sonra, Aslanlı Kapı ve Kral Kapı'daki yıkılmış duvarların rekonstrüksiyonu yapıldı. Onyıllın sonunda Aşağı Şehir'deki I. Tapınak'ta restorasyon yapıldı ve önceki kazıların toprak atıkları kaldırıldı. O noktadan itibaren restorasyonla kazı birbirine paralel gitti: belgeleme tamamlandıktan sonra kazı açmaları dolduruluyor ve duvarların üst kısımları yukarıda anlatıldığı şekilde restore ediliyordu. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Büyükkale'deki Hitit saray yapılarının (Res. 8) yanı sıra, Aşağı Şehir'deki konutsal kısım ile I. Tapınak ve depo yapılarının hazırlanmaları tamamlanmıştı (Res. 9). Burada, tapınağın kuzeybatı ve batı mağazinlerinde karşılaşılan yüzlerce kırık pithosun bazıları restore edildi ve orijinal konumlarında teşhire kondu (Res. 10).

1980'lerde Hattusa'nın Yukarı Şehrinde 30 Hitit tapınağının yanında büyük Demir Çağı yapıları ile Bizans çiftlik ve kiliselerinin kalıntıları ortaya çıkarıldı. Aynı onarım, restorasyon ve rekonstrüksiyon sistemi bu yapıların duvarlarının taş kısımlarına uygulandı; bu çalışmaların sonuçları doğal ortamları içinde Hitit mimarisinin yanında daha sonraki dönemlerin mimarisinin eşsiz örneklerini sunar (Neve 1998; Neve 1999; Neve 2001) (Res. 11).

Dağlık Orta Anadolu'nun ikliminde Hattusa'da geliştirilen yöntemler, rekonstrüksiyonu yapılmış mimari kalıntıların kalıcı koruması ve sunumu açısından başarılı oldu. Binaların boyut ve biçimleriyle ilgili bilgiler, binaların zemin planlarını 1:1 ölçeğinde teşhir eden bir açık hava müzesi sunumunda yürüyebilen ziyaretçilere kolaylıkla aktarılmakta. Sonuç olarak, bu yöntem bir öncül oluşturmuş ve başka kazı alanlarında da benimsenmiştir (Örneğin Arı vd. 2010, 233; Özdoğan 2010, 145–146). Bu ve sonraki yıllarda, şehir surunun ocak taşından örülü duvarlarının büyük kısımları da restore edilmiştir. Buna Büyükkale'nin güney yanındaki 200 metre, Aşağı Şehir'deki Abschnittsmauer'in (şehir içi bölme duvarı) 220 metresi (Res. 9), surun güney kıvrımının Yerkapı setinin üstünden geçen 400 metresi ve şehrin kuzeydoğu ucunda Büyükkale platosunu çevreleyen surun 550 metresi dahildir (Res. 12). Bu kesimlerin restorasyonu sur sistemini şehrin çeşitli alanlarından görünür hale getirmek amaçlıydı. Son yıllarda Büyük Tapınak bölgesinin güneyindeki Poternli Sur'un bir kısmının aynı yöntem uygulanarak restorasyonu tamamlanmıştır (Res. 13).

P. Neve'nin üstlendiği önemli bir görev, şehrin güney ucundaki anıtsal Yerkapı setinin restorasyonuydu (Res. 14-15). Şehir duvarının setin üstünden geçen ocak taşı örgüsü bazı yerlerde 1.5 metre yüksekliğinde duruyordu ve kolaylıkla sağlamlaştırılarak koruma altına alındı. Setin dış yüzündeki 2 metreye varan kalınlıktaki, toprak seti zırh gibi kaplayan döşemenin bazı kısımları eksikti, bazı kısımları ise dik zeminin kayma hareketlerinden dolayı biçimini kaybetmişti (Neve 2001, 7–9). Restorasyon süreci sırasında, stabilite kazandırmak ve bu eşsiz anıtı görünür ve anlaşılır kılabilmek için döşemenin kısımları sökülerek tekrar yapılmak zorunda kaldı (Res. 15). Bu anıtın son rötuşları ancak 1987'de yapılabildi. Projeye çok çaba harcandı; bazı yıllarda çalışmalar yedi ay sürdü. Bu çalışma sezonları Hititler zamanında emek gücü ve iş dağılımı hakkında, dolayısıyla da bu tür inşaat projelerinin süresinin genel olarak tahmini hakkında bilgi veriyordu (Neve 2001, 18).

Hattusa'daki restorasyon çalışmalarının başlıca başarılarından biri, gerekli becerileri işlerini yaparken öğrenerek kazanan uzmanlaşmış bir işçi grubunun oluşturulmasıydı. Genellikle iki kalifiye işçi ile birkaç başka işçiden oluşan birkaç ekip, bir ekipbaşının gözetimi altında çalışıyordu. Görevleri arasında sağlam yapı temelleri hazırlamak, ›Hitit tarzı‹ taş işlemek, çetrefilli koşullarda büyük blokları mümkün olan en az çabayı harcayarak taşımak vardı. Yapının tekrar doldurulması ve ziyaretçiler için yol ve merdivenlerin yapılması gibi son teşhir hazırlıkları da onların çabalarıyla gerçekleşti. Doğal olarak bu çalışma gruplarının motivasyonu çok yüksekti ve yerleşmede tamamlanan çeşitli işlerden dolayı güçlü bir gurur duygusu geliştirdiler. Böylece kazı ile yerel halk arasındaki bağlar daha da sağlamlaştırıldı.

SU HAVUZLARININ TEŞHİRİ

Hititler, kesintisiz bir su kaynağı sağlamak için şehrin çeşitli yerlerinde en az on yapay havuz yapmışlardı. Bunlar yüzey suyunu, özellikle de sutaşır katmanlar boyunca sızan yeraltı suyunu toplamak için yapılmıştı. Bu havuzların hepsi bugün çökeltiyle dolmuştur ve hiç biri artık görünür durumda değildir. Havuzların teşhirinde, her havuzun kendi farklı inşaat yöntemini yansıtacak şekilde iki ayrı yaklaşım izlenmiştir:

Doğu Havuzlar, Yukarı Şehrin doğu kısmındaki NiŐantepe/Güney Kale alanında yan yana iki havuzdan oluşur. Daha büyük olan havuz yaklaşık 100 x 65 m boyutlarında, diğeri ise biraz daha küçüktü. Burada suyu tutmak için setler yapılmıştı. Kil tabakaları bunları su geçirmez yapıyordu ve kenarların eğimli iç yüzleri dalgaların erozyonunu önlemek için kireçtaşı döşeme ile kaplanmıŐtı. Havuzların çeşitli kısımlarında kazı ve sondajlar yapılmış, bunlar jeofizik araŐtırmalarıyla birlikte ele alınarak Őemalarının rekontrüksiyonuna imkan verecek kadar bilgi sağlanmıştır. Bu amaçla, havuzların kenarları boyunca dışa doğru yatık taş sıraları dizilmiŐtir. Bu taş sıraları, döşemenin içe doğru eğimini göstererek bu kompleksin karakterinin iyi bir izlenimini verir (Res. 16).

Yerkapı yakınındaki Güney Havuzlar farklı bir örnek oluşturur. Burada, çeşitli boyutlarda beş havuz 8 metre derinliğe kadar yere kazılmıŐtır. Buradaki doğal sediman, volkanik kökenli çakıltaşı ve iri çakıllarla dolu killi marndan oluşur. Bu havuzlarda erozyona karşı koruyucu önlem alınmamıŐ ve ne dik duvarlar ne de havuzların kenarları döŐemelerle sabitlenmiŐtir (Res. 17). Dolayısıyla, sınırların düzgün taş sıralarıyla rekonstüksiyonu söz konusu olmamıştır. Bunun yerine farklı bir tekniğe başvuruldu: havuzların kıyıları boyunca, iri volkanik çakılların seyrekçe dağıtılmasıyla oluşturulmuş 4–5 metre genişliğinde Őeritlerle Hitit dönemindeki düzenlemeye benzer bir görünüm oluşturulmaya çalışılmıştır (Res. 18).

ANASTYLOSİS

Hititler inşaatta ahşap ve kerpiçi tercih etmiŐlerdi; ancak bu malzemelerin kalıntıları yerleşmede anastylosis yapmaya yetmeyecek kadar azdır. Bu nedenle yeniden inşa çalışmaları taşlara odaklanmıŐtır. Anıtsal yapıların subasman kesimleri bazen birkaç sıra yüksekliğinde işlenmiş taş bloklardan yapılmıştır. Hititler standard bloklar kullanmayıp, bunun yerine her taşı etrafındaki taşlara göre yerinde biçimlendirdikleri için, taş blokları tekrar bir araya getirerek rekonstrüksiyonlarını yapmak mümkün olmuştur (Res. 19). Bir başka deyişle her blok özel olarak bir yere girmek için yapılmıştır; üç boyutlu yap-boz gibi.

Başarılı, tam bir anastylosisin nadir bir örneği, Yukarı Şehrin doğu alanındaki 2 no.lu Oda'dır. 4 x 1.6–2 m boyutlarında, 3.3 metre yüksekliğinde, dar bir beŐik tonozlu üstyapıyla örtülü, tamamen taş bir odadır (Neve 1993, 69–74 Abb. 199–205. 211–216). Bu, gerçek tonozun en eski örneklerinden biridir; yine de taşları yerinde tutan kilit taş ilkesi belli ki henüz tam iyi anlaŐılmamıŐtı. Dik yanlara bağlı olarak taş tonoz tam olarak kendini destekleyemediğinden; muhtemelen bir süre sonra da çökmüŐtür. Yapı, daha sonraki bir tarihte kısmen sökülümüŐ, fakat orijinal taş blokların çoğu yapının üstüne inşa edilen bir Demir Çağı surunun içinde bulunmuştur (Res. 20); bu da yapının 1990'ların başında rekonstrüksiyonuna imkan vermiştir (Res. 21). Oda, mümkün olduğunca orijinal bloklar kullanılarak tekrar biraraya getirilmiştir. Yapıyı stabilize etmek ve çökmesini önlemek için, oda duvarlarının arkasına beton duvarlar yapılmış ve çelik ankrajla bloklara tutturulmuŐtur. Yapı daha sonra, suyun içeri sızmasını engellemek için koruyucu beton çatıyla örtülmüştür. Odaya girişin her iki yanında en öndeki duvarlar ancak iki sıra yüksekliğinde korunmuştur; bu duvarlara ait pek çok taş blok etrafta bulunmuş, fakat

belirgin olmayan biçimleri orijinal düzende tekrar bir araya getirilmelerini imkansız kılmıştır. Sonuç olarak, bu bloklar duvarları baştan yapabilmek için yer yer tekrar işlenmiştir.

2 no.lu Odanın 180 metre güney batısında, neredeyse tıpkısı olan 1 no.lu Oda'nın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Res. 22). Ancak bloklarının çoğu kaybolmuştur, bu yüzden de rekonstrüksiyon yapının arkasıyla sınırlı kalmak zorunda kalmıştır.

EK NOT: ICOMOS'UN YAPILARIN REKONSTRÜKSİYONU İLE İLGİLİ TUTUMU

Hattusa'ya gelen ziyaretçiler, daha yüksek duvarları yapmak için taş kullanılan birkaç yapı dışındaki Hitit yapılarını genellikle iki boyutlu olarak deneyimler. Bu yapıların plan şemasını ve boyutlarını iletirken, yapı malzemelerinin önemli oranda eksik olmasına bağlı olarak üç boyutlu kavrayış eksik kalır. Kerpiç duvarlı ve düz toprak çatılı bütün bir Hitit yapısını tekrar oluşturmak uzun zamandır istenen bir dilekti. Ziyaretçiler ancak o zaman bir yapının boyut ve niteliğini hayal edebilecektir – ki bu da bir açık hava müzesi için hayati bir gerekliliktir. Onyıllar önce böyle bir proje bilimsellik dışı ve uygunsuz olarak görülürdü: 1965'te ICOMOS (International Council on Monuments and Sites – Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), Venedik Tüzüğü olarak bilinen Anıt ve Yerleşmelerin Konservasyonu ve Restorasyonu Uluslararası Tüzüğü'nü kabul ettiğinde, 15. maddede açıkça »ancak bütün rekonstrüksiyon çalışmaları baştan reddedilmelidir. Yalnızca anastylosis'e, yani var olan, fakat yerinden çıkmış parçaların tekrar bir araya getirilmesine izin verilebilir« deniliyordu.

Yine de, daha o yıllarda, özellikle de sonraki onyıllarda, arkeolojiye günlük hayatta farklı bir değer kazandıracak gelişmeler ivme kazanıyordu. Eski moda müzeler bir biri ardına dönüşümden geçti. Fotoğraflar ve renkli çizimler, zengin detaylı maketler, 1:1 ölçekli rekonstrüksiyonlar ve nihayet multimedya sunumlar kullanan arkeoloji, tabiri caizse teşhir camekanlarından çıkıp giderek artan sayıda izleyiciyi çekmeye başladı. Pek çoğu 1960'lardan sonra kurulan açık hava müzeleri en etkileyici uygulamaları sunar. Tarihöncesi ya da erken tarihsel dönemlerden evlerin tam boyutta rekonstrüksiyonları ya da uygun bir ortama taşınmış tarihi binaların teşhirleri ziyaretçilerin tarihi farklı bir şekilde deneyimlemesini sağlar. Bir binanın çizimi ya da maketi görsel olarak algılanabilecek birşeydir; öte yandan gerçek boyutlarında fiziksel olarak var olan bir bina, ziyaretçileri çevreyle doğrudan ilişki kurmaya sevk eder.

Bu tür müzelerin popülerliği ve arkeolojik yerleşmelere kamuoyu ilgisinin giderek artması sonunda ICOMOS'u tutumunu tekrar değerlendirmeye yöneltti. 1990'da Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi için Lozan Tüzüğü olarak bilinen, Venedik Tüzüğü'nün güncellenmiş hali kabul edildi. Madde 7 şöyle der: »[arkeolojik mirasın] sunuş ve bilgi verilmesi mevcut bilimsel verilerin popüler bir yorumu olarak ele alınmalı ve bu nedenle sürekli güncellenmelidir. Sunuşta, geçmişi anlama yaklaşımlarının çok yönlülüğününün gözetilmesi gerekir.

Yeniden yapımlar deneysel araştırma ve yorum gibi iki önemli işleve hizmet ederler. Mevcut arkeolojik verilere zarar vermemeleri için çok özenle yapılmalı; özgün

nitelikleri yakalayabilmek için bütün kaynaklarda mevcut bilgilerden yararlanılmalıdır. Mümkün ve uygun olduğunda, yeniden yapımlar doğrudan arkeolojik kalıntılar üstünde yapılmamalı; yeniden yapım oldukları anlaşılabilir.
«

Daha önceki pozisyonundan ayrılan ICOMOS artık rekonstrüksiyona arkeolojik mirasın bilgisinin dağıtılmasında önemli bir etken olarak değer veriyordu. P. Kienzle'ye göre Lozan Tüzüğü, değişen toplumun, farklı bir demokrasi anlayışının sonucudur (Kienzle 2001, 21). Venedik Tüzüğü arkeolojik yerleşmelerin korunması ve bakımından devleti sorumlu tutarken, Lozan Tüzüğü kamunun katılımını teşvik eder: yurttaşlar arkeolojik yerleşmelerin gerçek sahibidir; yerleşmelerde alınan önlemler bu bireylerin katılımını teşvik etmelidir ve vergi mükellefi olarak yurttaşların onları sorgulamaya hakkı vardır.

HATTUŞA'DA 1:1 ÖLÇEKTE REKONSTRÜKSİYON

Hattusa'daki kerpiç rekonstrüksiyon projesi başlangıçta artı ve eksilerin ayrıntılı bir tartışmasını içermiştir. Rekonstrüksiyon çizimlerinde belirsizlikler kalabilir ve ayrıntılar iyice açıklanmayabilir. Öte yandan, bir ev, saray ya da tapınağın gerçek rekonstrüksiyonu daha belirli olmak zorundadır. Bu tür yapıların Hitit versiyonları hakkında, cephe, pencerelerin boyut ve konumları, çatı kenarlarının yapımı vs. dahil olmak üzere bilgi çok azdır; o zaman da bu tür yapıların rekonstrüksiyonu pek çok soru işaretleriyle dolu olacaktır. İç mekanlar da halka açık olacaksa, hakkında çok az şey bilinen iç mekan donanımını da – mobilya, duvar bezemeleri, döşemeler ve kült nesnelere – sağlamakla yükümlü olacaktır; yine bu çalışma çok spekülasyon olacaktır.

Halbuki sur duvarının rekonstrüksiyonu yapılmış bir bölümü kendi kendini açıklar nitelikte olacaktır. Kazılarda ortaya çıkarılan çoğu büyük Hitit çömleklerinin ağız kenarlarını bezeyen sur maketleri pek çok ayrıntıyı anlamak için avantaj oluştururlar. Bu maketlerde mazgal dişleriyle donatılmış sur bedenleri ve kuleler betimlenmiştir. Pencereler, hatta kulelerin sur bedenlerinden yalnızca tek kat daha yüksek olduğunu gösteren duvardan dışa taşan ahşap kirişler de gösterilmiştir (Res. 23). Bu verilere dayanarak, makul bir kesinlikle mimari detayların tekrar yaratılabileceği düşüncesi Aşağı Şehir'deki Abschnittsmauer'in (şehir içi bölme duvarı) iki kule ile üç sur bedeni kesiminden oluşan 65 metre uzunluğundaki bir bölümünün rekonstrüksiyonuna yönelmiştir (Res. 24). Bu, Türkiye'de yürütülen ilk büyük ölçekli kerpiç rekonstrüksiyon projesidir (Proje Japan Tobacco International tarafından finanse edilmiştir; cf. Seeher 2007).

Rekonstrüksiyon surların orijinal temelleri üstüne konumlandırma kararı tartışmalıdır. 1990 ICOMOS Tüzüğü »Mümkün ve uygun olduğu durumlarda rekonstrüksiyon arkeolojik kalıntıların üstüne yapılmamalıdır« diye belirtir. Yine de, Hattusa'daki Hitit sur duvarlarının uzunluğu, tüm bölümleri birarada düşünüldüğünde 9 km. den fazladır; bunun yüzde birden küçük bir kısmını orijinal ortamında teşhir edebilmek için rekonstrüksiyonla kapatmak kabul edilebilir görünmüştür. Dahası, yapım geri döndürülebilir niteliktedir ve istenirse tamamen sökülebilir.

Bu anıtsal kerpiç yapı, Aşağı Şehir'deki yoğun yerleşimin ve Büyük Tapınak kompleksinin kalıntılarına doğrudan bitişiktir (Res. 25). Bu öğeler yalnızca iki boyutlu şemalarıyla görünebildiğinden, şehir suru rekonstrüksiyonu ziyaretçiler için son derece

yararlı olmuştur. Rekonstrüksiyon çizimlerine bakmaktansa, ziyaretçilere Hitit kerpiç mimarisinin görünümü hakkında elle tutulur bilgi sunulmaktadır. Ziyaretçilerin tepkileri izlendiğinde çeşitli rekonstrüksiyon detaylarının gerçeğe yakınlığı değil, genel olarak üçüncü boyut deneyiminin çok daha önemli olduğu görülmektedir.

Kerpiç duvarın rekostrüksiyonu 2003 ile 2005 arasındaki üç sezonda, son birkaç düzeltme de 2006'da yapıldı. Çalışmalar, bütün iş süreçlerinin, çeşitli görevler için harcanan zamanın ve gereken malzemelerin hacminin detaylı belgelenmesini sağlayan bir deneysel arkeoloji projesi olarak düşünüldü. Bu biçimde rekonstrüksiyon büyük kerpiç yapılar için gereken iş gücü miktarını gösterdi ve Hititlerin böyle bir proje için gereken çeşitli görevleri nasıl gerçekleştirmiş olacağını detaylandırdı (Seeher 2007). Yapım süreci deneyin ilk aşamasıyken, şimdi hala süren ikinci aşaması bitmiş yapının dayanıklılığını ve yıllık tamir ihtiyacını izlemekle ilgilidir. Buna göre, kerpiçlerin ve sıvanın toprağının mukavemetini artıracak katkılar kullanmaktan kaçındık. Şimdiye kadar tahribat açık kısımlardaki yağmur ve kar erozyonuyla ve rüzgar ve yağmura açık yüzündeki sıvadaki kısmi dökülme ve aşınma ile sınırlıdır. Her yıl sıvada onarım yapılmaktadır.

MİMARİ BEZEMELERİN REKONSTRÜKSİYONU

1967'de P. Neve, 1911'de yerinden kesilerek 1930'larda Ankara Müzesi'ne götürülen orijinal ›savaşçı tanrı‹ kabartmasının yerine bir kopyasını yerleştirerek Kral Kapı'nın restorasyonunu tamamladı (Res. 27a). Bu, nadiren korunmuş olan anıtsal sanat eserlerini yerleşme içerisinde sunmak suretiyle ziyaretçilere kentin Hitit dönemindeki görünümü hakkında mümkün olduğunca iyi bir izlenim vermek için atılmış ilk adımdı. O zamandan beri kapının bakımı yapılmış, replika da 1995'te J. Seeher tarafından yenilenmiştir (Res. 27b).

Bu tür kopyalama ve rekonstrüksiyonlar, restorasyonun temel ilkelerine göre aslında ancak büyük istisnalar olarak gerçekleşmelidir (Lausanne Charta 1996, 198-200). Boğazköy gibi çok sayıda ziyaretçinin büyük bir ilgiyle gezdiği bir yerde, bilimin belirlediği etik imkanlar çerçevesinde bu tür çalışmaların gerçekleştirilmesi, yapıların anıtsallığını ortaya çıkarmakta ve kültür değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Ancak bu çalışmaların ölçülü bir şekilde ve her bir örnekte ayrı ve detaylı bir değerlendirme sonucunda gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çabalar 2010 yılında Kral Kapı'da, 2012 ve 2013'te ise Yerkapı'nın tepesindeki Sfenksli Kapı'da devam etmiştir (Res. 28-34). Aslanlı Kapı'da sol aslan figürünün kırılan başının rekonstrüksiyonu, fotoğraflar ve güney kulesindeki hala sağlam duran örnek kullanılarak yapılmıştır (Staemmler 2011). Yine de, iki aslanın boyutları birbirinden çok farklı olduğundan, sağdaki figürü basitçe soldakine kopyalamak mümkün değildi. Bunun yerine, eğitilmiş bir heykeltıraş tarafından kilden bir model hazırlanarak üzerinde hem yapının hem de kapının sağındaki sağlam aslan figürünün genel görünümüne uyacak şekilde değişiklikler yapıldı. Modelin alçı dökümü hazırlandı; bu daha sonra heykeltıraşın özel bir restorasyon harcı kullanarak aslanın başını yapmasını sağlayan bir model olarak kullanıldı (Staemmler 2011) (Res. 30).

Kral Kapısı ya da Sfenksli Kapı'daki sağlam orijinallerinin 1:1 kopyaları olan kabartmaların restorasyonuna tezat olarak, Aslanlı Kapı'daki kabartma hiç yoktan var edilmek zorundaydı. Başın rekonstrüksiyonu, boyut, malzeme, hatta biçim açısından çok farklı örneklerle yapıldı. Dolayısıyla bu parça olası orijinal görüntüsü konusunda genel bir fikir verecek şekilde yapılmıştır.

2012 ve 2013 yılları, orijinalinde Yerkapı'nın tepesindeki bir yaya kapısının şehre bakan tarafını süsleyen iki sfenks replikalarının yerine yerleştirilmesine şahit olmuştur (Res. 31-34). Bu yalnızca »şehrin tacı« olarak anlaşılabilir Yerkapı'yı tamamlamakla kalmaz, aynı zamanda rekonstrüksiyonu yapılmış sur duvarların anıtsal sanat örnekleriyle mümkün olduğunca birleştirilmesinin önemini gösterir (Res. 32-34). Bu çalışma, orijinal eserin önceden Berlin Müzeleri'nce hazırlanarak Türkiye'ye taşınan bir kalıbının kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Yerel müzede teşhir edilen orijinallerine benzemesi için bu replikalarının dış yüzeyinde yüksek miktarda kireçtaşı kırığı içeren bir karışım kullanılmıştır.

ASLANLI KAPI VE BÜYÜK MABET'TE ANITSAL TAŞLARIN KONSERVASYONU

Hattuşa'da bir çok yapının ana malzemesi işlenmiş anıtsal büyüklükte taşlardır. Bu taşlar, Hitit Dönemi'nin sona ermesiyle ya da daha sonraki dönemlerde insandan ya da tabii etkilerden kaynaklı çeşitli sebeplerden zarar görmüştür. Detaylı bir incelemeden sonra aciliyeti göz önünde tutularak söz konusu anıtsal taşların konservasyonu ile ilgili bir çalışma programı oluşturuldu. İlk çalışma alanları olarak Arslanlı Kapı ile Büyük Tapınak belirlendi.

Her iki yapının taşlarında, geçirdikleri şiddetli yangınlar ve daha sonra maruz kaldıkları hava şartları nedeniyle yoğun bir şekilde çatlaklar oluşmuştu (Res. 35a-b). Bu çatlakların büyümemesi için yer yer 1970'li yıllarda, o zamanın bilgileri çerçevesinde ve o zamanki malzemeleri (polyestere dayalı reçineler) kullanarak restorasyonlar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların zaman içerisinde işlevlerini kaybettiği ve zamanında kullanılan malzemelerin uzaktan da bakıldığı zaman beyazlaşmış çizgiler ve izler olarak fark edildiği ve böylece görüntü kirliliğine sebep olduğu görülmektedir (Res. 36a). Bu nedenle ilk etapta özellikle Arslanlı Kapı'daki eski yapıdırma izleri temizlemek gerekiyordu.

1970'li yıllarda yaygın olarak kullanılan ve marka adı Araldit olarak bilinen polyestere dayalı reçineler ve yapışkanlar bugüne kadar genelde mekanik bir şekilde çıkarılmıştır. Bu yöntemde eski yapıdırmanın taşlarla olan bağlantı yerleri zarar görebilmekte ve dolayısıyla orijinal taş bloklar bu alanlarda kayba uğrayabilmektedir. Erfurt Üniversitesi Restorasyon Bölümü'nden Prof. Th. Staemmler ve ekibi, laboratuvarlarında, Aslanlı kapıda gerçekleştirilen zarar tespiti çalışmaları sırasında, söz konusu eski yapıdırmalardan alınan numune ve aynı malzeme olduğu tespitinden sonra Almanya'da elde edilen örnekler üzerinde bu yapıdırmaları orijinal taşlara zarar vermeden çıkarmak için bir yöntem geliştirdi. Buna göre eski yapıdırmalar "diklormethan" (CH₂Cl₂) ile çözülebilmektedir. Yapılan denemeler sonucunda çözücü maddenin sadece eski reçineleri çözdüğü, ancak ne taşlara ne de onların yüzeylerine herhangi bir zarar vermediği anlaşıldı.

Deneylemlerden sonra aynı yöntem Aslanlı Kapı'daki eski yapıştırılmalarda uygulanmıştır. Çözücü, jel şeklinde işlevlerini kaybetmiş yapıştırılmalara sürülmüş ve maksimum 2 saatlik bir bekleyişten sonra neşter yada benzer aletlerle tekrar çıkarılmıştır. Bu yöntemle bahsi geçen eski yapıştırılmalarda arkalarında herhangi bir iz bırakmadan çıkartılmıştır (Res. 36 b). Yer yer taşın gözeneklerinde kalan yapıştırıcının izleri aynı metod tekrarlanarak ve yer yer yetmediği zaman sıcaklığı 200° derece üzerinde olan hava üflenerek her hangi bir iz kalmadan temizlenmiştir. Son aşamada taşlar üzerinde görülen derin çatlaklar “arcylatdispersyon” bazlı özel restorasyon harcıyla kapatılmıştır (Res. 36c).

Bahsi geçen 2009 yılı incelemelerinde konservasyon aciliyet listesinde Büyük Maabet yapısının ikinci sırada olduğu belirtilmiştir. Bu yapı, döneminde büyük bir yangınla tahrip edildiği, yapı blokları hiçbir zaman toprakla tamamen örtülmediği ve böylece zorlu hava şartlarına maruz kaldığı için, taşlarda yer yer yoğun bir şekilde çatlaklar olduğu görülmektedir (Res. 37). 2011 yılından beri Arslanlı Kapı'da uygulanan metod ve malzemeler kullanılarak bu çatlaklara yönelik kapatma çalışmalarına başlanmıştır (A. Schachner, Archäologischer Anzeiger 2012/1, 107-109 Res. 32-35) (Res. 38a-b).

Çalışmalar sırasında, büyük tabakalar halinde çatlamış ve yer yer düşmüş parçalar, temizlendikten sonra gerekli görüldüğü zamanda yapıştırılıp çatlaklar ve taş parçalarının arasında oluşmuş aralıklar özel harçla doldurulmaktadır (Res. 39). Böylece yağışların taşlar üzerindeki bu aralara girmesi ve taşlara zarar vermesi önlenmektedir. Özel tasarlanmış harç malzemesi Boğazkale'de aşırı uçlar arasında değişen hava şartlarına dayanıklılığı ve taşa her zaman uyum sağlamasından dolayı özellikle uygundur. Hava şartlarına uyum sağlaması ve aynı zamanda dayanıklılığını kaybetmemesi söz konusu malzemelerin büyük avantajıdır. Devam edecek çalışmalar çerçevesinde 2015 sezonunda avlunun batı ve doğu duvarlarının tümünün konservasyonu tamamlanmıştır.

Söz konusu harç ve uygulama tekniği Weimar Teknik Üniversitesi'yle Thüringen Koruma Müdürlüğü tarafından ortaklaşa geliştirilmiş ve 40 yıldan fazla bir süre, bazıları UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde de bulunan bir çok yapı ve anıtta kullanılmıştır.

YERLEŞME KORUMASI VE BÖLGESEL BÜTÜNLEŞTİRME

Yerleşmedeki bu başarılar ve çabalar, Türk yetkililerle hafirler arasında 1960'ların sonuna kadar giden geniş kapsamlı ortak çabalar çerçevesinde yer alır (İsimsiz 1972). Yazarların devam ettirerek daha da geliştirdiği, P. Neve tarafından geliştirilen yöntem, hem tek tek anıtları, hem de kentin genel görünümünü korumayı amaçlar. Aynı zamanda, özellikle doğal ortamın üstün becerili kullanımı ve manupülasyonu Hitit kültürünün ve kentleşmesinin en karakteristik özelliklerinden biri olduğundan, bu görüntüyü doğal çevreye uyacak şekilde aktarmayı amaçlar. Buna uygun olarak, son elli yılda uygulanan bütün önlemler yalnızca yerel malzemeler kullanılarak yapılmıştır; hepsi geri çevrilebilir ve doğal ortam üzerindeki etkiyi en aza indirmeyi amaçlar. Bu yaklaşım yüksek dereceli sürdürülebilirlik sunduğundan ve yerel kaynakları kullanarak benimsenebildiğinden, Orta Anadolu çevresine çok uygun olduğu görülmüştür.

Türkiye’deki pek çok başka yerleşmeye tezat olarak, Boğazköy-Hattusa neredeyse dokunulmamış bir doğal çevre içinde bulunmasının ayrıcalığını yaşar. Dolayısıyla bu eşsiz koşulların korunması, bütün konservasyon çalışmalarının ana hedeflerinden biri olmuştur ve gelecekte de böyle kalmalıdır. Bütünleştirilmiş koruma yaklaşımına doğru ilk adım 1988’de, her iki yerleşmeyi de yalnızca kültürel mirası değil, aynı zamanda içinde buldukları doğal çevreyle eşsiz bağlarını da göz önüne alan Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı kurulduğunda atılmıştır (İsimsiz 1972).

P. Neve bu yükümlülüğün farkında olan ilk kişiydi. Kentin etrafındaki doğal çevreyi restore etme amaçlı olarak, 1980’lerin başında koyun ve keçi otlatılmasıyla neredeyse tamamen çıplaklaşan Yerkapı’nın hemen güneyindeki bir araziye çitlerle çevirdi (Neve 1998; Neve 2009). Yerleşme korumasına bu bütüncül yaklaşım, Anadolu’da anıt ve yerleşmelerin konservasyonunu etrafındaki fiziksel çevreyle bütünleştiren bir ilkti. Dolayısıyla Hattusa, Anadolu’da ve dünyada doğal ortamın bir yerleşmenin gelişimi üzerindeki etkisinin anlaşılabilirdiği çok az sayıda yerden biridir. Bu yaklaşım, Hitit şehrinin ve imparatorluğunun gelişmesinde doğal çevrenin anahtar rol oynadığını açıkça gösteren son zamanlardaki araştırmaların ışığında özel önem taşır. Yaklaşım, Anadolu’daki ve ötesindeki benzer önemde yerleşmeler için model olmalıdır.

Bütün bu çalışmalar yerleşmeyi ve dokunulmamış çevresini zaman zaman ortaya çıkan, Budaközü çayı boyunca baraj inşaatları, yerleşmenin güneyinde taş ocağı açma planları ile hemen batısındaki Bor maden ocağı kurma planları gibi ciddi tehditlerden korumaya hizmet etmiştir. Ana yerleşmenin etrafındaki doğal ortamın korunmasına yapılan bu vurgu Hattusa’ya 1986 gibi erken bir tarihte ›dünya mirası‹ yerleşmesi statüsü verilmesinin en önemli gerekçelerinden biridir.

TURİSTİK YARARLAR VE GELİŞMELER

Hattusa’yı yerel ekonominin yararı doğrultusunda geliştirmek için Alman ekip ile Türk yetkililerin ortak çabaları Milli Park’ın kurulmasından bile önce başlamıştı. İlk önce, 1960’larda tamamen yeni bir konsept olan bir yerel kent müzesinin geliştirilmesi vardı (Bittel 1968). 1970’lerde ve 1980’lerde bütün yerleşmeye kolay ulaşım sağlamak için yollar döşendi. Ziyaretçilerin bilgilendirilmesi sağlanarak çeşitli şekillerde devam etti; 1970’lerde ve 1980’lerde P. Neve’nin ilk girişimlerini (Neve 1985) takiben, 1995’te J. Seeher tamamen yeni bir açıklayıcı levhalar sistemi kurdu. Bunlar bugün de durmaktadır. Hafirler aynı zamanda geçen yıllar boyunca ziyaretçiler için çeşitli dillerde rehber kitaplar hazırladılar (Bittel 1937; Güterbock 1966; Bittel 1970; Neve 1985; Seeher 1999). Son olarak 2011’de yerel müzenin tekrar yapılmasıyla beraber çağdaş bir serginin kurulması, yerleşmede ziyaretçi katılımını iyileştirme yönünde bir diğer önemli adımı işaretler.

Yerleşme ve etrafındaki bütün çalışmalar, doğal çevrenin kırılabilirliği ile yerleşme ve hala canlı geleneksel Anadolu köyü arasındaki eşsiz bağ göz önünde tutularak yapıldı. Bu yaklaşım günümüzde ziyaretçilerin kadim imparatorluğun tarihinin, doğal ortamın ve örnek bir bölgenin Tunç Çağından başlayarak günümüze kadar geçirdiği kültürel gelişimin eşsiz bir birleşimini deneyimleyebilmelerini sağlar. Anadolu uygarlıklarının

devamlılığının gelecek kuşaklara canlı aktarımını yapabilmek için korunması ve daha da geliştirilmesi gereken Boğazköy ve Hattusa'yı çekici bir yer yapan işte bu öğelerin karışımıdır.

Kaynakça

Arı, İ– Eres, Z. – Demirtaş, A.

2010 Kanlıgeçit Açık Hava Müzesi: Trakya'da Bir İlk Tunç Çağ İç Kalesi / Kanlıgeçit Open-Air Museum: An Early Bronze Age Citadel in Thrace, TÜBA-KED 8, 2010, 229-240

Bittel, K.

1937 Die Ruinen von Boğazköy: der Hauptstadt des Hethiterreiches (Berlin 1937)

Bittel, K.

1968 Das Museum Boğazköy, MDOG 100, 1968, 23-33

Bittel, K.

1970 Boğazköy Führer / Boğazköy Rehberi / Guide to Boğazköy / Guide de Boğazköy (1970)

Charta von Lausanne

1996 Charta von Lausanne (Charta für den Schutz und die Pflege des archäologischen Erbes), Lausanne 1989. In: I. Friedrich (Hrsg.), Denkmalschutz, Texte zum Denkmalschutz und zur Denkmalpflege, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Bd. 52 (Bonn 1996), 198-200

Çambel, H.

1993 Das Freilichtmuseum von Karatepe-Aslantaş, Istanbul Mitteilungen 43, 1993, 495-509

Güterbock, T.M.

1966 Guide to the Ruins at Boğazkale (Boğazköy) (Berlin 1966)

İsimsiz

1972 Anonymus, Boğazköy-Alacahöyük Tarihi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, (Ankara 1972)

Kienzle, P.

2011 Zur Entwicklung der Chartae, In: M. Müller – T. Otten, U. Wulf-Rheidt (eds.) Schutzbauten und Rekonstruktionen in der Archäologie. Xantener Berichte 19 (Mainz 2011) 9-25

Neve, P.

1985 Hattuscha-Information (1985)

Neve, P.

1993 Hattuša. Stadt der Götter und Tempel (Mainz 1993)

Neve, P.

1998 Restaurierungen in Boğazköy-Hattuša, In: G. Arsebük – M. J. Mellink – W. Schirmer (eds.), Karatepe'deki ışık: Halet Çambel'e sunulan yazılar / Light on Top of the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel (Istanbul 1998) 515-530

Neve, P.

2001 Die Oberstadt von Hattuša. Die Bauwerke II. Die Bastion des Sphinxtores und die Tempelviertel am Königs- und Löwentor. Boğazköy-Hattuša XVII (Mainz 2001)

Neve, P.

2009 Um die Ruinen der Hethiterhauptstadt in Anatolien: ein Wald erwacht zu neuem Leben, Allgemeine Forst Zeitschrift für Waldwirtschaft und Umweltvorsorge 64, 2009, 1026-1027

Özdoğan, M.

2010 Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e Tarihlenen bir Yerleşim Yerinde Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması / Çayönü: Protection and Site Management of a Pre Pottery Neolithic Site, TÜBA-KED 8, 2010, 141-154

Schachner, A.

2011 Hattuscha. Die Hauptstadt der Hethiter: Auf der Suche nach dem sagenhaften Großreich der Hethiter (München 2011)

Schachner, A.

2015 Restaurierungen in Boğazköy-Hattuša 2011–2014, eForschungsberichte 2015-3 (URN:NBN:DE:0048-DAI-EDAI-F.2015-3-26-7)

Seeher, J.

1999 Hattuscha-Führer. Ein Tag in der Hethitischen Hauptstadt / Hattuša Rehberi. Hititlerin Başkentinde bir Gün / Hattusha Guide. A day in the Hittite Capital / (Istanbul 1999, 4. edition 2011)

Seeher, J.

2007 Die Lehmziegel-Stadtmauer von Hattuša. Bericht über eine Rekonstruktion / Hattuša Kerpiç Kent Suru. Bir Rekonstrüksiyon Çalışması / A Mudbrick City Wall at Hattuša. Diary of a Reconstruction (Istanbul 2007)

Seeher, J. – Schachner, A. – Baykal-Seeher, A.

2012 “Hattuša'da 106 yıl”: Hitit kazılarının fotoğraflarla öyküsü. “106 years in Hattusha”: photographs tell the story of the excavations in the Hittite capital (Istanbul 2012)

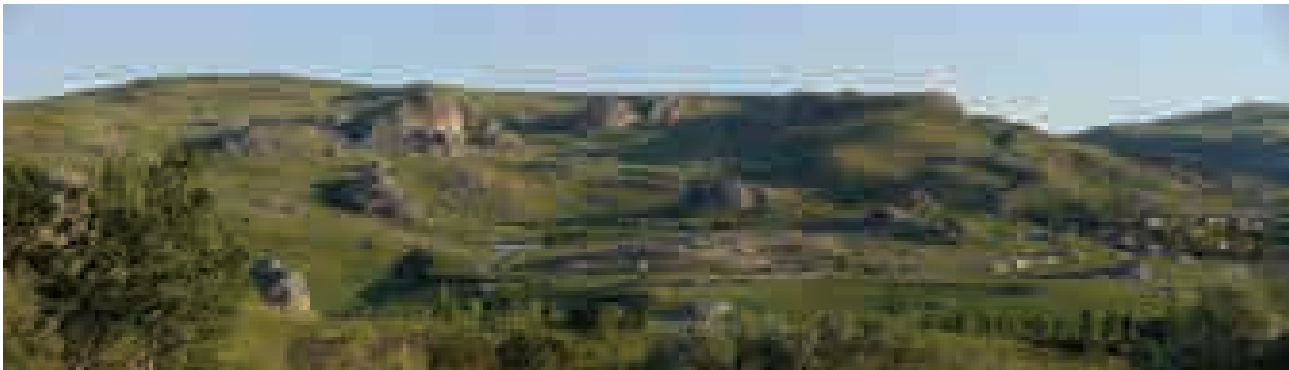
Stammmler, Th.

2011 Restauratorische Beiträge zum Erhalt der Bildwerke und Werksteine in Hattuša, in A. Schachner, Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2010, AA 2011/1, 64-73

Doç. Dr. Andreas Schachner / andreas.schachner@dainst.de

Dr. Jürgen Seeher / jürgen.seeher@dainst.de

Alman Arkeoloji Enstitüsü İnönü Cad. 10 TR – 34437 İstanbul

Resim 1: Hattuša'nın kuzeyden genel görünümü (2002)

Resim 2: Sarıkale'nin batısındaki düzlük kazılar sırasında (2005)

Resim 3: 2010 kışında Sarıkale'nin batısındaki kazı alanı: zemin suyu açmalara dolmuş; solda ise iki yapının restore edilmiş temelleri.

Resim 4: Sarıkale'nin batısındaki kazı alanı restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra (2011).

Resim 5: 1912 yılında Yamaç Evi kazıları. Resmin sağında yüksek moloz tepeler görülür.

Resim 6: Yukarı Şehir’de 30 no.lu Tapınak’ın restore edilen temelleri

Resim 7: Yukarı Şehir’de 5 no.lu Tapınak’ın restore edilen temelleri

Resim 8: Yukarı Şehir’de 5 no.lu Tapınak’ın ortostatlarını kullanarak yapılan duvar. Eksik blokların boşlukları duvarın subasmanı kesiminin platform izlenimini vermek için küçük taşlarla doldurulmuştur.

Resim 9: Büyükkale’deki kral sarayının havadan görünüşü (2002)

Resim 10: 1 no.lu Tapınak ve komşu yerleşim alanıyla Aşağı Şehrin havadan görünüşü (2002)

Resim 11: Büyük Tapınak'ın batı magazinlerindeki restore edilmiş depo kapları örnekleri.

Resim 12: Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi'nin kuzey kesiminde yer alan Hitit tapınaklarının zemin planlarının restorasyondan sonraki hali. Sağda küçük avlulu bir Bizans kilisesi

Resim 13: Büyükkaya sur duvarının restorasyondan sonra havadan görünüşü

Resim 14a: Poternli duvarda restorasyonun tamamlandıktan sonra havadan görünüşü (2014)

Resim 14b: Poternli duvarda restorasyonun tamamlandıktan sonra şehir tarafından görünüşü (2015)

Resim 15a: Şehrin güney ucunda Yerkapı setinin doğu kısmı kazı sırasında (1980)

Resim 15b: Yerkapı setinin doğu kısmı restorasyondan sonra (1982)

Resim 16: Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi'nin ve Yerkapı'nın restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra havadan genel görünüşü (2002)

Resim 17: 1 no.lu Doğu Havuzu'nun kuzey köşesindeki eğimli havuz kenarının döşemesi, restorasyondan sonra

Resim 18: Çok miktarda iri çakıltaşı içeren doğal toprağa kazılmış 1 no.lu Güney Havuzu'nun güney ucundaki sondajlar

Resim 19: Doğu havuzlarının kenarlarını şematik bir şekilde göstermek üzere yüzeyde serilmiş iri çakıllardan oluşan şeritler

Resim 20: 5 no.lu Tapınak'ın kısmi rekonstrüksiyonu yapılmış subasmanı kesimi ile ortostatların üstüne yerleştirilmiş bloklar

Resim 21: Yukarı Şehir'deki 2 no.lu Oda, kazıdan sonra

Resim 22: 2 no.lu Oda, anastylosis ve restorasyondan sonra

Resim 23: Kışın karla kaplanmış 1 no.lu Oda

Resim 24: Orijinalinde büyük bir çömleğin ağız kenarını süsleyen, Hitit sur kulesi ve kuleye bağlı sur bedenlerinin betimlendiği maket.

Resim 25: Aşağı Şehir’de surun rekonstrüksiyonu yapılmış 65 metrelik kısmı; ›Abschnittsmauer‹’in bir bölümü

Resim 26: Bir zamanlar sur ile 1 no.lu Tapınak arasında konumlu olan konut yapılarının temel duvarlarıyla birlikte duvarın rekonstrüksiyonu

Resim 27a: Kral Kapısı'ndaki savaşçı tanrının ilk kopyasının yerleştirilmesi (1967)

Resim 27b: Kral Kapısı'ndaki savaşçı tanrının kopyasının değiştirilmesi (1994)

Resim 28: Aslanlı Kapı, restorasyondan önce (2010)

Resim 29: Aslanlı Kapı, restorasyondan sonra (2010)

Resim 30: Aslanlı Kapı, restorasyon çalışması sırasında (2010)

Resim 31: Sfenksin kopyasını yerleştirmeden önce Sfenksli Kapı (2012)

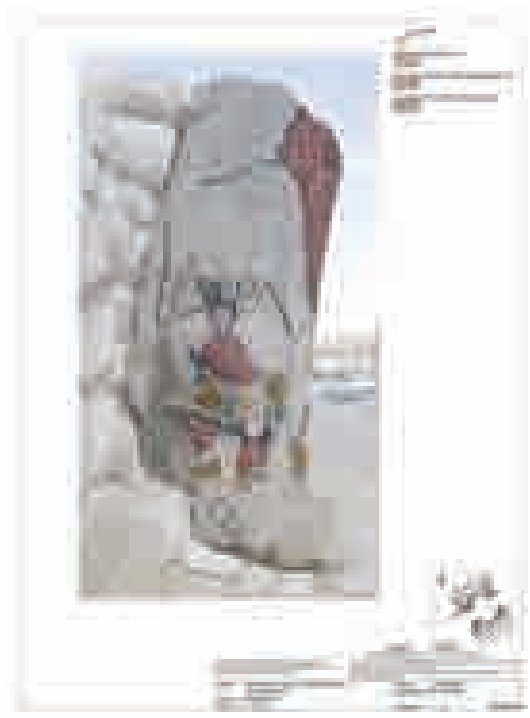
Resim 32: Sfenkslerin kopyalarını yerleştirdikten sonra Sfenksli Kapı (2013)

Resim 33: Doğudaki Sfenksin kopyası yerinde (2012)

Resim 34: Batıdaki Sfenksin kopyası yerinde (2013)

Resim 35a-b: Aslanlı Kapı'nın anıtsal taşlarda görülen hasarlar ve tespit haritalanması

Resim 36a: Aslanlı Kapı'nın anıtsal kapı taşındaki eski yapıştırma izeleri

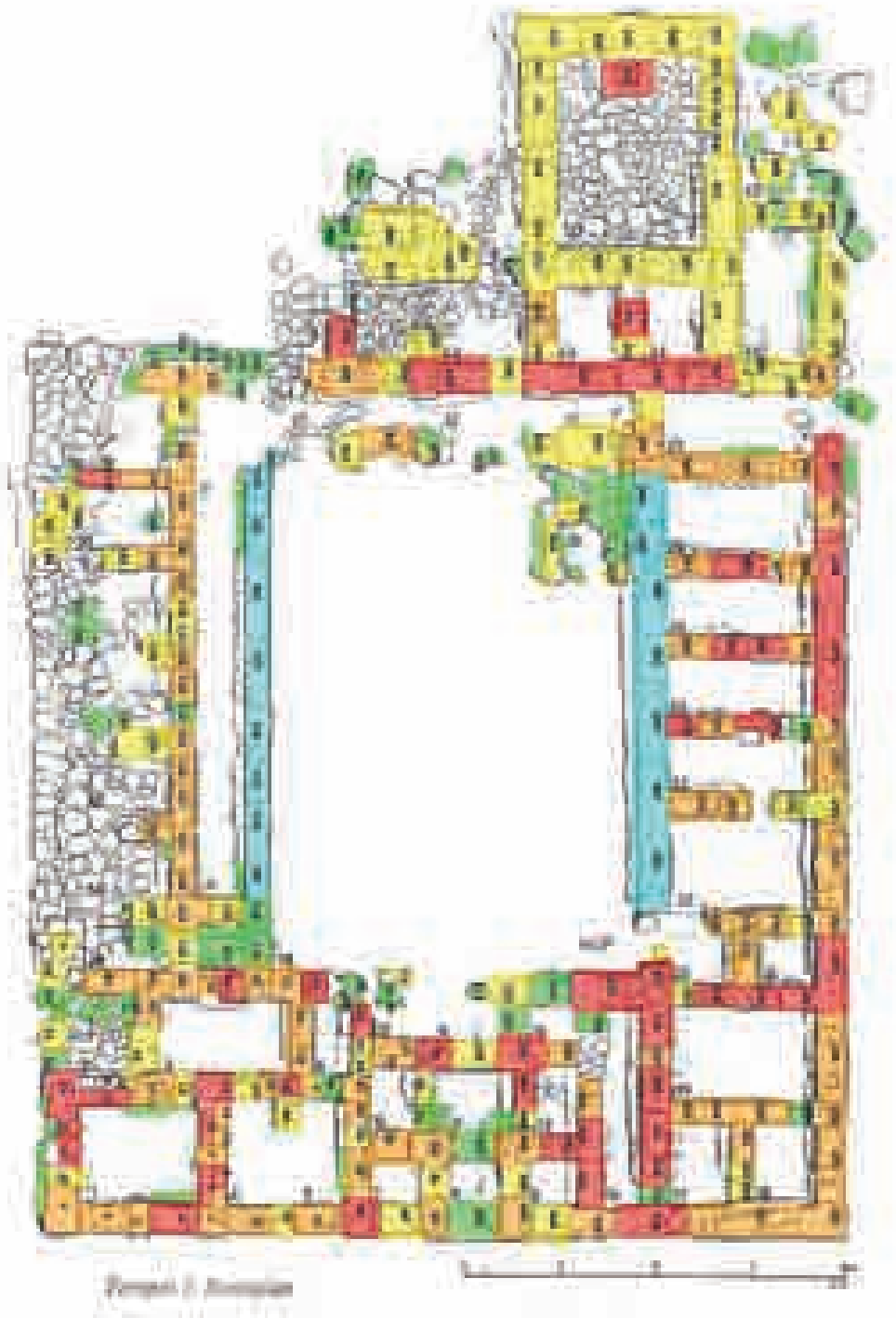

Resim 36b: Eski yapıştırmalar kaldırıldıktan sonraki hali

Resim 36c: Restorasyon harçıyla doldurulduktan sonraki hali

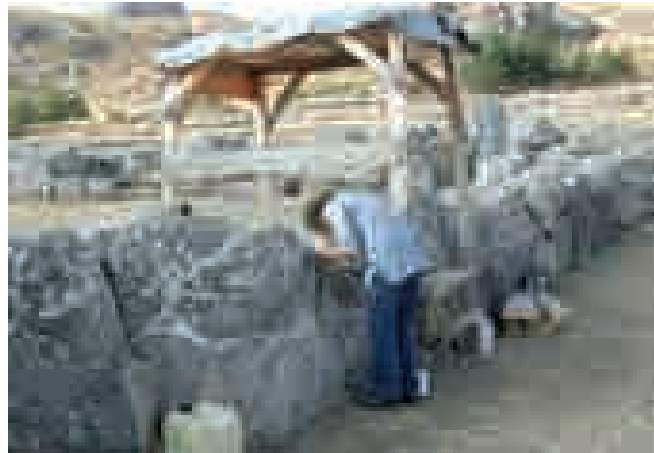
Resim 37: Büyük Tapınak'ta taşlar üzerinde görülen hasarların genel haritası

Resim 38a: Büyük Tapınak'taki taşların birinin hasar tespiti

Resim 38b: Aynı taş konservasyon çalışmalarından sonra

Resim 39: Büyük Tapınak'taki çalışmalar devam ederken

ALACA HÖYÜK 2015 YILI KAZILARI

Aykut ÇINAROĞLU*

Duygu ÇELİK**

Ali GÜNEY***

Özet

Çorum İlinin 50 km güney batısındaki Alaca Höyük, Hitit ve Eski Tunç Çağı uygarlıklarının önemli merkezlerinden biridir. Son yıllarda Alaca Höyük'te yapılan kazı çalışmaları Hitit ve Hatti (Eski Tunç Çağı) kültürleri hakkında bilgilerimizin artmasına neden olmuştur.

Alaca Höyük'te 1997 yılında başlayan yeni dönem kazı çalışmaları, höyüğün doğu yönünde güney – kuzey istikametinde gerçekleştirilmektedir. 2015 yılı çalışmaların da höyüğün bu bölgesinde J3 ve J4 alanlarında İki farklı kültür katmanının da araştırmalar yürütülmüştür. Höyüğün kuzey doğusunda J3 alanında yapılan kazılarda 1997 yılından bu yana açığa çıkartılan Hitit İmparatorluk Çağına ait II. Şev/istinat duvarının devamı araştırılmaya devam edilmiş ve 2013 yılında bulunan Hitit İmparatorluk Çağına ait B Binasının diğer odaları gün ışığına çıkartılmıştır.

Bir diğer çalışma yerimiz olan J4 alanındaki çalışmalarımızda ise Eski Hitit ve Eski Tunç Çağına ait kültür katmanlarında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. 2002-2005 Yılları aralığında Alaca Höyük'te açığa çıkarılmış “Atölye” olarak yorumlanmış yapı ve çevresinde, eski evrelerine ait yeni verilere ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hitit, Eski Tunç Çağı, Hatti, mabet, potern, atölye

ALACA HÖYÜK EXCAVATION IN 2015

Abstract

Alaca Höyük, located at 50 km south west of Çorum Province, is one of the important centers of Hittite and Old Bronze Age civilizations. Excavations at Alaca Höyük in recent years have increased our knowledge of Hittite and Hatti (Early Bronze Age) cultures.

New excavations started in 1997 at Alaca Höyük are carried out in the south-east direction of the mound. Two different cultural layers were also investigated in the area of J3 and J4. In this region of the mound in the scope of studies in 2015. The excavations in the J3 area in the north-east of the mound continued to search the extension of II. slope/retaining wall from the Hittite Empire Age, which has been excavated since 1997. These

* Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu Korkutreis Mh. Strazburg Cd.no:5/4 PK 06430 Sıhhiye –Ankara. aykut_cinaroglu@hotmail.com

** Duygu Çelik M.A. Korkutreis Mah. Strazburg Cad. no:5/4 PK 06430 Sıhhiye –Ankara. Sin_duygu@hotmail.com

*** Arş. Gör. Ali Güney M.A. Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü –Zonguldak ali-guney@gmail.com

excavations also revealed other rooms of the building B of the Hittite Empire Age, which was first discovered in 2013.

In our work in the area of J4, which is another work place, researches were carried out on the cultural layers belonging to the Old Hittite and Old Bronze Age. New data were gathered about old phases of the structure and its surroundings on the area which was excavated in Alaca Höyük between 2002-2005 and was interpreted as “Workshop”

Key words: Hittite, Early Bronze Age, Hatti, temple, potern, workshop

GİRİŞ

Çorum İli, Alaca İlçesi, Alaca Höyük ören yeri 2015 yılı çalışmaları 15.05.2015 - 30.11.2015 tarihleri arasında kazı, çevre düzeni, koruma, restorasyon, konservasyon ve yayın hazırlığı ağırlıklı olarak yürütülmüştür.¹

Alaca Höyük, Çorum İli'nin 50 km. güney batısında, Alaca'nın 15 km. Güney doğusundadır (Harita:1). Alaca Höyük, Boğazköy-Hattuşa'ya 35 km., Eskiyapara'a 10 km, Ortaköy-Şapinuva'ya 105 km. mesafededir. Höyük, yaklaşık 330x400 metrelik bir alanı kaplamaktadır ve 15 m yüksekliğe sahiptir.² (Harita:2).

2015 Yılı Alaca Höyük kazı çalışma programı 8 başlık altında yürütülmüştür. Ören yeri turizme açık olması nedeniyle, yabancı otların ilaçlaması Çorum Müzesi ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Alaca Höyük ören yerinde bulunan anıtsal Hitit yapılarının turistler tarafından daha kolay ve anlaşılır bir şekilde gezilmesi için alanın tamamında ince bir ot temizliği ekibimiz tarafından yapılmıştır.

Alaca Höyük ören yerinde bulunan ve Hitit mabet-sarayı olarak arkeoloji literatürüne giren yapının odalarının bazı duvarlarında kış koşulları ve turistlerin duvarların üzerinde gezmesi vb. etkenlerle oluşan tahribat nedeniyle yıkılmalar görülmüştür. Bu kapsamda, yıkılan kısımların küçük ölçekte onarımlarının yapılması planlanmıştır. Hazırlanan projede yapılacak işin kapsamı ve maliyeti belirtilerek Genel Müdürlüğe sunulmuştur. 2015 Yılı çalışmalarında eski yıllarda açığa çıkartılan “Potern” olarak tanımlanan alanda ki, yıkılan duvarların onarımları yapılmıştır. Diğer bir onarım alanı ise “Su kanalı ve maden atölyesindeki” bazı duvarlarda gerçekleştirilmiştir. Bu restorasyon ve konservasyon çalışmalarında hidrolik kireç, kireç kaymağı, elenmiş höyük toprağı, küfeki tozu ve renk pigmeti kullanılmış, bazı alanlarda ise höyük toprağı, saman ve tutkal karışımında bir çamur harç ile destek verilmiştir.

1 Kazı çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'nun başkanlığında, profesyonel arkeologlardan oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Ekip, Arkeolog Arş. Gör. Ali Güney M.A. ve Arkeolog Duygu Çelik'in M.A. alan sorumluluğunda, Arkeologlar Semra Çınaroğlu, Mehmet Türk, Sezen Nalbant ve Anıl Vural'dan oluşmuştur. Restoratörler Abdurrahim Çulha ve Alev Demirem, Mimari Çizimler için Mimar Gülseren Öker ve arkeolog Özgecan Aydın ve 3 farklı Üniversiteden gelen öğrenciler ile çalışmalar yürütülmüştür. Dokuz Eylül Üniversitesinden Nurgün Koşucu, Bülent Ecevit Üniversitesinden; Berk Alparslan, Mehmet Hasan Kırac, Adıyaman Üniversitesinden Burhan Göz, Sadık Yılmaz, Çanakkale 18 Mart Üniversitesinden; Ulaş Odabaş'tır.

Çorum Müzesi'nden Mürsel Bardak temsilci olarak katılmıştır. 2015 yılı kazıları Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM, Türk Tarih Kurumu, Denizbank A.Ş., Alaca Höyük Arkeolojik Kazı Çalışmalarını Geliştirme ve Destekleme Derneğinin katkıları ile yürütülmüştür. Adı geçen Kurum ve Kuruluşlara, heyet üyelerine ve öğrencilere katkılarından ötürü teşekkür ederim.

2 Alaca Höyük, 1 ve 3. Derece sit alanı sınırları içinde yaklaşık 450x420 metrelik bir alanı kaplamaktadır.

Alanda ve amorf seramik parçaları üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ele geçen pişmiş toprak, seramik, maden ve kemik eserlerin, onarım ve korumaları kazı laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Küçük eserlerin cinsine ve bozulma durumuna göre uygulanan restorasyon ve konservasyon işlemleri sonucu eserler, Çorum Alacahöyük Müzesine kazandırılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

1. J 3 ALANI

Höyüğün kuzey doğusunda yapılan kazı çalışmalarımızdaki (Harita 2) amacımız, 1997 yılından bu yana açığa çıkartılan II. Şev/istinat duvarının devamını araştırmak, 2013 yılında bulunan Hitit İmparatorluk Çağına ait B Binasının diğer odalarını gün ışığına çıkarmaktı.

Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda J3 alanında 2003-2015 yıllarında yapılan kazılar sonucunda 4 ayrı kültür katı 9 yapı katı tespit edilmiş ve toplamda 5 dolgu ve 9 yapı katı ile birlikte 14 farklı seviye araştırılmıştır. Yüzeyle çok yakın olan bölümlerde homojen olmayan bir toprak ile karşılaşmış ve bu atık toprak temizlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nin son yılları ve Cumhuriyet Köyü meskenleri/yapıları höyük üzerinde derin tesviye yaptıkları için altındaki kültürleri karıştırmıştır. Bu nedenle yüzeyle yakın buluntular sağlıklı kronolojik bilgiyi vermemiştir.

1. J3 (12) (13) (17) ve (22) No'lu Plankarelerde Yürütülen Çalışmalar (Harita 3)

a. Frig Çağı

J3 Alanının en yüksek noktası (12) No'lu plankarede Osmanlı Çağı'na ait bağımsız yapı kalıntıları olan Oda 26 ve Duvar 28 açığa çıkartılmıştır. Bu döneme ait mimari kalıntılar içerisinde bir mühür (Mühür yüzeyinde Arapça Settar yazılı) ve sırlı Osmanlı seramik parçaları ele geçmiştir. J3 alanının genelinde (13), (17), (22) No'lu plankarelerde tespit ettiğimiz Geç Frig yapı kalıntıları (12) No'lu açmada ise Osmanlı kalıntısının hemen altından bir dolgudan sonra açığa çıkartılmıştır. Açmanın kuzeyinde, Ocak 5 olarak tanımladığımız bir ocak yapısı açığa çıkartılmıştır. I. Kültür katına ait I yapı katının 2 evreli kalıntıları J3 alanında (12) (13) (17) ve (22) No'lu plankarelerdeki buluntularla bir bütünlük oluşturmuştur. Yine iki evreli tespit ettiğimiz Geç Frig yapıları alanın kuzeyine doğru çok tahrip olmuştur ve düzgün bir plan çıkarmak mümkün olmamıştır (Plan 1).

Höyüğün genelinde yapılan kazılarda, Geç Frig Çağı şehrinin nasıl bir yerleşke anlayışı ile kurulduğu konusunda çok net bir bilgiye sahip olamamakla birlikte, bu kültür katmanının höyüğün kuzeyinde daha güçlü bir yerleşim modeli sergilediği açıktır (Çınaroğlu-Çelik 2009,107,Koşay-Akok 1966, 7)1997-2016 Yılları içerisinde höyüğün güney doğu ve kuzey doğu yönünde yapılan çalışmalarda güney doğu istikametinde Geç Frig Çağı kalıntılarının çok zayıf olduğu gözlenmiş 2003-2016 yıllarında kuzey doğu istikametinde yapılan kazılarda ise tahrip olsa da daha güçlü yapı kalıntıları açığa çıkartılmıştır. J3 alanında, Hitit İmparatorluk Çağı yapısı üzerine kurulmuş daha

zayıf temelli bir kompleks yapının kalıntısı açığa çıkartıldı ve bu mimari buluntu kazı sisteminde A Binası olarak tanımlandı (Çınaroğlu-Çelik 2015, 216). Bu yapının 7 odası tespit edilmiş, bunlardan 3 tanesi daha büyük ve iyi korunmuş durumdadır (Plan 1, Resim 1a). A binasının 5, 6, 7 no'lu odaları Hitit İmparatorluk Dönemindeki odaların temelleri üzerine kurulmuş olup Hitit temelleri aynen korunmuş ancak Frig Çağı'nda duvarlarının daha zayıf ve toplama taşlarla örüldüğü anlaşılmıştır (Resim1b). Odalar dikdörtgen ve kare planlıdır ve birbirleriyle bağlantılıdır. Ancak odalar arasındaki girişler tespit edilememiştir. J3 alanının kuzeyinde (22) ve (17) No'lu açmalarda yapılan çalışmalarda yapının devam ettiği gözlenmektedir. Ancak çok yoğun bir tahribat vardır ve yapılar arası düzenli bir mimari bütünlük sağlanamamaktadır. Kompleksin batısındaki (12) ve (13) No'lu açmalarda yapı kalıntıları geç dönem kuyuları tarafından daha çok tahrip olmuştur. Bu alanda Element 24 olarak tanımladığımız sokak olabilecek mimari kalıntı, açmanın batı sınırında açığa çıkarılmış olup kuzeye doğru bozulmaları gözlenmiştir (Plan 1).

Alanın genelinde enkazın içinde yoğun bir şekilde polikrom ve monokrom Geç Frig çanak çömleği ele geçti. Bu yapıların içerisinde ele geçen çanak çömlekler arasında ritüel özellik gösteren kaplara da rastlanılmıştır (Resim 2). A Binasının işlevi konusunda çok kesin bir bilgiye sahip olmadığımız gibi mimarinin bütünlüğü konusunda da problemler devam etmektedir.

b. Hitit İmparatorluk Çağı

J3 alanında 10x10 'luk 4 açmada yürütülen çalışmalarda (12) (13) (17) ve (22) No'lu plankarelerde Geç Frig yapılarının altından farklı alanlarda yoğun enkaz kalıntılarına rastlanıldı. İşlenmiş mimari elemanlar oldukları anlaşılan taşlar düzenli bir hat vermemektedir. Ancak, bu seviyede J3 (17) Açmasında düzenli bir duvar kalıntısı olarak Kuzey-doğu-kuzey batı istikametinde 5.5x2.21 ölçülerinde Duvar 29 yapısı Geç Frig Çağı kalıntısı olan Ocak 5 kalıntısının altından gelmiştir. Bu yapı kalıntısına bağlı olduğunu düşündüğümüz Element 20 ve 23 olarak numaralandırılmış enkaz kalıntıları ile Duvar 29 birbirleriyle bağlantılı yapılarıdır. Duvar 29 batısında ve güneyinde yer alan bu enkazlar Hitit İmparatorluk Çağı mimari kalıntılarının geç evresinin yapı malzemeleridir. Taşlar işlenmiş ve işlenmemiş olarak bir yığıntı halinde açığa çıkartıldı. Yapılardaki yıkılmaların kuzeyden güneye doğru olduğu gözlenmektedir. Ayrıca bu enkaz kalıntıları Geç Dönem Kuyuları tarafından da tahrip edilmiştir.

J3 (13) No'lu açmada, Duvar 29, Element 20 ve 23 enkazları ile aynı seviyede olan, mimari bütünlüğü korunmuş geç evreye ait Oda 28 olarak numaralandırılan bir yapı açığa çıkartıldı (Resim 3a,Plan 2). Odanın güney batı köşesi korunmuş, doğu bölümü geç dönem kuyusu olan Kuyu 31 (K31) tarafından tahrip olmuştur. Odanın iki ayrı tabanı tespit edilmiştir. Taban 1 üzerinde envanterlik değerinde Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlediğimiz 1 adet büyük boy kapak (Resim 3b) ve çok sayıda etütlük değerinde kap parçası ele geçmiştir. Alanın genelinde Geç Frig Çağı'nın hemen altından gelen bu kargaşanın içinden Hitit İmparatorluk Çağı çanak çömlekleri yoğun bir şekilde gelmektedir.

J3 (13) açmasının doğusunda ve Oda 28 ile aynı seviyede birbirine paralel devam eden, aralarında 110 cm'lik boşluk bulunan bir kapı (Kapı 1) açığa çıkartılmıştır (Resim 4,Plan 2), Yapı elamanları, yerel mermer denilen iri boyutta kireç taşlarıdır. Kapının güney kanadının ikinci sırasında bir taş korunmuştur. Kapının (?) güneyi ve kuzeyine

doğru uzanan duvarlarda kullanılan malzeme ve işçilik birbirinden çok farklı olmasına karşın girişin her iki kanattan da bağlantısı sağlamıştır. Kapının güney bağlantısı, daha önceki yıllarda açığa çıkarttığımız II. İstinat duvarına paralel devam eden ve bağımsız bir yapı olan Duvar 5 ile sağlanmıştır. Girişin kuzeyi ise yine II. İstinat duvarı istikametinde, ilerleyen bir duvar ile bağlantılıdır. Bu yapıların arkası kistli toprak ve düzensiz yığma taşlarla doldurulmuştur. Duvar 5 görülen yapı malzemeleri daha gelişmiş, farklı cins taşların örülmesi ile oluşturulmuş ancak, duvarın kuzey yönündeki devamında ise daha düzenli ve tek tip taş cinsi ile inşa edilmiştir. Bu yapının II kültür katının geç evresinde oluşturulmuş daha zayıf ölçekte tahkim duvarı ve giriş bölümü olabilecek bir yapı olduğu düşüncesindeyiz.

J3 (12) (13) açmalarında yürütülen çalışmalarda açığa çıkartılan II kültür katının 2 yapı katının geç evresine ait Element 20 ve 23 enkaz kalıntılarının kaldırılması ile birlikte, B Binasının kuzey duvarının 2 evresi de sağlam olarak açığa çıkartılmıştır. B Yapısının kuzey ucunda Duvar 29 batısında yer alan Element 23 enkazının kaldırma işleminden sonra, Hitit İmparatorluk Çağı'nın erken evresine ait taş döşemeli bir taban kalıntısı da açığa çıkartıldı (Resim 5). Çok az bir kısmı korunmuş taş tabanın üzeri ise sıkıştırılmış bir toprak ile doldurulmuştur. (12) ve (13) No'lu açmaların büyük bir bölümü B Binasının erken evresinde taş döşemeli bir meydan olarak kullanıldığı öngörülmektedir. Bu taş döşeme üzerinden kemikten yapılmış insan bacaklı, kuş pençeli (Ayaklı) bir küçük heykel ayağı ve çok sayıda disk biçimli kapak? formunda küçük buluntu ele geçmiştir. (Resim 6). J3 alanı (17) (22) No'lu açmalarında yürütülen çalışmalarda ise, taş döşemeli meydanın güneyinde kompleks bir yapı olan B binası açığa çıkartılmıştır (Resim 7a,b, Plan 3).

B Binası höyüğün kuzey doğusunda, kod olarak yüksek bir yamaca inşa edilmiştir. Kazılar sonucunda iki evreli olduğu anlaşılan yapının genel planı kare formundadır (Plan 2). Binanın geç evresinde batısında ve doğusunda kare planlı 4'er oda ve ortasında 4 adet dikdörtgen planlı odalardan oluşmuştur. Bu odalardan Oda 8 daha büyüktür. Bu nedenle erken evresinde binanın ortasında kare planlı daha büyük bir avlu yapısı olmalıydı. 2015 yılı kazıları sonucunda açığa çıkartılan odaların genel özellikleri;

Oda 7, 780cmx240cm ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Odanın tabanı taş döşemelidir. Tabanın taşları Oda 7'ye göre daha küçük ve yuvarlaktır. Kuyu 36 taş döşemeli tabanı tahrip etmiştir.

Oda 8, 780cmx410 cm ölçülerinde olup dikdörtgen planlıdır. Sonradan bir ortak duvar ile Oda 7 ve 8 olarak ikiye bölünmüştür. Bu oda 2b evresinde yapının avlusu konumunda olmalıdır. Çünkü taş döşemeli taban ortak duvarın altına doğru ilerlemektedir. Yapının içerisindeki döşeme Kuyu 42 tarafından tahrip edilmiştir. Döşemenin bir kısmı korunmuş ve iri sal taşları şeklindedir. Oda 8 ve 7 ortak duvarı üzerinde iki adet andezitten, taş bloklar tespit edilmiştir.

Oda 9, 780 cmx260 cm ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Taş taban döşeme tespit edilmemiştir.

Oda 10 kare planlı taş döşemeli, Odanın batısı ve güneyi Frig kuyuları tarafından tahrip edilmiştir.

Oda 11 kare planlı taş döşemeli, 240 cmx310 cm ölçülerindedir. Taş taban Oda 7'de olduğu gibi iri sal taşı şeklinde ve düzgün formdadır. Düz sal taşlarının altı, küçük taşlarla güçlendirilmiştir. Odanın batısı Frig kuyuları tarafından tahrip edilmiştir.

Oda 12 kare planlı taş döşemeli, tabanın taşları, Oda 8'de olduğu gibi daha küçük

ve yuvarlaktır. Odanın korunan ölçüleri 410 cmx 350 cm'dir. Bu odanın üzerinde II kültür katının geç evresine ait yapı korunmuştur.

Yapının Oda 8 ve 9'un ortak duvarı Kuyu 37 ve 38 tarafından, Oda 9'un kuzey duvarının küçük bir bölümü ve odanın içi ise Kuyu 36 tarafından tahrip edilmiştir.

Oda 7, 8, 9, 10, 11,12'nun tabanları taş döşemelidir. Taş döşemenin olmadığı yerler ise, Oda 2, 3, 4, 5, 6 olduğu gibi sıkıştırılmış kistli toprak ile güçlendirilmiştir (Çınaroğlu-Çelik 2014,178-182). Odaların genelinde çöp kuyuları tarafından tahribat vardır (Plan 4) Yapının, güneyinde yer alan (22) No'lu açma sınırları içerisine giren odalarda çöp kuyuları tarafından daha yoğun bir tahribat gözlenmiştir (Plan 4).

B Binasının erken evresi odalarının içerisinde, sarımsı renkte dolgu bir toprak tespit edilmiştir. Bu dolgu toprak içinden Eski Hitit Çağı amorf malzemeleri ele geçmiştir. Oda 7'nin içerisindeki dolgu topraktan 1 adet damga mühür ele geçmiştir. Bu dolgunun yapının geç evresinde yapılan inşa düzenlemesi sırasında doldurulan toprak olduğu düşüncesindeyiz.

B Binasını ve höyüğün doğusunu çepeçevre saran Hitit İmparatorluk Çağı'nın erken evresinde inşa edilen, 1997 - 2015 Yılları arasında 110 metresi tespit edilen, II şev/istinat duvarının güneyden ve kuzeyden uzantılarının devam ettiği kesitten izlenebilmektedir (Resim 7;Plan 6). Mevcut yapının bir kısmının ilk 3 sırası Geç Frig kalıntısı olan Kuyu 33 tarafından tahrip edilmiştir. (13) No'lu açmada, istinat duvarının bir bölümünde, 110 cm'lik genişliğinde bir kapı açığa çıkartıldı (Kapı 2) ve bu kapıda iki basamağı korunmuş bir merdiven? Kalıntısı tespit edildi (Resim 8a,b;Plan 7a,b). Kapının iki tarafında tonos yapı şeklinde, hafif eğimli iri taşlar açığa çıkarıldı. Potern görünümü veren bu yapının bir potern mi? ya da kült içerikli bir kalıntı mı? olduğu ilerleyen kazı çalışmalarında açıklık kazanacaktır. Benzerleri yapısal olarak Boğazköy, Alaca Höyük ve Vezirköprü Oymağaç'da da bulunmuştur.³ Kültürel bir yapı olması muhtemel B Binası ile bağlantılı bir kompleks yapı olması muhtemeldir. Bu yeraltı yapısı ile ilgili kazı ve yayın çalışmaları devam etmektedir. Kültürel bir yapı olması muhtemel B Binası ile bağlantılı bir kompleks yapı olması muhtemeldir. Bu yeraltı yapısı ile ilgili kazı ve yayın çalışmaları devam etmektedir.

J3 Alanı Çalışmaları Sonuç

J3 Alanında (12), (13), (17), (22) plankarelerinde kazı çalışmaları yapılmış ve bu plankarelerde Geç Frig ve Hitit İmparatorluk Çağına ait kültür katları ve bu kültürlerle ait 4 yapı katı açığa çıkartılmıştır. 2 evreli Geç Frig mimari kalıntıları çok fazla tahrip olmuş ve J3 alanının daha önceki yıllarda kazısı yapılan yerlerde tespit edilen Geç Frig yapıları ile bağlantıları tespit edilebilmiştir.

Geç Frig Çağı'nın hemen altından, Hitit İmparatorluk Dönemine ait Oda 28, Element 20 ve 23, Duvar 29 ve B Binasının geç evresinin mimari kalıntıları, Kapı 1 ve

³ Alaca Höyük'te yeni kazılar sonucunda bulunan tonozlu tünel yapısına ek olarak, stone-corbels tonoz tekniğinde inşa edilen poternler bilinmektedir. Boğazköy-Hattuşa, Alaca Höyük, Alishar ve Ugarit'de açığa çıkartılmıştır. Ayrıca tonozlu tüneller Miken uygarlığında da görülmektedir. Yunanistan'da, kuzeydoğu Morada bulunan Argolid'de, Miken uygarlığının merkezinde Mycenaeden bilinmektedir. Kelime olarak Almanca'da "Poterne" veya İngilizcede "postern" olarak kullanılan bu terim yeraltı geçitlerini ifade eder. Anadolu ve Yakın Doğu'daki tonozlu tüneller bir sorun her iki tarafını birbirine bağlayan geçitlerdir. Ancak yeni dönem kazılarında Alaca Höyük-Arinna? ve Oymağaçta-Nerik'te açığa çıkartılan tüneller farklı bir işleve sahip olmalıdır.

tahkim duvarı? olarak yorumlanabilecek bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştı. Bu yapıların tamamı bir kompleksin parçaları olmalıydı ancak yapılar yığıntı halinde bulunduğu için Hitit İmparatorluk Çağı'nın geç evresindeki bu yapılaşmanın amacı ve işlevi hakkında fazla bir bilgi edinilememiştir.

Hitit İmparatorluk Çağının erken evresinde II. İstinat duvarı, tünel yapısı?, B Binasının erken evresi gelmektedir. İptal edilen eski evre daha iyi korunmuş ve planı çıkarılabilmiştir. Yapının genel planı, erken evrede ortada dikdörtgen büyük avlu ve kuzeyinde güneyinde 3 adet dikdörtgen büyük odalar vardır. Doğusunda ve batısında 4 ayrı kare planlı odalar bulunmaktadır. Yapının güneyi tahrip olmuştur.

Alaca Höyük'te mabet-saray ve eski karaloj sisteminde XLVI-XLIV/58-64 karelerinde yer alan diğer yapı grubundan sonra (Koşay-Akok, 1966, 8) bağımsız büyük bina olarak bir başka yapıya rastlamış bulunuyoruz. Yeni bulunan bu büyük bina ise höyüğün kuzey doğusunda yer almıştır. Korunan ve kazısı yapılan bölümü 288 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Plan 3). Kazı sisteminde şimdilik B Binası olarak isimlendirilen yapı yamaca kurulduğu için temeli blokaj ile doldurularak inşaa edilmiştir.

İnşaat tekniği olarak Hitit İmparatorluk Çağı yapılarında görülen benzer uygulama burada da saptanmıştır. İki yüzü de muntazamca örülen duvarlar görülmektedir. Yüzleri düzgün taşlarla örülen duvarın orta kısımları "Helik" denilen yumruk büyüklüğündeki taşlarla doldurulmuştur. Alaca Höyük'te daha önceki kazılarda açığa çıkartılan yapılardan bilinen bir sistem olan blokaj üstüne kurulan temeller bu yapıda da görülmektedir. Temeller 60-80 cm genişliğinde oluşturulmuştur.

B Binası içerisinde yoğun in-situ buluntuya rastlanılmamıştır. Alaca Höyük'te ve Boğazköy-Hattuşa'da Hitit İmparatorluk Dönemi sonlarında bölgede sistemli bir terk ediş görüldüğü için yapıların içlerinin boşaltıldığı bilinmektedir. Bu nedenle mekânların içerisinde fazla buluntu ele geçmemiştir.

Ayrıca bu yapının bir diğer önemi ise oda 6 içerisinde bir adet tablet parçasının bulunmasıdır. Ritüel bir konuyu ele alan tablet parçası ve mekânın planı göz önüne alındığında höyüğün kuzey doğusunda yer alan ayrı bir tapınak yapısı olarak yorumlanabilir.

2. J4 ALANI

Alaca Höyük'te daha önceki yıllarda açığa çıkarılarak "Atölye" olarak yorumlanmış yapı ve çevresinde 2015 yılında yeni açma alanları oluşturularak yapının diğer odaları ve kullanım evrelerinin ortaya konması amaçlanmıştır. (Plan 5,6)

1. J4 (3) (4) No'lu Plankarelerde Yürütülen Çalışmalar

a. 4. Yapı Katı

Öncelikle, yapıda gerçekleştirilmiş eski çalışmalara kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

2001-2007 Çalışmaları;

2001 Yılında 1 numaralı silonun kuzeyinde tespit edilen küçük bir oda; içerisinde çok sayıda madeni eser ve bir atölyede kullanılmış olduğu düşünülen çeşitli buluntularla beraber açığa çıkarılmıştır. Söz konusu odanın, içerisinde ele geçen buluntular ışığında bir atölyeye ait olabileceği düşünülmüş ve 2001-2007 Yılları arasında çalışmalar bu alanda yoğunlaştırılmıştır. (Çınaroğlu - Genç 2005, 266; Çınaroğlu - Çelik 2009, 94-96)

İki evreli olduğu gerek mimari, gerek arkeolojik buluntular ile ortaya konan yapı, ortada konumlanmış bir avlu ve onun etrafındaki odalardan oluşmaktadır. Atölye, 5. Yapı katına ait yoğun bir kül ve kerpiç kalıntısı içeren Erken Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenen enkazın üzerine kurulmuştur. Taş temellerin kalınlıkları 50-60 cm arasında değişmektedir.

2001-2007 çalışmalarında yapıya ait 5 oda (AYY1-2-3, AYE1-2) ve 1 avlu açığa çıkarılmıştır. (Plan 5,6) Avludaki fırın havalandırma kanalı ile birlikte bulunmuştur. Fırının tabanı kırık çanak çömlek parçaları ile kaplanmıştır. Önceki raporlarda Atölyenin geniş bir alana yayıldığı ve bununla beraber 6 adet fırının yapının çeşitli noktalarına dağıldığı bildirilmiştir.(Çınaroğlu - Çelik 2009, 95)

Yapı içerisinden ele geçen malzemeye bakıldığında, yapının işlevi konusunda ipuçları verdikleri görülmektedir. Bunlar arasında; fırınlar, pota ve pota parçaları, kalıplar, çok sayıda madeni eser ve çok sayıda maden cürufu bulunmaktadır.

Yapıda bulunmuş kemik çekiçler, ince işçilik isteyen üretim aşamalarında kullanılmış olmalıdır. Çok sayıdaki cüruf, yapıda gerçekleştirilen üretimin kanıtlarıdır. Ağırşak ve ağırlıklar, yapıda bulunmuş diğer buluntu gruplarını oluşturmaktadır. Genel özelliklerine yukarıda çok kısa şekilde değindiğimiz atölye yapısının çevresindeki çalışmalar 2014 yılında yeniden başlamıştır.

J4 (4) plankaresinde, Atölye yapısının doğusu ve istinat duvarı arasında kalan bölgede başlayan çalışmalar sonucunda, Atölye yapısının eski evresine ait olduğu tespit edilen ve AYE3 olarak adlandırılan bir oda açığa çıkarılmıştır. (Plan 6, Resim 9a) Odanın duvarları, geç evreye ait duvarlar ile aynı doğrultu üzerinde uzanmaktadır. Ancak, eski evre duvarlarının, geç evre duvarlarına göre daha kalın olduğu göze çarpmaktadır. Yapı içerisindeki dolgu toprak, üst seviyede kırmızı ve kistli bir özellik gösterirken; tabana yaklaşıldığında koyu kahverengi ve oldukça nemli bir hal almıştır. Üst seviyede karşılaşılan kistli toprak, höyüğün doğu ve kuzeyi boyunca geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır.

Oda, 550x200cm. boyutundadır. Oda duvarlarının yaklaşık olarak 7 sıra taş dizisi korunmuştur. Tabanında yer yer yangın izlerine rastladığımız AYE3 odasının doğu ve batı duvarları; bir üst evreye ait su kanalı tarafından tahribata uğratılmıştır. Bu kanal doğu-batı yönünde uzanmakta olup, söz konusu odanın duvarlarını ikiye bölmüştür. Atölye içerisinde su kanallarının bulunduğu, 2001-2007 çalışmalarında da bildirilmiştir. Söz konusu kanal içerisinden alınan kum örneklerinin analiz işlemleri sonrası, bu durum daha da netlik kazanacaktır.

AYE3 odası içerisinde bulunmuş malzemeye baktığımızda; bronzdan yapılmış delici ve iğnelerin yanında çok sayıda pişmiş toprak kapak ile karşılaşılmaktadır. Kapaklar tutamaklı veya tutamaksız olarak tasarlanmışlardır. Madeni iğneler Orta Anadolu'da yaygın şekilde karşılaşılan iğneler piramit veya konik başlıdırlar. İğnelerin benzerlerine, yine daha önceki yıllara ait çalışmalarda atölyenin geç evresinde rastlanılmıştır. (Çınaroğlu-Çelik 2010, 129)

AYE3 odasındaki çalışmaların tamamlanmasının ardından, bir diğer oda olan AYY4 rumuzlu mekâna geçilmiştir. (Plan 5) Yapının geç evresine tarihlenen odada yürütülen çalışmalarda, yaklaşık 20 cm. sonra taban seviyesine ulaşılmış ve taban üzerinden bir adet tezgâh ağırlığı ve bronz iğne in-situ olarak ele geçirilmiştir. Oda dikdörtgen planlı olup, avlunun güneyinde konumlanmaktadır. Odanın kuzeydoğu köşesinde kırık haldeki yarım bir küp; taban seviyesinin altına çukur açılarak buraya yerleştirilmiş şekilde bulunmuştur.

Aynı mekânın altında, yapının eski evresine ait AYE4 olarak adlandırılmış bir başka oda yer almaktadır. (Plan 6, Resim 9b) Odanın duvar taşlarının içe bakan yüzleri düzleştirilmiştir. Odanın tabanı üzerinde in-situ durumda ele geçen buluntular arasında tezgâh ağırlıkları, bronz iğneler, külçeler, testi ve tabaklar, ezme taşları, kemik iğne, ve bunların yanında çok sayıda maden cürufu yer almaktadır.

Ele geçen buluntular arasındaki külçeler, yapının işlevi ya da işlevlerinden birinin anlaşılması amacıyla ayrı bir öneme sahiptir. (Resim 10a) Atölyelerde gerçekleştirilen izabe işlemleri sonucunda elde edilen metaller pazarlamaya uygun külçeler haline getirilmektedir. Külçelerin şekilleri siparişin miktarı ve taşıma yöntemine göre farklılık gösterebilmektedir. (Tekin, H., 2015: 221) Alaca Höyük'te bulunmuş külçeler disk biçimli olup her biri yaklaşık 10 kg. ağırlığındadır.

Bu tipte benzer bir külçe Alaca Höyük'ün eski dönem kazılarında bilinmekte olup, Eski Hitit Dönemi'ne ait bir yapının tabanı üzerinde bulunduğu belirtilmiştir. (Koşay, Akok, 1966: 76, lev. 46/A1.e.4; Erkanal, 1977: 46, lev. 16/28) Söz konusu külçenin ağırlığı 5 kilo 150 gramdır. Benzer şekilde bakır külçeler, Acemhöyük'ün Sarıkaya Sarayı'nda bulunmuştur. M.Ö. 2000-1800 yılları arasına ait olduğu belirtilen 33 adet yuvarlak külçenin yapılan analizleri sonucu, Alaca Höyük külçeleri ile benzer şekilde bakır oldukları belirtilmiştir. (Çukur, A., Kunç, Ş., 1990: 34)

Külçeler ile aynı oda içerisinde ele geçmiş bir testi formunun benzerlerine Boğazköy (Schirmer, 1969: Taf. 44/232-233) ve Alişar'ın (Schmidt, 1932: 114, b1675, fig. 130) Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda rastlanmaktadır. Odanın tabanı üzerinden in-situ toplanmış 6 adet çanağın 4 tanesi, güney duvarının hemen önünde iç içe; diğer ikisi ise odanın diğer bölgelerinden bulunmuştur. Başları karpuz dilimi, topuz ve piramit şeklinde olan metal iğneler bir diğer buluntu grubunu oluşturmaktadır. (Resim 10b) Oda içerisinde metal iğnelerin yanında, şematize idol başlı bir adet kemik iğne bulunmuştur. İğnenin iki yüzünde de, oyularak oluşturulmuş konsantrik daireler şeklinde süslemeler yer almaktadır. İğnenin gövde kısmının bir bölümü korunmuş geri kalan kısmı kırılmıştır. Benzer kemik iğneler, Alişar'dan bilinmektedir. (Schmidt, 1932: 177, fig. 230) Diğer buluntular arasında taş çekiç, pişmiş toprak ağırşak, hiyeroglif baskılı bir kulp parçası ve kapaklar bulunmaktadır.

J4(3) plankaresinde çalışılmış bir diğer alan, atölye yapısının avlusudur. (Plan 5) Avlunun kuzeyinde yürütülen çalışmalar sırasında dağınık duran taş dizilerine rastlanmıştır. Burada yürütülen çalışmalarda, taş dizilerinin arasında, iri boyutlu kapak taşlarına rastlanmış ve bu mimari elemanın, Alaca Höyük'ün eski dönem kazılarında da bilinen kanal yapısına ait olabileceği düşünülmüştür. Söz konusu kanalın iki tarafı, 3 sırası korunmuş taş duvar şeklinde olup, üst kısımları ise büyük boyutlu kapak taşları ile örtülmüştür. Kapak taşlarının boyutları kimi zaman 1 metreyi geçmektedir. Kapak taşlarının bir kısmı çökme sonucu kanalın tabanı üzerine düşmüştür.

Avluda yürütülen çalışmalar sırasında ağırşaklar, tezgâh ağırlığı, kemik iğne, çok sayıda çanak çömlek parçası ve cüruflara rastlanmıştır. Çanak çömlek parçalarının bazıları üzerinde kazıma şeklinde işaretler dikkat çekmektedir. "Ok Ucu" şeklinde yorumlanan bu işaretlerin benzerlerine Alaca Höyük eski dönem kazılarında (Koşay 1965, nr. 6-9) ve Boğazköy'de rastlanmaktadır. Seidl, Boğazköy'de bulunan örnekler için; kimi veya neyi temsil ettiklerinin anlamadığını bildirmiştir. (Seidl, 1972: ill. 23-b31) Özellikle, Alaca Höyük'te 1936 Yılında bulunmuş olan kap üzerindeki işaret; gerek kabın formu, gerek

işaretin kulp üzerindeki yeri ile birebir benzerlik göstermektedir. (Koşay, 1938:lev. XL) Avlunun kuzeyinde yer alan olası odaları saptamak için, J3(22)-(23) plankarelerinde yeni çalışma alanları oluşturulmuştur. Ancak yürütülen araştırmalarda herhangi bir mimari izine rastlanmamıştır. Bu bölgede yoğun kistli ve kerpiç döküntülü dolgu ile karşılaşmıştır. Moloz yığını andıran bu bölge; kuzeyde konumlanan ve bir sonraki seviyeye ait olan anıtsal yapı için düz bir zemin oluşturmak amacıyla doldurulmuş olmalıdır. Höyüğün güney-kuzey yönünde yükseldiği ve söz konusu alanda bu yükseltinin en yüksek açığa ulaştığı; alanı çevreleyen istinat duvarı takip edilerek de anlaşılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, alanın kuzeyinde yükselen anıtsal yapı için zemini teraslamak için böyle bir düzenlemeye gidildiği düşünülebilir.

b. 5. Yapı Katı

Atölye yapısı ve çevresindeki alanın Erken Tunç Çağı'nda hangi amaçla kullanıldığını anlayabilmek adına, atölyenin AYE4 odası içerisinde 5. yapı katına inen bir sondaj atılmıştır. Burada 2 odaya ait duvarlara rastlanmış, ancak çalışma alanının darlığı sebebiyle odaların bir kısmı açığa çıkarılabilmektedir. Odaların devamı, bir üst evre yapısı olan AYE 2'nin güney duvarının altından; güney yönüne doğru uzanmaktadır. Bu odalar Oda 30 ve Oda 31 rumuzu ile adlandırılmıştır. Yapının üzeri şiddetli bir yangına işaret eden kül ve kerpiç molozu ile örtülüdür. Bu yangın tabakası, höyüğün genelinde rastladığımız ve Erken Tunç Çağı'nın sonu ile beraber karşımıza çıkmaktadır. Duvarların ancak iki sırası korunabilmiştir. Duvarlar teknik açıdan bir üst evre ile büyük farklılıklar sunmaktadır. Bir üst evrenin keskin köşeler yapan simetrik duvarlarının yerini, daha yumuşak köşelere sahip ve daha büyük boyutlu taşlar ile örülmüş duvarlar almaktadır. Bu iki oda içerisinde; çanak çömlek buluntularının yanında, tezgah ağırlıkları, bronz iğneler, ocak ayakları, ağırşaklar, obsidyen dilgiler, bir adet deniz kabuğundan kolye ucu, kemik obje, ve ezme taşlarına rastlanmıştır. İçi ve dışı farklı renkteki (kırmızı-siyah) seramikler ile kırmızımsı kahverengi veya siyah tonlarındaki tek renkli seramikler en çok karşılaşılan seramik gruplarıdır. Üzerlerinde kimi zaman tırnak bezeme bulunabilmektedir. Ele geçen geometrik boya bezemeli yarım bir kap parçası ve diğer boya bezemeli parçalar; 5. yapı katına ait diğer önemli seramik grubunu oluşturmaktadır.

J4 Alanı Sonuç

Yapı ve çevresinde 2001-2007 ve 2015 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar göz önüne alındığında, aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

1-) Yapıda bulunmuş fırın gibi mimari elemanlar; külçe, kalıp, pota, çekiç, keski, maden cürüfları gibi üretim aşamasına işaret eden küçük buluntular ve madeni eserlerin bolluğu ve çanak-çömlek türü buluntuların azlığı göz önüne alındığında, yapının 'ATÖLYE' olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 11)

2-) Alaca Höyük'ün 4. yapı katı için bugüne kadar Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağı geçişi (Gürsan-Salzman, 1992: 275; Orthmann, 1963: 73), Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit (Koşay ve Akok, 1966: 17) dönemlerini temsil ettiği yönünde çeşitli bilim insanlarınca görüşler öne sürülmüştür. Yapı içerisinde ele geçen malzeme bir bütün olarak değerlendirildiğinde Eski Hitit dönemi özellikleri sergilediği anlaşılmaktadır. Ancak bir

grup malzemenin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonlarına işaret ettiği unutulmamalıdır. IV. yapı katına ait malzemenin Koloni Çağı'nın son evresi ile olan benzerliği daha önce Tahsin Özgüç tarafından da dile getirilmiştir. (Özgüç, T., 2002: 469) Bu konuda daha kesin bir sonuca C14 tarihleri ile ulaşılabılır.

3-) Yapının çevresinde, söz konusu alanın Erken Tunç Çağı'nda da ne gibi bir işleve sahip olduğunun anlaşılması amacıyla 5. yapı katına kadar çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar sırasında çok şiddetli bir yangınla son bulmuş 2 adet Erken Tunç Çağı odası açığa çıkarılmış ve bu odalarda günlük yaşama işaret eden çanak-çömlek türü buluntular ele geçirilmiştir. Bu durum bize, söz konusu alanın Erken Tunç Çağı'nda 'domestik' türde yapılar içerdiğini göstermektedir.

Kaynakça

Çınaroğlu, A. - Genç E.

2005 "2003 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları", Kazı Sonuçları Toplantısı 26.1, 265-276.

Çınaroğlu, A.- Çelik D.

2009 "Alaca Höyük 2007 Yılı Kazısı", Kazı Sonuçları Toplantısı 30.3, 91-104.

2009 Atatürk ve Alaca Höyük, Ankara

2013 "2013 Yılı Alaca Höyük Kazı Çalışmaları" 36. Kazı Sonuçları Toplantısı.1.Cilt,175-190.

2015 "Alaca Höyük'te Frig Devri" 5. Çorum Kazı Araştırmalar Sempozyumu, Çorum, 206-211

Çukur, A. - Kuşç Ş.

1990 "Acem Höyük Bakır Buluntu Analizleri", Arkeometri Sonuçları Toplantısı V, 33-39.

Erkanal, H.

1977 Die Axte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien, Prahistorische Bronzefunde, Abteilung IX, 8. Band, München.

Gürsan-Salzman, A.

1992 "Alaca Höyük: A reassessment of the excavation and sequence of the Early Bronze Age settlement", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Pennsylvania.

Koşay, H. Z.

1938 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yürütülen Alaca Höyük Hafriyatı 1936 daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Koşay, H. Z.

1965 "Alaca Höyük Çanak-Çömlekleri Üzerindeki İşaret ve Damgalar". Belleten XXIX, 113, 1-2.

Koşay, H. Z. -Akok, M.

1966 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yürütülen Alaca Höyük Hafriyatı 1940-1948 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Orthmann, W.

1963 Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Interanatolien, Istanbul Forschungen, Berlin.

Özgüç, T.

2002 "Alaca Höyük: İmparatorluğun Çekirdek Merkezinde Bir Kül Merkezi". Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk. Ed. Wenzel Jacob. Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 468-469.

Schirmer, W.

1969 Die Bebauung am Unteren Büyükkale-Nordwesthang in Bogazköy : Ergebnisse der Untersuchungen der Grabungscampagnen 1960-1963, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Schmidt, E. F.

1932 The Alishar Hüyük Season of 1928 and 1929: Part I, The University of Chicago Press, Chicago

Seidl, U.

1972 Gefässmarken von Boğazköy, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Tekin, H.

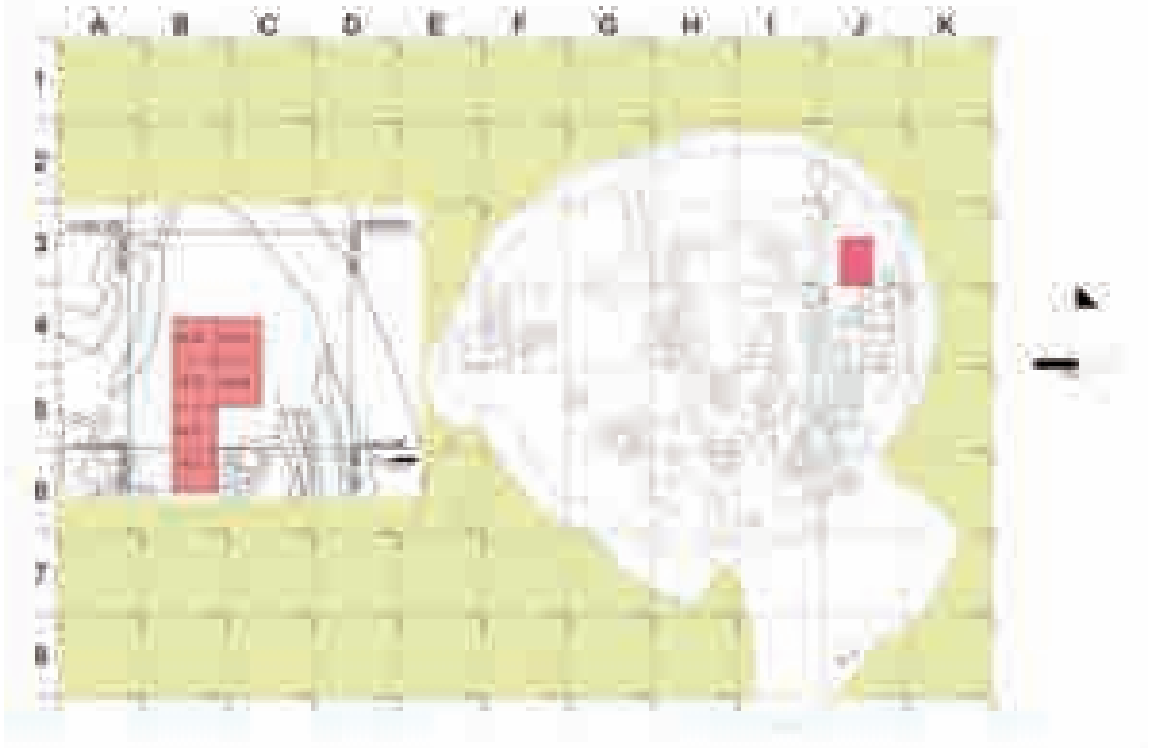
2015 Eski Anadolu Madenciliği: Arkeolojik Verilerin Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Harita 1: Yer Bulduru Haritası

Harita 2: Alaca Höyük 1. Derece sit alanı sınırlarının belirlendiği kabartma harita ve kazı alanları plan üzerindeki genel konumları

Harita 3: Alaca Höyük 2015 yılı kazı alanları ve açmalarının topografik plandaki konumları

Plan 1: Farklı evrelerin gösterildiği Geç Frig çığı yapı kalıntılarının genel planı

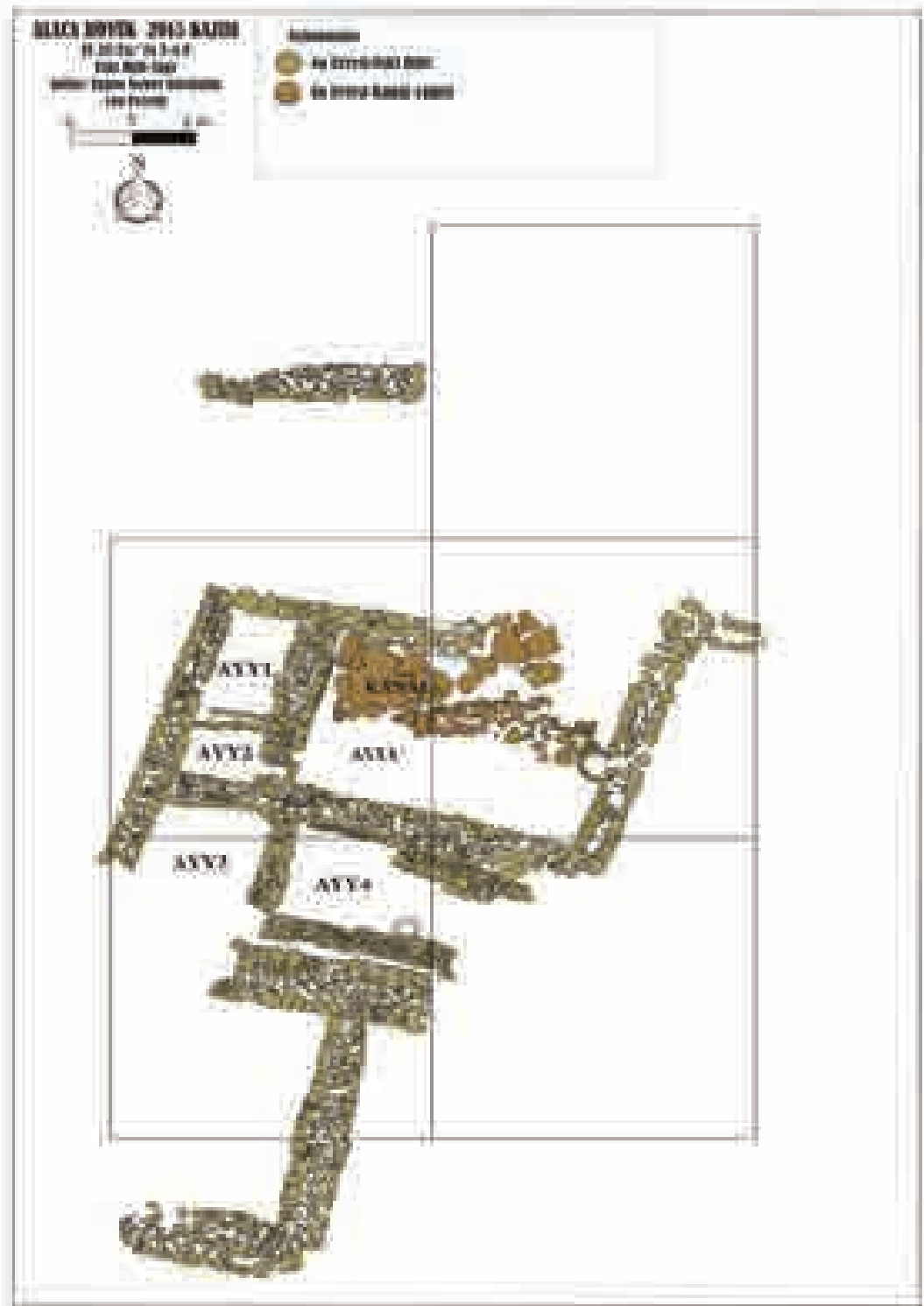
Plan 2: Hitit İmparatorluk Çağı geç ve erken evresine ait Mimari Kalıntıları

Plan 3: Hitit İmparatorluk Çağı erken evresine ait B Binası ve Tünel Yapısı

Plan 4: B Binası ve Geç Dönem Kuyularının genel görüntüsü

Plan 5: Atölye yapısının geç dönem mimari kalıntıları

Plan 6: Atölye yapısının erken dönem mimari kalıntıları

Resim 1a : Geç Frig Çağı mimari kalıntıları A binasının batı bölümü

Resim 1b : Geç Frig Çağı ve Hitit İmparatorluk Çağı B binasının havadan görünümü

Resim 2 : Geç Frig Çağı A Binasında ele geçen ritüel özellikli çanak-çömlekler (1a ve 1b)

Resim 3a : Hitit İmparatorluk Çağı geç evresine ait Oda 28 ait mimari kalıntı

Resim 3b : Oda 28 içerisinde ele geçen kapak

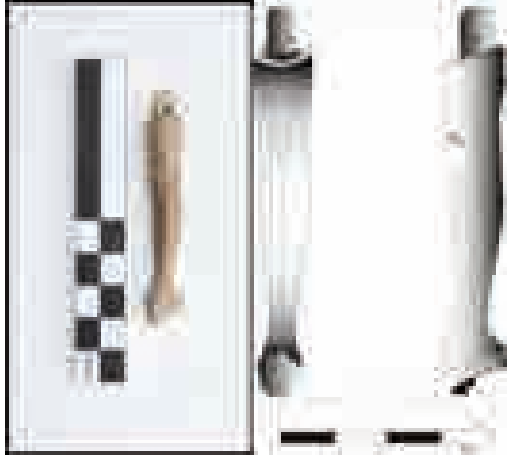

Resim 4 : Hitit İmparatorluk Çağı geç evresine ait bir Kapı/geçit ait mimari kalıntı

Resim 5 : Hitit İmparatorluk Çağı erken evresine ait taş döşemeli meydan

Resim 6 : Kemikten İnsan bacaklı ve kuş ayaklı karışık bir varlığa ait heykel ayağı parçası

Resim 7a: Hitit İmparatorluk Çağına ait B binasının kuzeyden genel görünüşü

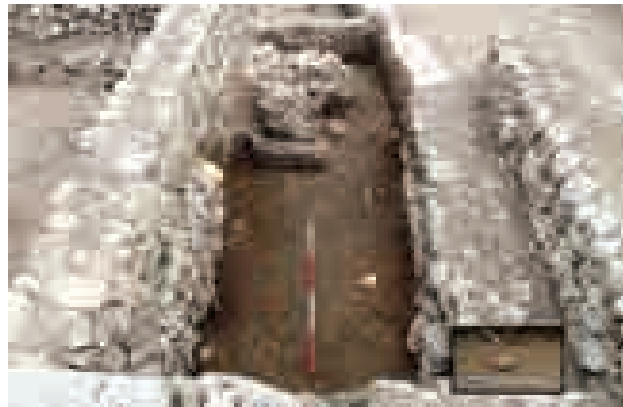
Resim 7b: Hitit İmparatorluk Çağına ait B binasının odalarından detay görüntü

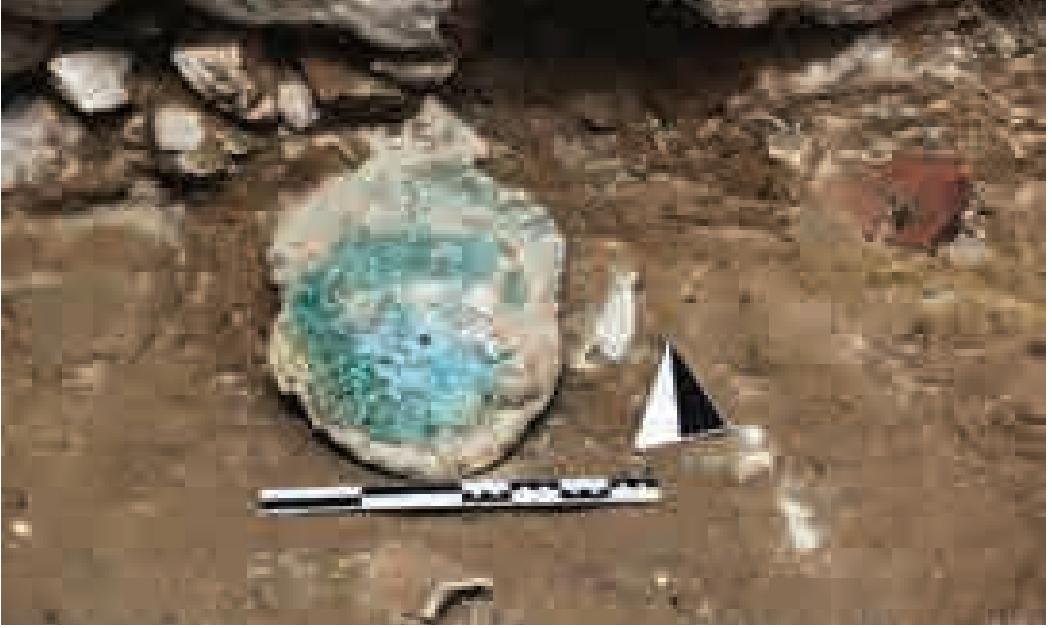
Resim 8: Hitit İmparatorluk Çağı'nın erken evresine ait Tünel yapısı

Resim 9a: Atölye yapısına ait AYE3 rumuzlu oda

Resim 9b: Atölye yapısına ait AYE4 rumuzlu oda

Resim 10a: Atölye yapısında bulunmuş disk biçimli bakır külçeler

Resim 10b: AYE4 rumuzlu odaya ait buluntular

Resim 11: Atölye yapısına ait buluntuların bir kısmı

ALACA HÖYÜK'TE M.Ö. II. BİN YILA AİT ATÖLYE/İŞLİK YAPISI

Duygu ÇELİK*

ÖZET

Alaca Höyük, III. Bin ve II. Binde, maden buluntuları ile madencilik alanında, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan önemli bir merkez konumdadır. Alaca Höyük antik kentinde, 2002-2016 yılı kazılarında açığa çıkartılan M.Ö. II. binin başlarına tarihlenecek atölye yapısı çalışma konumuzun temelini teşkil etmektedir. Yapının, dönemi içerisinde nasıl bir işleve sahip olduğu ve tarihlendirmesi için arkeolojik ve arkeometrik çalışmaları içeren bu çalışmada dönemin ve bölgenin madenciliği hakkında da genel bir çalışma sunulmuştur.

Anahtar Kelime: Eski Madencilik, Metalürji, Atölye, İşlik, Bakır, Külçe, Cüruf

GİRİŞ

İnsanoğlu metali kullanmaya başladıktan itibaren metalcilik faaliyetleri her daim önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu nedenle, maden/metal kavramı tek bir açıdan değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı bir konudur. Maden, insanoğlunun yaşamına girdiği süreçten itibaren, sadece günlük hayatta kullanılan malzeme olmamış, gerek dini inançlarından, gerek savunma sistemlerinden gerekse de ekonomik-ticari hayatlarına kadar yaşamın her alanına hâkim olmuştur.

Madencilik alanında gösterilen ilerleme ve üretilen metal eserlerin yaygınlaşması sonucunda, şehirleşme ve farklı mesleklerin ortaya çıkmasına bağlı olarak sosyal sınıfların ortaya çıkışı ve ticaretin önem kazanması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Fidan 2012: 58). Yakınoğru coğrafyasında en eski metal objeler, hammadde kaynakları açısından son derece zengin olan Anadolu coğrafyasında ortaya çıkarılmıştır (Harita 1). Anadolu'da ortaya çıkan ve gelişen madencilik faaliyetleri buradan komşu bölgelere, özellikle de Anadolu ile yoğun ticari ve kültürel ilişkiler içerisinde bulunan Mezopotamya ve Suriye'ye yayılmıştır (Yalçın 2016:11; Di Nocera & Palmieri 2011: 150) Orta Anadolu bölgesinin kuzey kesimlerindeki mevcut maden işleme atölyeleri (Harita 2), doğal kaynakların ve maden kaynaklarının yerel beylerin denetiminde bulunması nedeniyle dönemin siyasi yapısının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Özgüç, 1978: 35). Alaca Höyük, bulunduğu konum itibari ile maden yataklarına yakınlığı ve bu noktalara hâkim konumda olması nedeniyle III bin ve II. Binde önemli bir noktada yer almış olması siyasi erkin güçlenmesine neden olmuştur.

M.Ö. III. Bin yılının başlarından itibaren madencilik alanında hızlı ve önemli gelişmeler göze çarpmaktadır. M.Ö. II. Bin yılındaki madeni buluntu grupları M.Ö. III. Bin yılının bir devamı niteliğinde, hatta daha uzmanlaşmış zanaatkâr grupların denetiminde varlığını sürdürmüştür. Maden ocakları endüstriyel olarak işletilmiştir. Madenler, galeriler

açılarak yeraltından çıkarılmış ve ocaklara yakın uygun alanlarda izabesi yapılmıştır. Çünkü kükürtlü arsenikli daha birçok kompleks element içeren cevherin izabesi sırasında oluşan zehirli ve kötü kokulu gazlar kent sakinlerini rahatsız etmeye başlamış ve izabe kent dışına taşınmıştır. Bu nedenle, kentlerde daha çok metali işlemeye yönelik atölyeler kurulmuştur. Üretim miktarının artmasıyla birlikte cevher, uzun mesafelerden kentlere taşınmadan ocak yakınlarında elde edilen metaller, külçeler halinde kentlere taşınmış veya başka bölgelere ticaret yoluyla gönderilmiştir (Strahm 1994;2-39). Bu nedenle maden, külçeler haline getirilerek bir ekonomik değer olarak kullanılmıştır. Ekonomik değeri olan ve ticaretin temel maddesi olan metal, ocaktan imalat haneye kadar organize hale getirilmiş sistemli madencilik zanaatına dönüşmüştür.

M.Ö. II. başlarında kentlerde kurulan işlik ve atölyelerde külçeler haline gelen maden sadece işleniyor ve üretimi yapıyordu. Konumuzu teşkil eden Alaca Höyük de açığa çıkartılan yapıda olduğu gibi genel anlamda atölye ya da işlik bulunan diğer yerleşim yerlerine de bakıldığı zaman işliklerde pota, kalıp, külçe yarı işlenmiş ya da bitmiş ürünler göze çarpmaktadır. Kentlerde, cevher ergitme fırını ya da ergitme potası bulunmaktadır (Müller-Karpe 1994)

İnsanlık tarihi boyunca madencilik alanında yaşanan gelişimler sonunda, madenciliğin ocaktan imalathaneye kadar çok iyi bir organizasyon gerektirdiği söylenilebilir. Böylece bazı bölgelerde endüstri toplumları oluşmaya başlar, metal kültürleri doğar ve bölgesel büyük devletlerin temeli atılır. Maden kaynaklarına yakın ya da maden kaynaklarına giden yolların kontrolüne sahip olan topluluklar ile maden kaynakları kısıtlı olan topluluklar arasından iktidar kavgaları başlar. Öncesinde günlük kullanım için, sonrasında süs eşyalarının yapımında kullanılan madenler silah yapımında da kullanılmıştır.

Madenler, güç mücadelesinin en önemli sebebi olmakla birlikte, savaşta kullanılan aracın hammaddesi olmuştur. Maden kaynakları, iktidar mücadelesinin bir aracı olmakla beraber, toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik alanda büyük bir ivme ile dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur.

Alaca Höyük, III. Bin ve II. Binin başlarında, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan maden buluntuları ile madencilik alanında önemli bir merkez konumunda bulunmaktadır. Çorum Alaca İlçesi, Alaca Höyük Köyü'nde yer alan (Harita 3) Alaca Höyük antik kenti kazılarında, açığa çıkartılan M.Ö. II. binin başlarına tarihlenen atölye yapısının, konumuzun temelini teşkil eden madencilik alanında, dönemi içerisinde nasıl bir işleve sahip olduğu ve tarihlendirmesi için arkeolojik ve arkeometrik çalışmalarla araştırmaları yürütülmüştür.

ATÖLYE/İŞLİK YAPISI GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Yeni Dönem Kazılarında 2002-2016 yılı kazı sezonlarında açığa çıkartılan, atölye ya da işlik olarak adlandırılan mimari kalıntı, höyüğün J3 (23) (24) ; J4 (3) (4) (8) plankarelerin de yer almaktadır (Pl.1a,b). Tahribat yüzünden ve çalışma alanının dar olması nedeniyle tam planını elde etmek mümkün olmamışsa da yapının ana hatlarını ve yapının işleyişine delil olacak aletlerin en önemlilerini öğrenmek imkân dâhilinde

olmuştur. J4 (8) plankaresinde yer alan 1 numaralı silonun kuzeyinde J4 (3) alanında tespit edilen küçük bir odanın içerisinde çok sayıda madeni eser ve bir atölyede kullanılmış olduğu düşünülen çeşitli buluntular ele geçmiş ve çalışmalar bu alanda yoğunlaştırılmıştır (Şek.1) (Çınaroğlu ve Genç 2005: 266; Çınaroğlu ve Çelik 2010: 94-96).

Yapının planı, temel taşlarının işlenişi ve örgü tekniği Alaca Höyük 4. Yapı katında görülenlerden farksızdır. Taş temelin korunan yüksekliği 7 sıra taşla yükseltilmiştir. Kalınlıkları 50-60 cm arasında değişmektedir. Odalar dikdörtgen planda yapılmıştır. Nadiren de olsa kare planlı ve araziye uyum sağlanması açısından yamuk şekilli olarak inşa edilmiş odalar da mevcuttur. Geçmiş dönem kazılarında da ortaya çıkartılan yapılarda da gözlemlendiği, gibi, bu dönemde evlerin çoğunda avlu yer almaktadır. Alaca Höyük'te 4. Tabakaya ait yapılarda olduğu gibi atölye/işlik yapısında da asimetrik bir plan gözlenmektedir. Bu yapı katındaki binalar ihtiyaca göre şekillendiği için, yapıların genel planında bozulmalar meydana gelmiştir.

Atölye yapısının iki evreli olduğu gerek mimari, gerek arkeolojik buluntularla tespit edilmiştir. Yapı her iki evrede de; ortada bir avlu ve avlunun etrafında kümeleşmiş odalardan oluşmaktadır (Pl.2). Evreler arasında bir boşluk yoktur. Birbiri üzerine kurulmuş mimari de bir devamlılık görülmektedir. Mimari plana paralel olarak kültürde bir süreklilik vardır. AYY ele geçen mimari kalıntı ve küçük eserler 4a yapı katı; AYE açığa çıkartılan buluntular ise 4b yapı katı içerisinde değerlendirilmiştir. Yapının evreleri; Geç Evre AYY (Pl.2): Atölye Geç Evre (AYY) Alaca Höyük'ün 4a yapı katına aittir. Yapının tam planını çıkarmak amacıyla yürütülen çalışmalarda Geç Evreye ait bir avlu ve onun etrafında kümeleşmiş 6 adet oda açığa çıkartılmıştır. Ancak yapı, güneyde J4 (8) plankare sınırlarında yer alan 3a. Yapı katına ait olan 1 No'lu silo yapısı nedeniyle tahrip olmuştur (Şek.2).

Atölye yapısının J4 (8) plankaresinde yer alan AYY O1 (9.01 mx5.79m) yapının en güney ucundaki odadır. Mekânının korunan ölçüleri 52 m²'lik bir alanı kaplar. Üç duvarı korunmuş bu odanın güney-doğu ve kuzey-doğu köşeleri dik açıyla bağlanmaktadır (Pl.3a;Şek.3a,b). Bu yapının içerisinden doğu duvarında D1 ve D4 bağlandığı noktada yoğun bir yanmış kerpiç yığıntısı tespit edilmiştir. Bu kerpicin duvarın bir parçası olup yangın sırasında mekânın içeresine yıkılmış olması muhtemeldir. Yapının içerisinden 7 adet şişe, fildişi damga mühür, çift kulplu vazo, çift kulplu kâse ele geçmiştir (Şek.4). Bu odada, diğer mekânlardan farklı olarak günlük kullanıma yönelik objeler ele geçmiştir. Kuzeydeki Oda 1'in D1 duvarı doğuya doğru devam etmekte ve ikinci bir mekânın kuzey köşesini oluşturmaktadır. Ancak Hitit kültür katının 3a yapı katına ait Depo 1 yapısı tarafından tahrip edilen bir mekân olduğu için bu alanda çalışılmamıştır.

Atölye Geç Evre de AYY O2 (8.53mx3.93m) olarak adlandırılan oda, dikdörtgen planlı olup, yaklaşık korunan ölçüleriyle 33 m²'lik bir alana sahiptir. Avlunun güneyinde konumlanmaktadır (Pl.3a;Şek.5a). Odanın kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde AYY O4'nin "D2 ve D4" önüne yerleştirilmiş halde parçalanmış iki küp; taban seviyesinin altına çukur açılarak oturtulmuş ve hemen yakınında bir adet ezme taşı ele geçmiştir (Şek.5b,c). Taban üzerinden 5 adet tezgâh ağırlığı ve bronz iğne ele geçmiştir (Şek. 6).

J4 (3) ve (8) plankaresinde, O2'nin kuzeyinde AYY O3 (3.93x2.35m) olarak adlandırılan küçük bir oda kalıntısı tespit edilmiştir. Korunan ölçüleri ile 9,24 m2 bir alanı kaplar (Pl.3a;Şek.5a). AYY O3 yapısına ek olarak O4 (5.65mx2.35m) ve O5 (2,35mx1.59m) mekânları yana yana açığa çıkartılmıştır (Pl.3a;Şek 7).

AYY Oda 6 (9.59mx3.19m) en doğuda yer alan mekândır. Korunan ölçüleri ile 30.6 m2'lik bir alana sahiptir. Avlunun doğusunda avlu yapısıyla ortak bir duvarla bölünmektedir. Kuzeydeki D2 çok tahrip olmuştur ve küçük bir kısmı korunmuştur. Mekânın boyutlarını ve işlevini analiz edebilecek sağlamlıkta değildir.

J4(3) ve J(4) plankaresinde açığa çıkartılan bir diğer mekân ise, AYY Av1 (avlu 1) (8.87mx9.59m) olarak isimlendirilen mekândır. Bu mekânın korunan ölçüleri ile 85 m2 bir alanı kaplamaktadır. Atölye ya da işlik yapısının en büyük mekânıdır. Binanın merkezinde konumlanması ve içerisinde ele geçen buluntular nedeniyle avlu olarak isimlendirilmiştir (Pl.3a;Şek.8a). Avlunun taban seviyesine inilmiş ve avlu içerisinde oldukça sert ve kesekli özellik sergileyen bir toprak temizlenmiştir. Avluda yürütülen çalışmalar sırasında mekânın güney ve batı duvarlarında AYY O2'de olduğu gibi, dipleri toprağa gömülü depo kabı niteliğinde iri küp parçaları tespit edilmiştir (Şek.8b).

Avlunun çevresinden, pişmiş toprak kanatlı tanrı tasviri baskılı bulla parçası, üzerinde damga mühür baskılı bulla parçası, testi parçaları, kapak, kemik ağırlık (?) ve kemik delici, tunç iğne ve çiviler, üzerlerinde atölyesinin ya da ustasının damgasını taşıyan pişmiş toprak at nalı şeklinde dokuma tezgâh ağırlıkları, çok sayıda ağırşaklar ve kabartmalı kap parçası, çeşitli formda kaplar, çok sayıda sıvı depolama nitelikli kap parçaları bulunmuştur. Atık çukurundan ise gaga ağızlı iri testi ele geçirilmiştir (Şek.8c) (Çınaroğlu ve Genç 2005: 266;Çınaroğlu Çelik 2010: 94-117).

Avlunun kuzeyinde yürütülen seviye inme çalışmaları sırasında dağınık duran taş dizilerine rastlanılmıştır. Taş dizileri temizlendikten sonra, bunların doğu-batı yönünde uzanan bir kanal yapısına ait olduğu belirlenmiştir. Söz konusu kanalın, yan tarafları 3 sırası korunmuş bir duvar ile çevrilidir. Ortalarında ise büyük boyutlu kapak taşları yer almaktadır. Kapak taşlarının boyutları kimi zaman 1 metreyi geçmektedir. Bu kapak taşları çökme sonucu kanalın tabanı üzerine düşmüştür (Pl.3b;Şek.8d). Kanal içerisinde rastlanan kum tabakası bu mimari öğenin kanal olarak değerlendirilmesini doğrular niteliktedir. Kanal doğu yönünden Atölye AYE O3 altına doğru uzanmaktadır ve odayı tahrip etmiştir.

Alaca Höyük'te hem geçmiş kazı sezonlarında hem de yeni dönem kazılarında atölye yapısında fırınlar tespit edilmiştir. AYY Av1'nin doğu duvarı üzerinde yuvarlak planlı bir fırın (Fr.1) havalandırma kanalı ile birlikte bulunmuştur (Şek.9a). Fırının tabanı ısıyı arttırmak için kırık çanak çömlek parçaları ile kaplanmıştır. Av1'in güney batısında J4 (2) plankarelerinde, açık alan olması muhtemel bir noktada 6 adet fırın tabanı kalıntıları tespit edilmiştir (Şek.9b) (Çınaroğlu ve Çelik, 2010: 95). Ayrıca geçmiş dönem kazılarından bilindiği üzere at nalı formunda fırınlar açığa çıkartılmıştır. Bu fırınlar içerisinde körük in-situ halinde bulunmuştur (Pl.4;Şek.10). Atölyede açığa çıkartılan fırın kalıntıları da iyi korunmuş bu fırınların formunda ele geçmiştir. Fırınların tabanlarında çamur harç içerisinde bol miktarda seramik parçaları bulunmaktadır. Bu sayede fırının

içerisindeki ısının muhafaza edilmesi daha kolay hale gelmektedir. Fırınlara etrafını çevreleyen duvarların taş temelleri büyük bir ustalıklarla örülmüştür.

Assur Ticaret Kolonileri Çağına ait, Kültepe’de açığa çıkarılan atölyeler içerisinde maden eritme ve döküm işlerinin yapıldığı ocak ve fırınlara rastlanılmaktadır (Özgüç 1955: 73). Boğazköy’de, Yukarı Şehir 2. Tabakaya tarihlenen bir fırının (Neve 1988: 252), balçıktan yapılmış havalandırma ağız, yanında bulunan cüruf, döküm artığı ve döküm kalıplarına göre, metal işlerinde kullanıldığı kanıtlanmıştır. Alaca Höyük’te mevcut atölye/işlik yapısına bağlı açığa çıkartılan fırınlar ise oldukça fazla tahrip olduklarından dolayı ocakların mimari şekillerini tam anlamak mümkün olmamıştır.

Madenlerin eritilmesi işleminde, eritme işlemi doğrudan toprak taban üzerinde yapılabildiği gibi, bir fırın veya ocak içerisinde de yapılabilir. Eritme işleminin yapıldığı fırınlarda en önemli noktalar, ısı kaybının önlenmesi için gerekli yalıtım ve hava akımının sağlanabileceği düzenlemedir (Esin 1979: 72).

Erken Evre AYE (Pl.3): J4 (3) Plankaresinde Atölye Geç Evre de O2 (8.53mx3.93m) olarak adlandırılan oda içerisinde yürütülen seviye inme çalışmalarında geç evre ile aynı hizada kurulmuş birbirini dik kesen ve atölye erken evrede AYE O4 olarak adlandırılan odanın 6x5 / 2x2,5 m.lik kısımları açığa çıkarılmış ve dört taş duvar belirlenmiştir (Pl.5,6;Şek.11a).

Duvarlar; üst evreye ait odanın duvarları altında, kuzeye doğru biraz daha önde olacak şekilde, aynı doğrultuda uzanmaktadır. Dikdörtgen planlı oda AYE O4 kodu ile adlandırılmıştır.

Yapının duvar taşlarının içe bakan yüzleri düzleştirilmiştir. Duvarlar, geleneksel Anadolu duvar örgüsünde olduğu gibi, iki sıra orta büyüklükteki taşların arasının küçük taşlar ile doldurulması sonucu oluşturulmuştur. Odanın kuzey duvarında yer alan boşluğun kapı geçiş amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır (Şek.11b). Oda içerisindeki toprak koyu kahverengi ve oldukça nemli bir yapıdadır. Seramik parçaları ve kemik yoğunluğu oldukça fazladır. İçerisindeki yoğun kül ve karbon, odanın kullanımının yangın sonucu son bulduğunu ortaya koymaktadır.

Atölyenin geç evresinde AYE O2 içerisinde daha önceki yıllarda seviye inme çalışmalarında erken evrenin AYE O4’ün bir bölümünde çalışmalar yürütülmüştür. Tunç iğneler, bunların içinde çift ördekbaşı iğne ünik iğne tiplerinden biridir (Şek.12a). Tunç çiviler, tunç orak ve maden atölyelerinde üretim için kullanılan malzemelerden biri olan Potalar ve kalıplar (Şek.12b) ele geçmiştir.

Orta Anadolu’da, M.Ö. II. Bine tarihlenen potalar değişik tip ve biçime sahiptirler. Hepsisi pişmiş topraktan yapılmış ve kaba hamurludurlar. Alaca Höyükte AYE O4 içerisinde ele geçen, içinde tunç cüruf kalıntılarının bulunduğu tutamaklı potalar ve yumurta şeklinde pota burada üretimin yapıldığını göstermektedir (Şek.12c). Tutamaklı pota tipleri ise, Kaniş Karum’un II. ve Ib katlarında (Özgüç, 1950:75), Acemhöyük’te, Alişar’ın Hitit katlarında (Schmidt, 1932 :119) ve Hanözü’nde II.yapı katında (Emre, 1992 :144) görülmektedir. Bu potaların büyük bir kısmının içinde, yeşilimsi renkte camsı bir cüruf veya maden artıklarına rastlanılmaktadır. Alaca Höyük’te bulunmuş bu pota ve

diğer benzerlerinde olduğu gibi Potaların dış yüzeylerindeki şekil bozuklukları ise, ısı koşulları ile bağlantılıdır.

Ayrıca 2016 yılında yürütülen çalışmalarda AYE O4 içerisinde tezgâh ağırlıkları, bronz iğneler, külçeler, testi ve tabaklar, ezme taşları ve kemik bir objenin ve hiyeroglif baskılı(?) kulp parçası ve bunların yanında sayısı 100'ü bulan cüruf parçaları da toplanmıştır (Şek.13a,b). Her biri yaklaşık 10 kg ağırlığındaki 2 adet bronz külçe ve çok yoğun (sayısı 100'ü bulmaktadır) cüruf artığı yapı içerisindeki üretimin yoğunluğunu gözler önüne sermektedir.

Ele geçen buluntular arasındaki külçeler, özellikle yapının işlevi ya da işlevlerinden birinin anlaşılması amacıyla ayrı bir öneme sahiptir. Alaca Höyük'te bulunmuş külçeler disk biçimli olup her biri yaklaşık 10 kg. ağırlığındadır. Külçeler üzerinde yapılan XRF analizleri sonucunda saf bakır oldukları tespit edilmiştir (Grf.1). Oda 4 İçerisinde ele geçen külçelerle beraber analize gönderilen cürufların üzerinde yapılan XRF analiz sonuçlarında ise demir yoğunluğu fazladır (Grf.2).

Külçeler ile aynı oda içerisinde ele geçmiş bir testi formunun (Şek.14a,b) benzerlerine Boğazköy ve Alişar'ın Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda rastlanmaktadır (Schirmer, 1969: Taf. 44/232-233; Schmidt, 1932: 114, b1675, fig.130). Odanın tabanı üzerinden in-situ toplanmış 6 adet çanağın 4 tanesi, güney duvarının hemen önünde iç içe; diğer ikisi ise odanın diğer bölgelerinden bulunmuştur (Şek.13a,15). Oda içerisinde metal iğnelerin yanında, bir adet kemik iğne bulunmuştur. İğne, şematize idol şeklinde bir baş kısmına sahiptir. İğnenin iki yüzünde de, oyularak oluşturulmuş konsantrik daireler şeklinde süslemeler yer almaktadır (Şek.16). İğnenin gövde kısmının bir bölümü korunmuş geri kalan kısmı kırılmıştır. Benzer kemik iğneler, Alişar'ın Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan bilinmektedir (Schmidt 1932:119).

J4 (4) plankaresinde Atölye yapısının eski evresine ait olduğu tespit edilen ve AYE O3 olarak adlandırılan bir odası daha açığa çıkarılmıştır (Pl.5;Şek.17a). Odanın duvarları, atölye yapısının geç evresine ait AYY O6'in duvarları ile aynı doğrultu üzerinde uzanmaktadır. Ancak, Erken evre duvarlarının, geç evre duvarlarına göre daha kalın olduğu göze çarpmaktadır. Yapı içerisindeki dolgu toprak, üst seviyede kırmızı ve kistli bir özellik gösterirken; tabana yaklaşıldığında koyu kahverengi ve oldukça nemli bir hal almıştır. Üst seviyede karşılaşılan kistli toprak, Daha sonraki kültürler tarafından alan tesviyesi amacıyla höyüğün doğu ve kuzeyi boyunca geniş bir alanda kullanılmıştır.

AYE O3, (5.50mx2.00m).11 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Pl.5;Şek.17b). Oda duvarlarının yaklaşık olarak yedi sıra taş dizisi korunmuştur. Tabanında yer yer yangın izlerine rastlanılmıştır. Ayrıca yapının duvarlarında, batı-doğu yönünde bir çöküntü mevcuttur. Özellikle doğu duvarı bu çöküntü sebebiyle eğik bir açıyla yükselmektedir. Bunun sonucu olarak duvarların doğusunda, taş temellerin üst yapısına ait kerpiç döküntülerine rastlanılmıştır.

Yapının bir diğer özelliği ise, doğu ve batı duvarlarının (D1 ve D3); bir üst evreye ait su kanalı tarafından kesilmiş olmasıdır. Bu kanal Av 1 mekânının içinden doğu-batı yönünde uzanmakta olup, söz konusu odanın duvarlarını ikiye bölmüştür (Pl.5;Şek.17c). Oda içerisinde bulunmuş malzemeye baktığımızda; bronzdan yapılmış delici ve iğnelerin

yanında çok sayıda pişmiş toprak disk biçimli objeler (kapak?) ile karşılaşmıştır (Şek.18). Bu disk biçimli objelerin ele geçen mekân ile değerlendirildiğinde, atölye yapısı içerisinde yoğun olarak ele geçmiştir. Kapak fonksiyonunu gösteren hiçbir in-situ durum gözlenmemiştir. Bu nedenle bu objelerin farklı bir işlevi olduğu üzerinde durulmaktadır. Farklı ağırlık değerleri olan bu objelerin ağırlık ölçüsü olarak kullanılabilceği düşünülmektedir.

Avlunun Kuzey batı bölümünde atölyenin kuzeyinde erken evreye ait AYE O1 (2.65x1.49 m) AYE O2 (2.65x1.42 m) AYE O3 (1.42 mx1.00m) ve AYE O4 (1.5mX1.49m) olarak adlandırılan küçük mekânlar açığa çıkarılmıştır (Pl.5;Şek.19a). Bu mekânlar taş döşeli olup içerisinde herhangi bir in-situ buluntu ele geçmemiştir (Şek.19b). Ancak yapının genel planı itibarıyla 2 ile 4 m²'lik mekânlar olup bu yapıların depo amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir.

AYE O1,2,3,4 yapılarının doğusunda yer alan J3(22)-(23) plankarelerinde atölye ya da işlik yapısının olası odalarını saptamak için, yeni çalışma alanları oluşturulmuştur. Ancak yürütülen araştırmalarda herhangi bir mimari ize rastlanılmamıştır. Bu bölgede yoğun bir kistli ve kerpiç döküntülü toprak kaldırılmıştır (Şek.20). Moloz yığını andıran bu bölge; kuzeyde konumlanan ve bir sonraki seviyeye ait olan anıtsal yapı için düz bir zemin oluşturmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Höyüğün güney-kuzey yönünde yükseldiği ve söz konusu alanda bu yükseltinin en yüksek açığa ulaştığı; alanı çevreleyen istinat duvarı takip edilerek de anlaşılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, alanın kuzeyinde yükselen anıtsal yapı için zemini teraslamak için böyle bir düzenlemeye gidildiği düşünülebilir.

Atölyenin güney yönündeki uzantısını araştırmak amacıyla J4(8) açmasında küçük bir alanda çalışmalar yürütülmüş ve bu alanda eski evreye ait bir başka oda açığa çıkarılmıştır (Pl.5). Odanın duvarları oldukça tahrip olmakla beraber, doğu ve kuzey yöndekilerin bir kısmına ulaşılabilmiştir. Kuzey yönündeki duvarlar bir enkaz halinde açığa çıkarılmış, bunların temizlik çalışmaları sırasında yıkılan taşlar altında kalmış 3 adet tabak, bir adet testi ve bir adet ağırlık bulunmuştur.

Atölye Yapısı erken evre içerisinde bulunmuş malzemeye baktığımızda; bronzdan yapılmış delici ve iğnelerin yanında çok sayıda pişmiş toprak kapak ile karşılaşmıştır. Kapaklar tutamaklı veya tutamaksız olarak tasarlanmışlardır. Bu tip kapaklara ait örnekler, daha önceki yıllara ait çalışmalarda atölyenin geç evresinden de bilinmektedir. Madeni iğneler piramit veya konik başlıdır. İğnelerin benzerlerine, yine daha önceki yıllara ait çalışmalarda atölyenin geç evresinde de rastlanmıştır (Grf.3).

AYE Avlu 1 (8.87mx9.59m) yapısı içerisinde yürütülen seviye inme çalışmalarında duvarların iki evreli olduğu tespit edilmiştir. Avlunun güney (D2) ve Doğu duvarlarında (D1) eski evreyi görebilmek mümkündür. Geç Evre duvarları ile aynı istikamette yapılan duvarların yapısal ve mimari tarzında hiçbir farkı yoktur. Av1 yapısının kuzeyinde tespit edilen geç evreye ait su kanalı erken evrenin tahrip olmasına neden olmuştur bu nedenle yapının kuzey duvarı tespit edilememiştir (Pl.5,6;Şek.20).

Avluda yürütülen çalışmalar sırasında ağırşaklar, tezgâh ağırlığı, kemik iğne, çok sayıda çanak çömlek parçası ve cüruflara rastlanmıştır. Çanak çömlek parçalarının

bazıları üzerinde kazıma şeklinde işaretler dikkat çekmektedir. “Ok Ucu” şeklinde yorumlanan bu işaretlerin (Şek.21) benzerlerine Alaca Höyük eski dönem kazılarında ve Boğazköy’de rastlanmaktadır. Seidl, Boğazköy’de bulunan örnekler için; kimi veya neyi temsil ettiklerinin anlaşılamadığını bildirmiştir. Özellikle, Alaca Höyük’te 1936 yılında bulunmuş olan kap üzerindeki işaret; gerek kabın formu, gerek işaretin kulp üzerindeki yeri ile birebir benzerlik göstermektedir (Koşay 1966:).

SONUÇLAR

Yapı ve çevresinde 2001-2007 ve 2014-2015 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar göz önüne alındığında, aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Yapıda bulunmuş fırın gibi mimari elemanlar; külçe, kalıp, pota, çekiç, keski, maden cürüfları gibi üretim aşamasına işaret eden küçük buluntular ve madeni eserlerin bolluğu ve çanak-çömlek türü buluntuların azlığı göz önüne alındığında, yapının bir bölümünün madencilik zanaatının icra edildiği “ATÖLYE” olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir bölümünde ise çok sayıda ele geçen farklı formlardaki tezgâh ağırlığı buluntuları nedeniyle “İŞLİK” olarak kullandıkları gözlenmektedir. Ancak mekânlar bir üst evre tarafından tahribata uğraması nedeniyle yapıda evreler içinde bir bütünlük oluşturmamaktadır.

Kültepe’de ortaya çıkarılan işliklerde olduğu gibi, Alaca Höyük’ün 4. yapı katına ait geçmiş yıllarda açığa çıkartılan yapılarda ve yeni dönem kazılarında açığa çıkartılan atölye yapısı da yalnız bir dükkân ya da işlik görevi görmeyip, ayrıca bu mekânların ustanın evi olduğu ve ailesiyle burada yaşadığı düşünülmektedir. Bu da gösteriyor ki sosyal hayatta faaliyet gösterilen zanaat, yapıların içinde bir yaşam biçimi şekline dönüşmüş olmalıdır.

Alaca Höyük’te 4. tabakada açığa çıkartılan bu iki evreli yapının ağırlıklı metal buluntuları erken evrede/4b yapı katında ele geçmiştir. Binanın bir bölümü Geç evrede/4a yapı katında işlik olarak kullanıldığı ancak, metal işçiliğinin erken evrede yoğun olarak devam ettiği metal artıkları ile tespit edilmiştir. Erken/4b ve Geç evrede/4a da işlevsellik ve kültürel anlamada bir devamlılık gözlenmiştir. Yapının Erken evresinde de geç evresinde de ele geçen en önemli metal buluntu grubu içinde iğneler gelmektedir. Diğer madeni buluntuları ise çiviler, farklı tiplerde deliciler (Bız) , oraklar ve dikiş iğneleri oluşturmaktadır (Çınaroğlu, Çelik 2010:105-109).

İğneler üretildikleri ilk dönemlerden itibaren saç tokası, elbise tokası ya da kemer gibi kıyafet donanımlarını tutturmak için kullanılan objeler olup genellikle fildişi, kemik ve metalden yapılmışlardır. İğne üretiminde Neolitik dönemde hammadde olarak çoğunlukla kemik kullanılırken M.Ö. V. binde üretim malzemesi olarak maden dikkati çekmeye başlamıştır. Erken Tunç Çağından itibaren gelişim gösteren metal teknolojisinin etkisiyle iğne yapımında kullanılan metallerin çeşitliliği artmış bakır ve alaşımlarıyla birlikte altın ve gümüş kullanımı yaygınlaşmıştır. Aynı dönem içinde tipolojik olarak zenginleşen iğneler farklı baş formları ile Orta Tunç Çağı ve sonrasında kullanılmaya devam etmiştir (Ekmen 2013: 67). Çoğunlukla Erken Tunç Çağı’nın geleneklerini

yansıtan Alaca Höyük iğnelerinin büyük bir kısmı, M.Ö. II. binin başına ait atölye yapısı içinde ele geçmiştir. Fakat II. Binin başına tarihlene bu yapının içinde ele geçen bir iğne Hitit modasını yansıtmaktadır.

Yukarıda detaylarıyla değindiğimiz maden atölyesinde çok sayıda iğne ele geçmiştir. Bu iğnelerin çoğunluğu bakırdan yapılmıştır. İğne başları çeşitli formlarda olup, yuvarlak başlı, topuz başlı, düz yuvarlak başlı, kesik küre başlı, konik başlı, piramit başlı, başı dilimli, vazo başlı, çift ördekbaşlı şeklindedir (Grf.3). İğnelerin bir kısmı mezardaki ölü hediyesi olarak bırakılanlara benzer şekilde bükülmüş olarak ele geçmiştir. İğnelerin uçlarının bükülmüş olarak ele geçmesi iğnelerin kullanım fonksiyonlarına bağlıdır. Giysileri tutturmak için kullanılmış olmalıdır.

Bu iğneler içerisinde tepesi montürlü iğneler, II bin de Hitit Çağı'ndan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tip iğneler literatürde montürlü, tepesi montürlü, ortası montürlü olarak isimlendirilmektedir. (Ekmen 2013: 67-76). Paralelleri Kaman-Kalehöyük (Omura 1997: 47, Fig.20-13) Acem Höyük II yapı katında, Boğazköy aşağı şehir 3. Tabakada görülmektedir (Boehmer 1979:Taf. X-2700A).

Anadolu'da III binde maden teknolojisinin gelişmesi ile birlikte iğnelerin çeşitliliği artmıştır. Alaca Höyük'te Erken Tunç Çağı Krali mezarlarında ele geçen süs iğneleri döneminde eriştiği yüksek teknolojiyi ve iğne modasındaki çeşitliliği bize en iyi gösteren örnekleri sunmaktadır. Atölye yapısı içerisinde ele geçen iğne grubu Tepesi montürlü iğne formu dışında tüm formlar III. bin geleneğinin devamını yansıtmaktadır. İğnelerin büyük çoğunluğu süs amaçlı yapılmış olmalıdır. Yeni dönem kazılarında bulunan iğneler, baş biçimleri ve malzemelerin farklı olmasından dolayı sekiz grupta incelenmiştir.

Alaca Höyük iğneleri üretim teknolojisi olarak değerlendirilecek olursa; Ele geçen metal objelerinin büyük çoğunluğu, yapılan XRF analizleri sonucunda, bakır madeninden üretilmiş oldukları görülmüştür. Temel üretim teknikleri dökme ve dövme olan iğnelerinin bazılarının gövdelerinin üst kısmı ve başları üzerinde çizi bezemeler görülmektedir. Bu yivli iğneler sahibinin zevkini ve modasını yansıtır olması muhtemeldir.

Atölye yapısının geç ve erken evresinde ele geçen metal objelerinin büyük çoğunluğu bakır madeninden üretilmiştir. Metalürjik faaliyet anlamında prehistorik dönemde ilk defa işletilen, ticarete değişim aracı olarak da kullanılan en önemli madenlerden birisi bakırdır. Sümerce URUDU, Akadça ERÜ, Hititçe ku(ua)nnan- veya kunnan- bakır anlamında kullanılmaktadır (Savaş 2006:43; Ünal 2007:765; Alparslan, Doğan-Alparslan 2011: 81). URUDU ŞALMU Hititçe "iyi bakır" anlamında kullanılmıştır. Hititçe çivi yazılı belgelerde LÚ.MEŞURUDU.DİM.DİM "bakır işleyicileri", "bakırcılar" anlamında kullanılmıştır (Ünal 2007 :766).

Önasya'da M.Ö. II. Bin şehirlerinde sık rastlanan eserlerden biride oraklar, elde taşınan bir tür silahtır. Orakların sap kısmı hepsinde ucu kıvrıktır. Alaca Höyük'te atölye yapısı içerisinde 4 adet bulunmuştur. Bu tür eserler Anadolu dışında Nuzi ve Kıbrıs'ta da vardır (Starr 1939: Nuzi I s. 471; Nuzi II 123J, 124C; Catling 1964: Res. 8, 2 Lev. 5c-e, 52 a 16) . Anadolu'da ise Alaca Höyük'te (Koşay-Akok 1966:198), Alishar'da (Osten 1937: 253), Boğazköy Büyükkale IVc'de (Boehmer 1972:126), Kültepe'de Ib tabakasında (Özgüç-Özgüç 1953: 259), Ortaköy Şapinuva'da C Binası kapı girişinde topluca bulunan

üzerinde çivi yazısı ile “Büyük Kral/LUGAL. GAL (Süel 2008: 467) yazılı oraklar da bulunmuştur.

Atölye yapısı içerisinde ele geçen buluntular arasındaki külçeler, özellikle yapının işlevi ya da işlevlerinden birinin anlaşılması amacıyla ayrı bir öneme sahiptir. Yuvarlak, yassı veya dışbükey formlarda olan bu külçeler yabancı literatürde “Bun” veya “Plano-convex” olarak adlandırılırlar. Bu tip külçeler ergitme fırınlarının dibinde oluşmuşlardır. Ağırlıkları ve ölçüleri belli bir standart taşımazlar. Çörek veya disk biçimli bu külçeler, atölye çalışmalarında, yeniden eritilerek, dökümde kullanılmışlardır. Anadolu’daki en erken örnekleri II. Troia’dan bilinir. Ancak en bol örnekleri Orta Anadolu’da Acemhöyük’te ele geçirilmiştir. Kaniş Sarayı ve Karum’un Ib katıyla çağdaş, Sarıkaya Sarayında, ağırlıkları, 3 ile 6 kg. arasında değişen, çapları 20 cm. civarında M.Ö. 2000-1800 yılları arasına ait olduğu belirtilen 33 adet yuvarlak külçenin yapılan analizleri sonucu, Alaca Höyük külçeleri ile benzer şekilde bakır oldukları belirtilmiştir (Özgüç 1954:65.; Erkanal 1977). Acemhöyük külçelerinin saf bakırdan yapıldıkları ve bazılarının kimyasal analizlerinin, Yukarı Fırat Bölgesi bakır buluntularıyla uyum gösterdikleri saptanmıştır (Yıldırım 1993:32.). Aynı tipte bir külçe de Alaca Höyük’ün Eski Hitit Çağı’na ait bir odanın tabanında bulunmuştur (Koşay-Akok, 1973:34). Söz konusu külçenin ağırlığı 5 kilo 150 gramdır. Anadolu’da Geç Tunç Çağı’na tarihlenen yuvarlak külçeler Gelidonya ve Uluburun/Kaş batığında bulunmuştur. Uluburun batığı bilinen en eski kalay külçelerine sahiptir. Sayıları çok fazla olan kalay külçeler arasında yassı külçeler ve büyük kalın disk biçimli külçeler yer almaktadır (Uluburun Batığı, Arkeoatlas, 2004: 82).

Maden ocakları yakınlarındaki atölyelerde gerçekleştirilen izabe işlemleri sonucunda elde edilen metaller pazarlamaya uygun külçeler haline getirilerek uzak mesafelere ihraç edilmekteydi. Söz konusu külçeler sipariş miktarı ve taşımanın nasıl gerçekleştirileceğine göre farklı biçimde olabilmektedir. Ticaret yoluyla dağıtılan bu külçelerde ticaretin temel teması çok açık ve basittir. Assur’dan yüklenen eşek kervanları Anadolu’ya ciddi miktarlarda kalay, yünlü dokuma taşıyor, bu mallarda burada doğrudan ya da dolaylı olarak, gümüş ve altın karşılığında satılıyor ya da takas ediliyordu (Veenhof, 2001: 321). Anadolu’dan Assur’a bakır gönderildiği bilinmekteyse de, A. Dinçol’a göre bakır ticaretinin Kaneş Karum’undan değil de bakır madenleri yakınında kurulmuş başka Karum’dan yapılmaktaydı ki bu büyük olasılıkla bakır ticaretini elinde tutan ve Fırat yakınındaki Ergani bakır madenleri (Dinçol, 1982: 21) ile ilişkili olan bir karumdu. Ancak T. Özgüç ise bakır ticaretini organize eden, ticarete katılanın merkez Karum Evi olduğunu dile getirir (Özgüç, 2004: 12). Buradan yola çıkarak, Alaca Höyük’te bulunan bu külçelerin izotop analizleri sonucuna göre taşındıkları bölgenin ticari ağı tespit edilmelidir. Sonuç olarak Orta Anadolu’da bu dönem itibarıyla, merkez Karum’un yanı sıra ticaret ağı içinde yer alan başka yerleşmelerinde aktif rol oynadığını görebiliriz.

Diğer buluntular arasında taş çekiç, kalıp, taş ağırlıklar, perdah taşları, ince işlerde kullanılan kemik çekiçler pişmiş toprak ağırşak, hiyeroglif baskılı bir kulp parçası ve kulplu kulpsuz kapaklar? (disk biçimli objeler) ve farklı formlarda çanak-çömlek ve testiler bulunmaktadır.

Atölye içinde ele geçen iğneler hariç tüm küçük eserlerin, Assur Ticaret Kolonileri Devrinin son safhası ve Eski Hitit dönemi özelliklerini göstermektedir. Bu alanda bulunan çanak çömlekler Kaniş –Karum Ib, Maşathöyük V, Alişar, Boğazköy IVd ve Aşağı şehir 4. yapı katı, Acem Höyük III, Konya Karahöyük I, Yanarlar ve Gordion Hitit mezarlığındaki eserlerle benzerlik gösterirler. Ayrıca, yukarıda ayrıntılı bir biçimde anlattığımız bu yapı içerisinde ele geçen mühür biçimleri ve baskıları da dönemi için tipik özellikler yansıtmaktadır. Buna göre yukarıda da vurguladığımız gibi, Alaca Höyük 4. Tabakaya ait olduğu anlaşılan maden atölyesinin Eski Hitit Çağı'na dolayısıyla M.Ö. 18 yy kadar tarihlenebileceği açıktır (Çımaroğlu-Çelik 2010: 162). Bu açıdan bakıldığında T. Özgüç Koloni Çağı tabletleri yerleşimde bulunmamasına rağmen, bu dönemin, Alaca Höyük'te yaşandığını vurgulamıştır (Özgüç 1949: 48–54.).

Alaca Höyük'ün 4. Tabaka için bugüne kadar Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit dönemlerini temsil ettiği yönünde çeşitli bilim insanlarınca görüşler öne sürülmüştür. Yapı içerisinde ele geçen malzeme bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonları (4b) evresi ve Eski Hitit (4a) dönemlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yürütülen kazı çalışmalarında J4 (3) plankaresinde AYY O5 içerisinde seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir ve 4b yapı katının hemen altından hiçbir kültürel boşluğun olmadığı gözlenerek 5. Yapı katına inilmiştir. Çok şiddetli bir yangınla son bulmuş 2 adet Erken Tunç Çağı odası O30 ve O31 mekânları açığa çıkarılmıştır. Odaların devamı, bir üst evre yapısı olan AYE O4'ün güney duvarının altından; güney yönüne doğru uzanmaktadır. Bu odalarda günlük yaşama işaret eden çanak-çömlek türü buluntular ele geçirilmiştir (Pl.7;Şek.22a). Bu durum bize, bu alanın Erken Tunç Çağı'nda 'domestik' türde yapılar içerdiğini göstermektedir. Çalışılan alanın darlığı sebebiyle odaların planı tam anlayamamış olsa bile, bir üst seviyedekinden oldukça farklıdır. Duvarlar keskin köşeler yapmak yerine, daha yumuşak köşeler sahiptir. Kullanılan taşlar daha büyük boyutludur. Bu iki oda içerisinde; tezgah ağırlıkları, bronz iğneler, ocak ayakları, ağırşaklar, obsidyen dilgiler, bir adet deniz kabuğundan kolye ucu, bir adet çanak, bir edat üçgen biçimli taş obje, kemikten düdük (?), ve ezme taşı bulunmuştur. İçi ve dışı farklı renkteki (kırmızı-siyah) seramikler, kırmızı veya siyah tek renkli seramikler en çok karşılaşılan seramik gruplarıdır. Üzerlerinde kimi zaman tırnak bezeme de bulunur. Ele geçen geometrik boya bezemeli yarım bir kap parçası ve diğer parçalar; bu tür ETÇ boyalı seramiklerim; Alaca Höyük'te 5. yapı katında; yani M.Ö. 2. Bin yıla geçişte olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Şek.22a).

Yapının üzeri yoğun bir yangına işaret eden kül ve kerpiç molozu ile örtülüdür. Bu yangın tabakası, höyüğün genelinde rastladığımız ve Erken Tunç Çağı'nın sonuna işaret eden yangınla aynıdır. Sonuç olarak Atölye Yapısı, stratigrafik olarak 5. yapı katına ait yoğun bir kül ve kerpiç kalıntısı içeren Erken Tunç Çağı'nın sonuna ait enkazın üzerine kurulmuştur.

Yukarı da mekân ve buluntu analizlerinin detaylı olarak değerlendirildiği J4 (3) (4) (8), J3 (22) (23) plankarelerinde yürütülen çalışmalarda stratigrafik olarak kültürel bir

boşluk tespit edilmemiştir. 5 ve 4. yapı katları birbiri üzerine kurulmuştur. Erken Tunç Çağına tarihlendirilen 5. yapı katı üzerine, II. Bin başına tarihlendirilen Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın son evresi kültürel özelliklerini yansıtan 4b yapı katının binası/atölye yapısı kurulmuştur. Bu yapının hemen üzerine 4a yapı katına ait Eski Hitit kültür unsurlarının (çanak çömlek buluntuları) daha güçlü olarak görüldüğü 4a evresi binası kurulmuştur. 4a ve 4b yapı katının mimari kalıntıları aynı işlevsel özellikleri göstermektedir. 4a ve b evresindeki en ayırıcı unsur çanak çömlek, mühür ve küçük buluntulardaki Assur Ticaret Kolonileri Çağı özellikleri göstermesidir. 4a evresine ait binanın üzerinde ise farklı evreli domestik yapı niteliğinde mimari bütünlük vermeyen Eski Hitit mimari kalıntıları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Alparslan, M., Doğan-Alparslan, M.

2011, "Symbol der ewigen Herrschaft: Metall als Grundlage des hethitischen Reiches", Anatolian Metal V, (ed. Ü. Yalçın), Bochum: 79-84.

Babich, A.

2008 Ironmaking - Textbook (İngilizce). Aachen, Almanya: Institut für Eisenhüttenkunde der RWTH Aachen.

Boehmer, R.M.

1972 : R.M.Boehmer, Die Kleinfunde von Boğazköy Aus den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969. WVDÖG 87. Berlin.

Boehrner, R. M.

1979, Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Bogazkoy, Berlin.

Catling,

1964 Res. 8, 2 Lev. 5c-e, 52 a 16)

Çınaroğlu A., Genç E.

2005 "2003 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları " 26. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, s. 265-276

Çınaroğlu A., Genç E.,

2004 "Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları,2002" 25. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, s. 279-288

Çınaroğlu A., Genç E.

2005 : "2003 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları " 26. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, s. 265-276

Çınaroğlu A., Çelik D.

2006 "2004 Yılı Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları" 27. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: s. 1-6

Çınaroğlu A., Çelik D.

2007 "2005 Yılı Alaca Höyük Kazısı" 28. Kazı Sonuçları Toplantısı II, s. 305-316

Çınaroğlu A., Çelik D.

2010, Atatürk ve Alaca Höyük, Ekici Form Ofset, Ankara.

- Dinçol, A.
1982 “Hititler”, Anadolu Uygarlıkları,
- Ekmen F.G.
2013 “M.Ö. II. Bin Acemhöyük Metal İğneleri” Yeni Kapı Kurtarma Kazıları Neolitik dönem Çalışmaları Journal of Archaeology & Art Arkeoloji ve Sanat 143: Mayıs-Agustos s. 67-76
- Esin,U.
1979 “Tepecik ve Tülintepe Kazıları”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I. Ankara (s.65-75).
- Erkenal,H.,
1977, Die Axte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien, Prahistorische Bronzefunde. Abteilung IX, 8. Band, München.
- Koşay, H.Z., Akok,M.
1966, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yürütülen Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, TTKY, Ankara.
- Koşay, H.Z., Akok,M.
1973 Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor. T.T.K.Y.V, sayı:28,
- Neve, P.
1988 “Boğazköy-Hattuşaş 1986 Kazıları”, IX.Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, s.249-269
- Müller-Karpe, A.,
1994 Altanatolisches Metallhandwerk, Wachholtz Verlag Neumünster.
- Omura , S.
1997 “A Preliminary Report on the 11th Excavation at Kaman Kalehöyük (1996)” Kaman Kalehöyük 6. 1-66. Tokyo.
- Osten, H.H.Von der
1937 Osten, The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 , Part II , OIP XXIX, Chicago.
- Özgüç, T
1950 Kültepe Kazısı Raporu, 1948, T.T.K.Y. V.seri, 10, Ankara
- Özgüç, T.-Özgüç, N.
1953 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949. Ankara.
- Özgüç, T
1955 “Koloni Devrinin Geç Safhasına Ait (Ib) Bir Atölye Hakkında”, Belleten, XIX/73, s.73-80
- Özgüç, T.
1978: Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, TTKY V/38, Ankara.
- Özgüç, N.
1995, “Silver and Copper Ingots from Acemhöyük”, In Beitrage zur kulturgeschichte vorderasiensi Festschrift für Rainer Michael Boehmer: 513-519.
- Özgüç, T.

2004 “Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş”, Arkeoatlas

Savaş, S.Ö.,

2006 Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da (İ.Ö. II. binyılda) Madencilik ve Maden Kullanımı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Schirmer, W.

1969, De Bebauung am unteren Büyükkale-Nordwesthang n Bo azköy : Ergebn sse der Untersuchungen der Grabungscampagnen 1960- 1963, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Schmidt, E.F.

1932, The Alishar Hüyük Season of 1928 and 1929: Part I, Chicago: The University of Chicago Press.

Strahm, C.H.

1994 Die Anfänge der Metallurgie in Mitteleuropa. Helvetia Archaeologica 25, 2-39.

Süel, A.

2008: M.Süel, Ortaköy –Şapinuva’ da Bulunan bir grup kalıp” Mühıbbe Darga Armağanı s.475–484

Uluburun Batığı

2004 Uluburun Batığı, Arkeoatlas, s.82.

Ünal, A.

2007, Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü I-II, Hamburg.

Veenhof, K.R.

2001 “Kaniş; Anadolu’da Bir Assur Kolonisi”, Cogito, Arkeoloji Bir Bilimin Katmanları, Sayı:28, Y.K.Y.

Yalçın Ü.

2000 “Anfänge der metallverwendung in Anatolien”. Ü. Yalçın (Ed.) Anatolian Metal I (17-30). Der Anschnitt, Beiheft 13. Bochum: Deutsches Bergbau-Museum.

Yalçın, Ü.

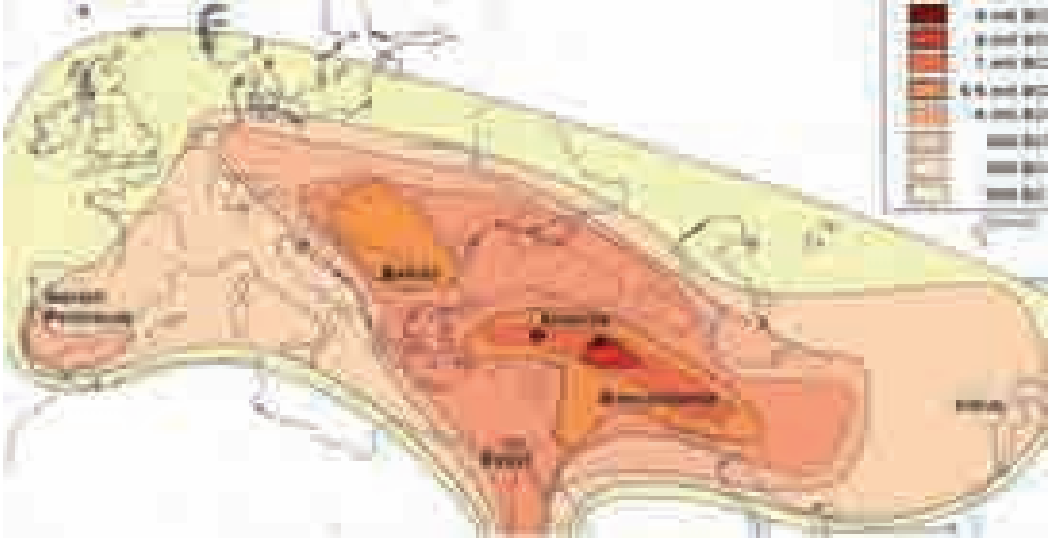
2013 “Anadolu Madenciliği”, III ODTÜ Arkeometri Çalıştay1 s.17-28

Yalçın, Ü.

2016 “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış” Yeraltı Kaynakları Dergisi/ Journal of Underground Resources, Y.5, S.9 , s.3-13

Yıldırım, T.

1993 M.Ö. II. Bin’de Orta Anadolu’da Madeni Silah Üretimi, s.32.

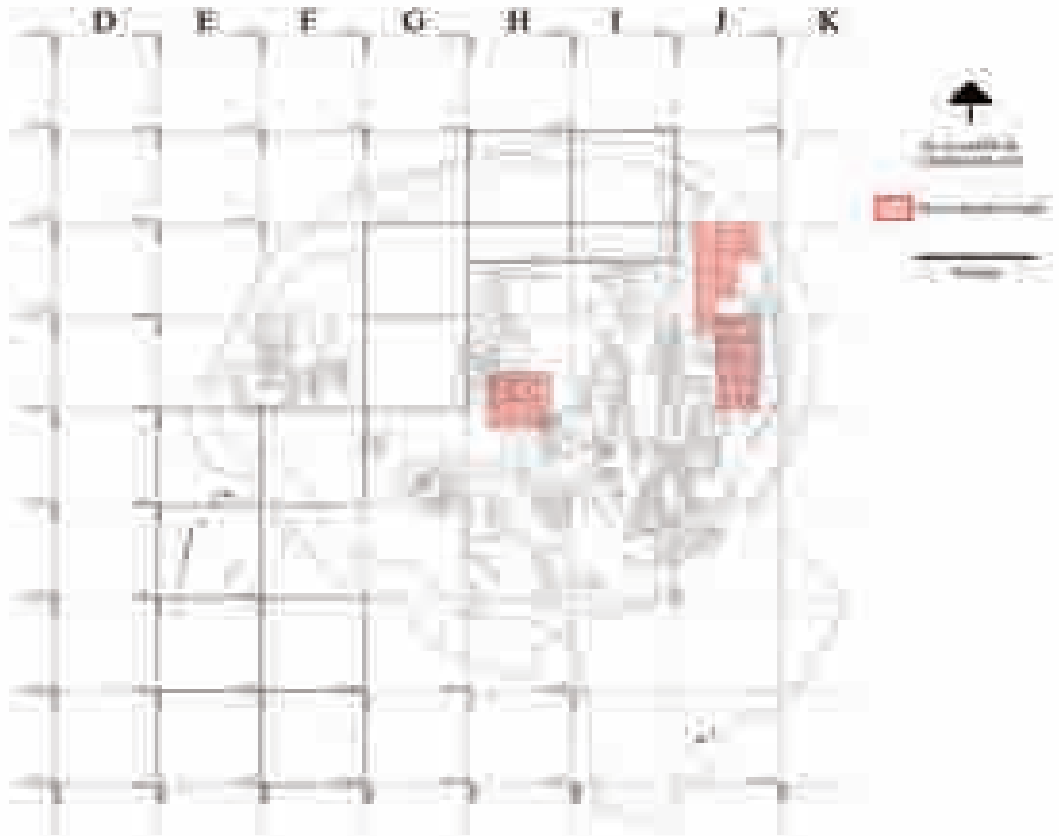
Harita 1: Tarihsel Dizilimde Madenciliğin Yayılış alanı. (Yalçın 2016:5)

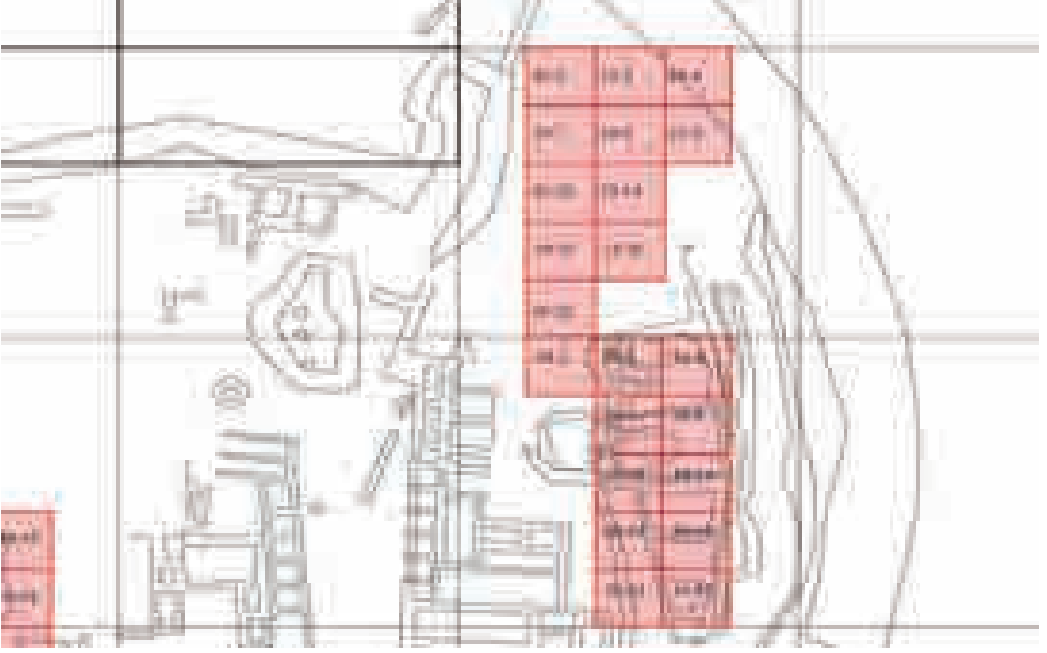
Harita 2: Anadolu ve yakın çevresindeki önemli maden yatakları.(Yalçın 2013:18)

Harita 3: Alaca Höyük Yer Bulduru

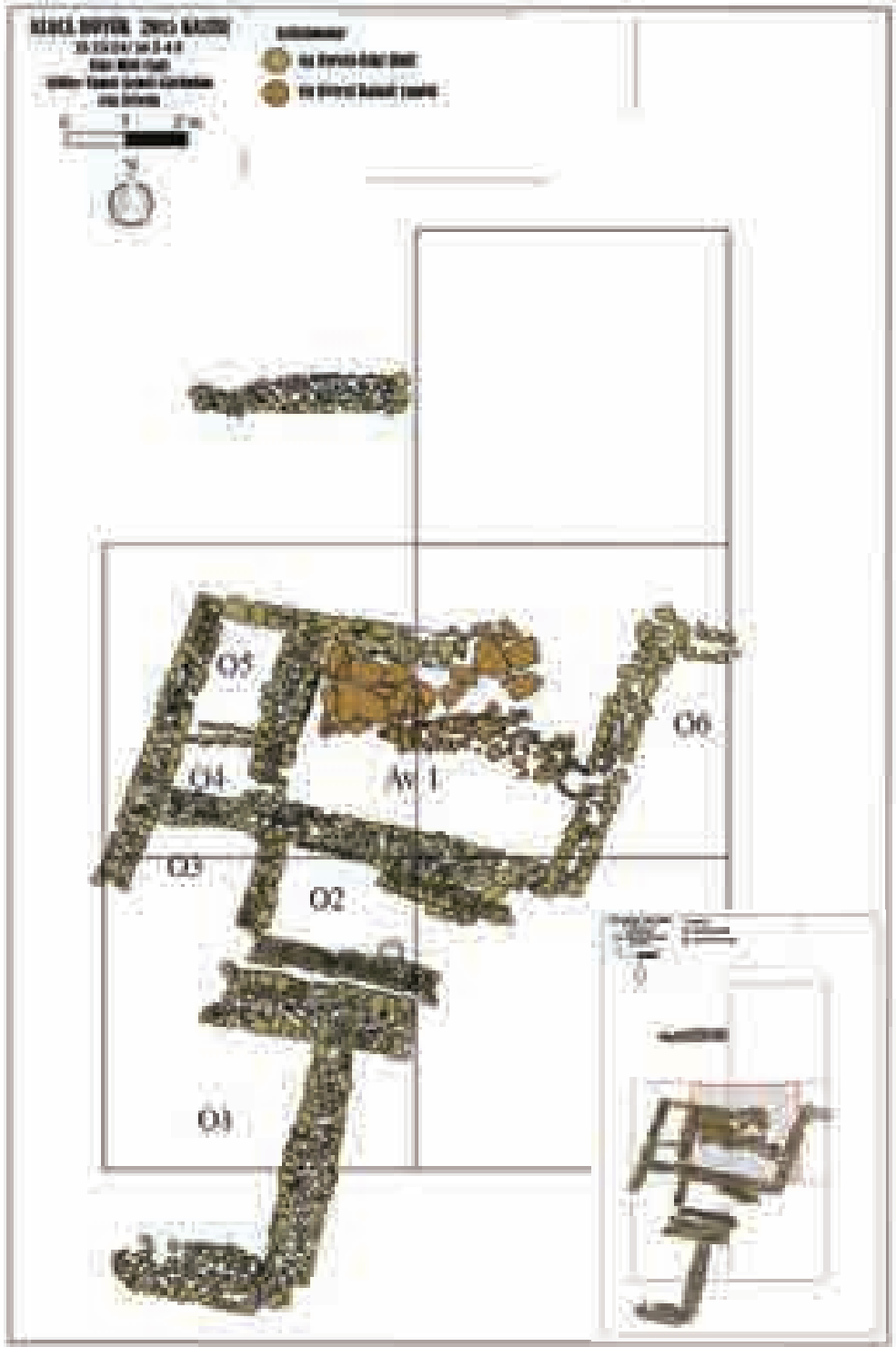
Plan 1a: Alaca Höyük Topografik Haritada çalışma alanı planı

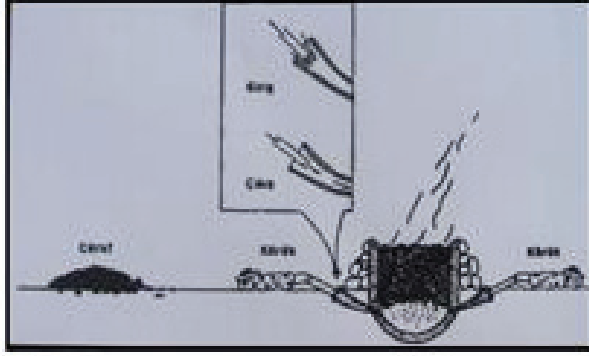
Plan 1b: Alaca Höyük Topografik Haritada çalışma alanı planı detayı

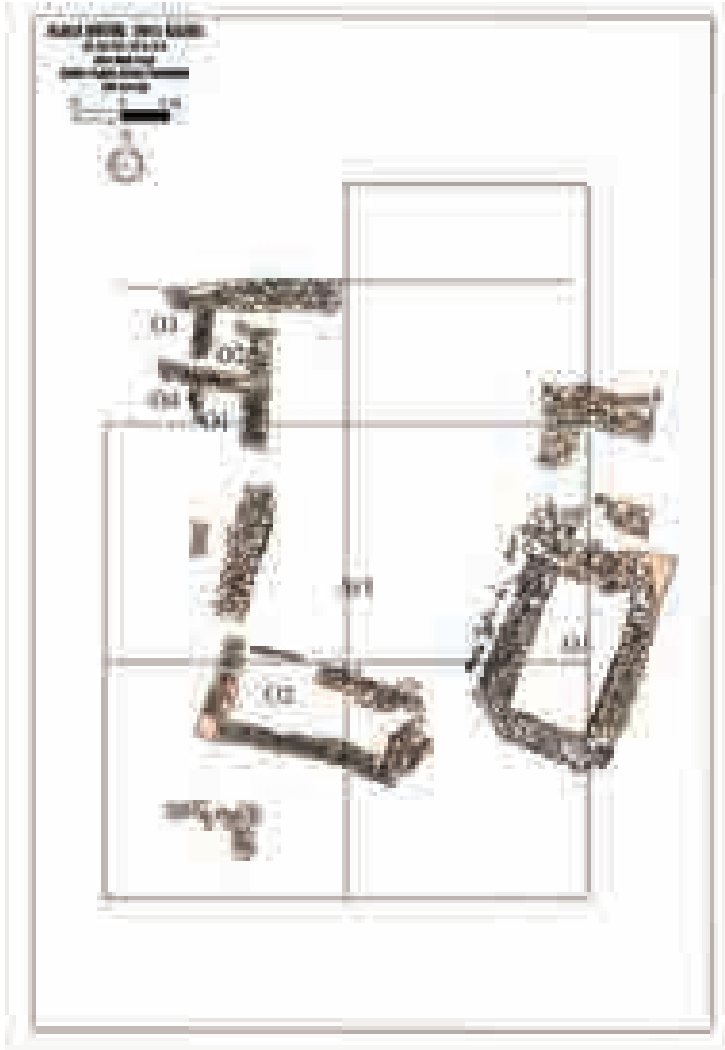
Plan 2: Atölye/işlik yapısının topografik plandaki genel konumu

Plan 3: Atölye/işlik yapısının Geç Evresi/4a yapısının genel planı

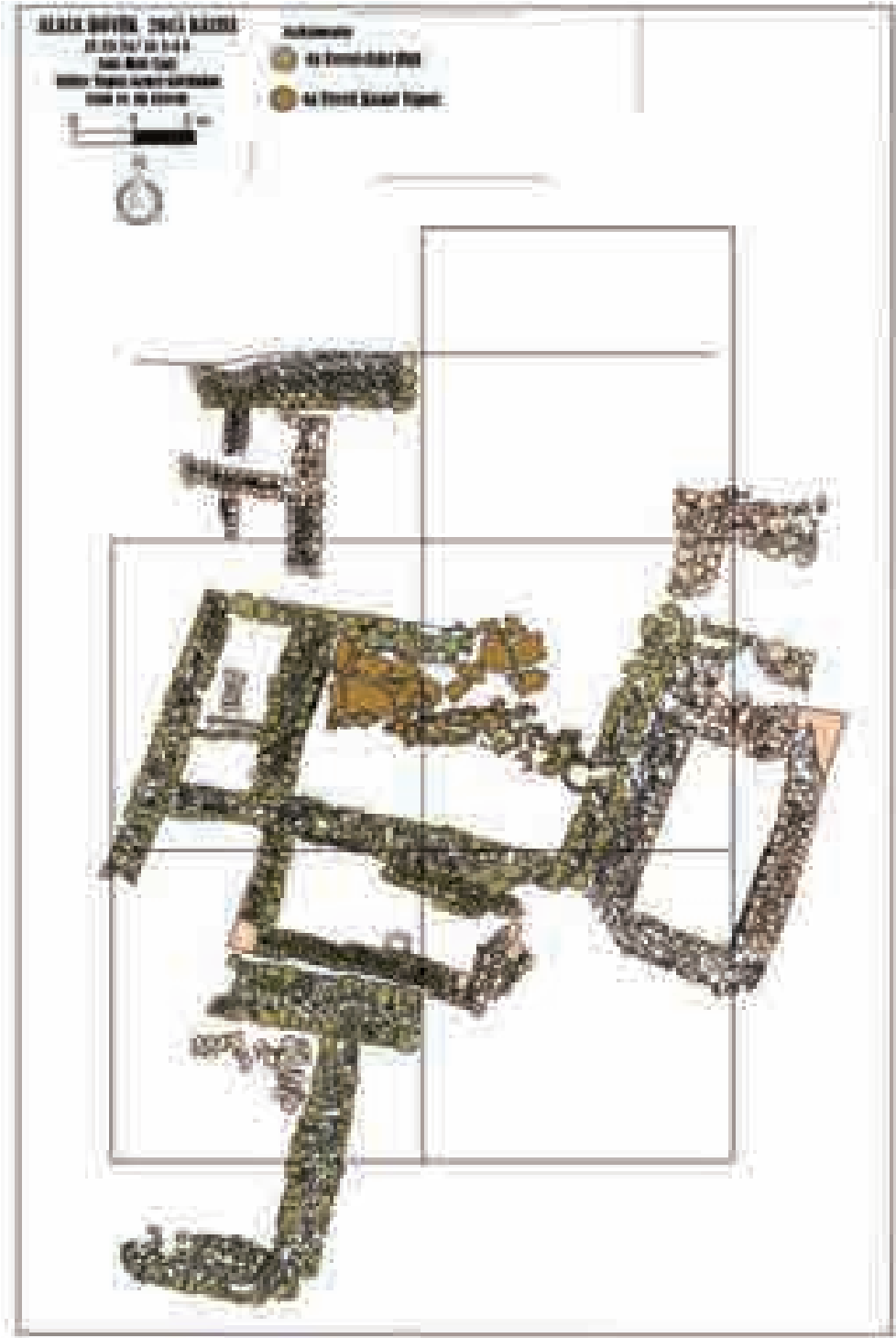

Plan 4: Maden ergitme fırınının rekonstrüksiyonu

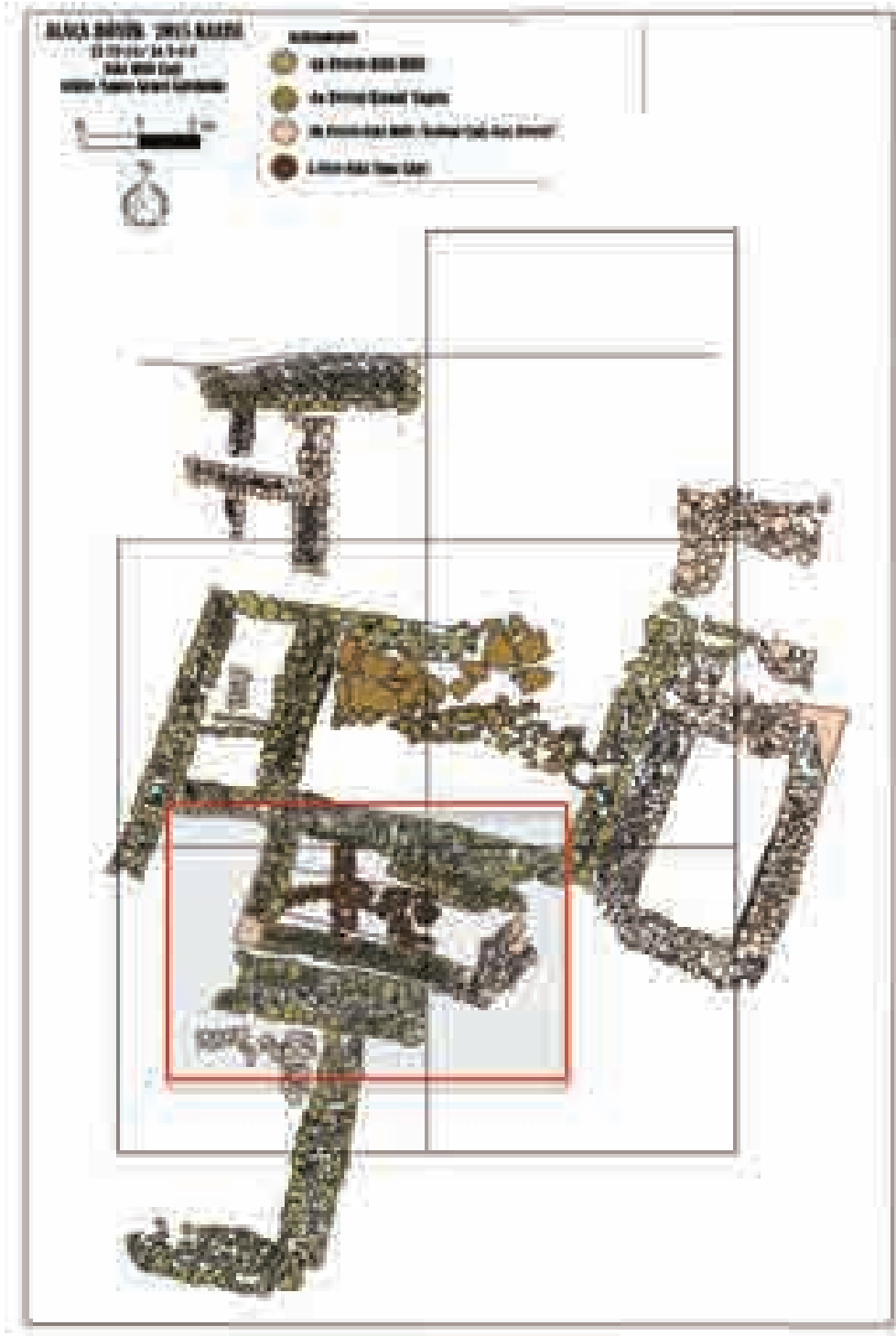

Plan 5: Atölye/işlik yapısının Erken Evresi/4b yapısının genel planı

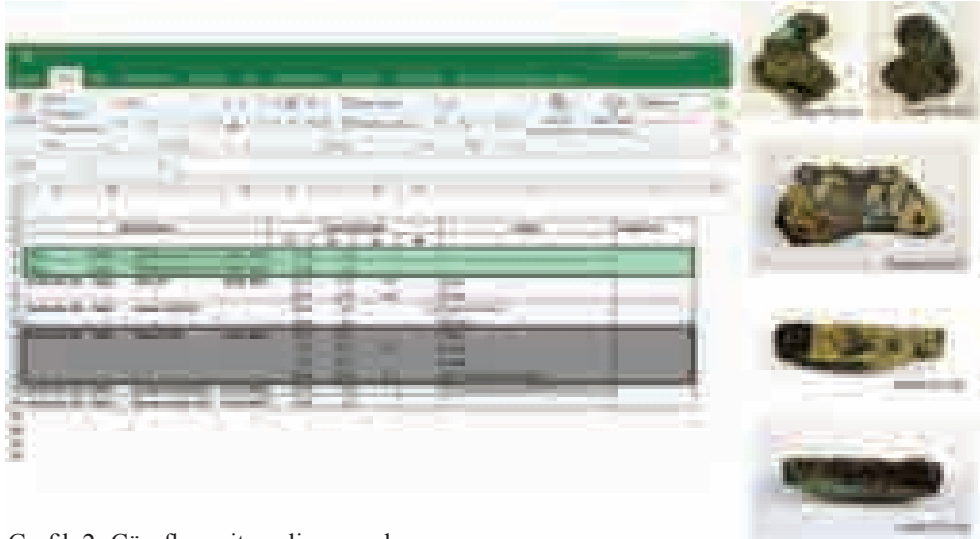
Plan 6: Atölye/işlik yapısının Geç Evresi/4a ve Erken Evresi/4b yapılarının genel planı

Plan 7: Atölye/işlik yapısının iki evresi ve 5. Yapı katı kalıntısının planı

Grafik 1: Külçelere ait analiz sonuçları

Grafik 2: Cürüflara ait analiz sonuçları

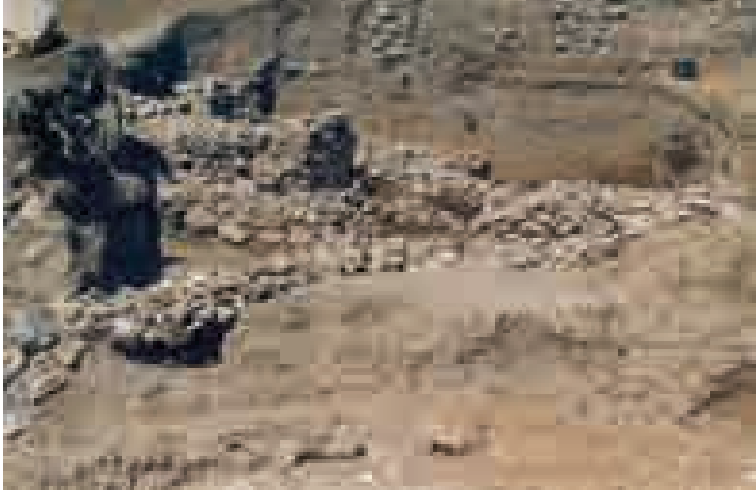
Grafik 3: İğnelerin grafiksel dağılımı

Resim 1: Atölye/işlik yapısının Geç Evresi/4a O2

Resim. 2: Atölye/işlik yapısının güneyden, Depo 1 yönünden görünümü

Resim 3a: AYY O1 güneyden görünümü

Resim 3b: AYY O1'in Depo 1 yönünde güney yönünde tahribatı gösteren genel gör

Resim 4: AYY O1 içerisinde bulunan seramik buluntular

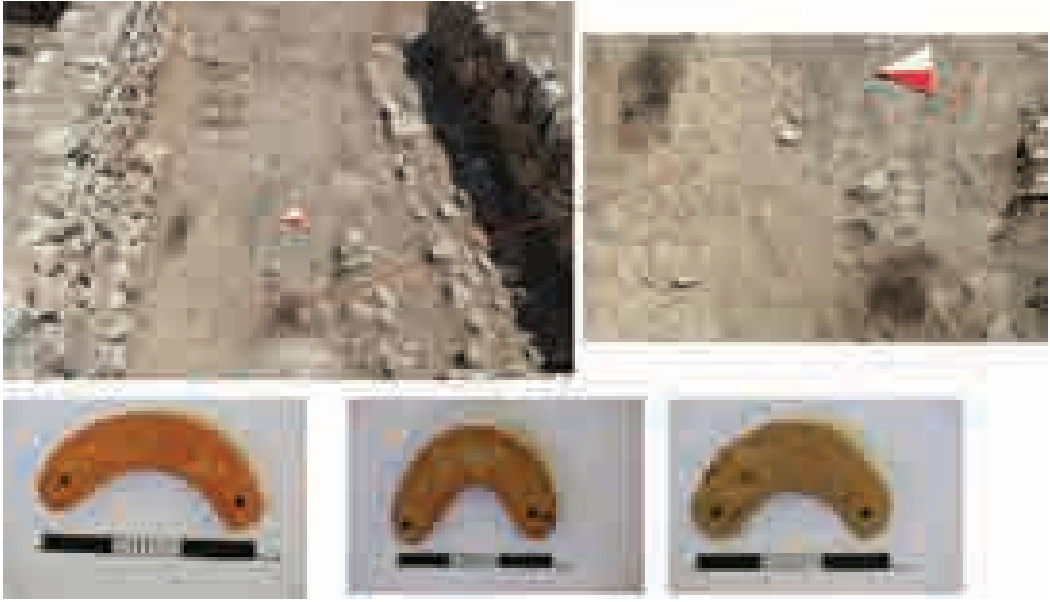
Resim 5a: AYY O2 batı-doğu uzantılı genel görünüm

Resim 5b: AYY O2 içinde toprağa gömülü kúp parçası

Resim 5c: AYY O2 içinde küplerin çevresinde bulunan ezme taşları

Resim 6: AYY O2 içinde bulunan tezgah ağırlıkları

Resim 7: AYY O4 ve O5 güneyden genel görünümü

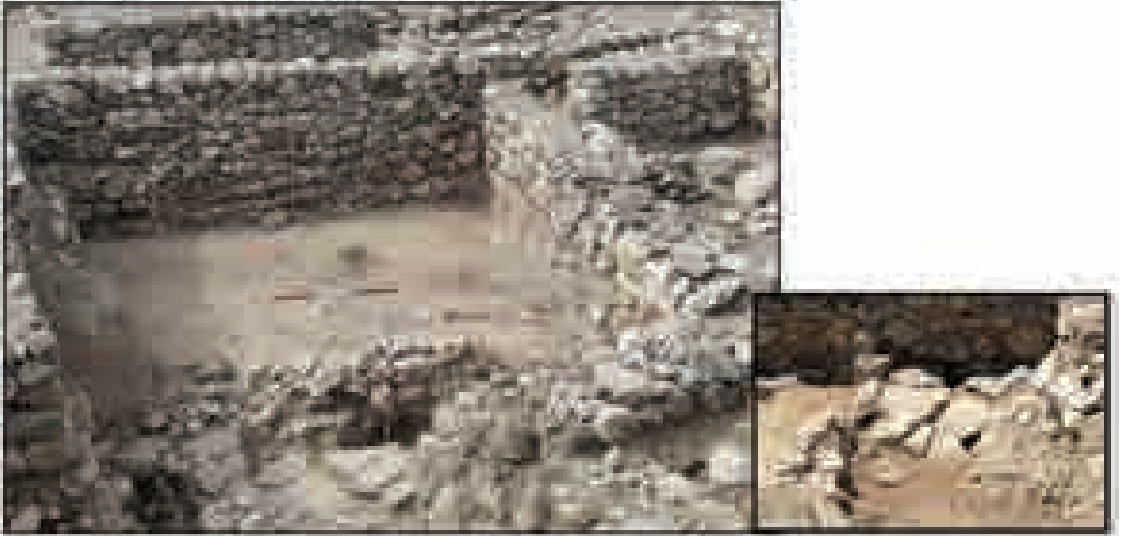
Resim 8a: AYY Av1 kuzeyden genel görünümü

Resim 8b: AYY Av1 batı duvarı dibinde bulunan toprağa gömülü küp parçası genel görünümü

Resim 8c: AYY Av1 içinde bulunan büyük boyutlu testi parçası kalıntısı in-situ durumu

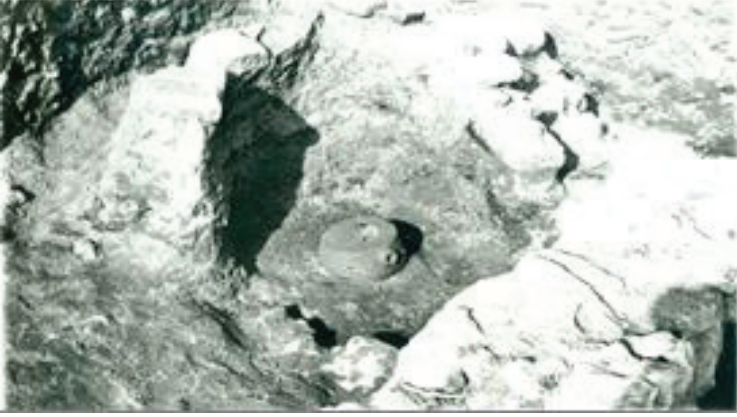
Resim 8d: AYY Av1 içinde doğu-batı uzantılı kanal yapısının kuzeyde görünümü

Resim 9a: AYY Av1 doğu duvarı üzerinde bulunan fırın ve kanalı genel görünümü

Resim 9b: AYY çevresinde ele geçen fırın kalıntılarını detay görüntüleri

Resim 10: Eski Kazılarda Alaca Höyükte bulunan fırın ve körüğün in-situ durumu

Resim 11a: AYE O2 doğu-batı uzantısı genel görünümü

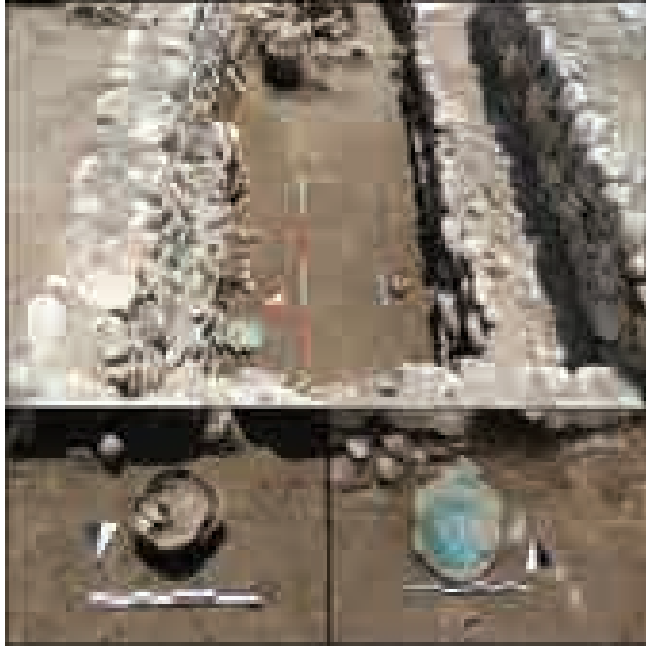
Resim 11b: AYE O2 güney duvarında kapı aralığı olduğu düşünülen boşluk

Resim 12a: AYE 4b evresinde ele geçen iğnelerden örnekler

Resim. 12b: AYE 4b evresinde ele geçen pota ve kalıplardan örnekler

Resim 13a: AYE O2 içerisinde ele geçen külçe ve kaselerin in-situ durumu

Resim 13b: AYE O2 içerisinde ele geçen külçeler

Resim 14a: AYE O2 içerisinde ele geçen tek kulplu testi in-situ durumu

Resim 14b: AYE O2 içerisinde ele geçen tek kulplu testi

Resim 15: AYE O2 içerisinde ele geçen kaseler

Resim 16: AYE O2 içerisinde ele geçen kemik iğne

Resim 17a: AYE O3 kuzey-doğudan genel görünümü

Resim 17b: AYE O3 doğudan genel görünümü

Resim 17c: AYE O3 doğu-batı yönünde kesen 4a evresine ait kanalın uzantısı

Resim 18: Atölyenin 4a ve 4b evresinde ele geçen objeler (kapak?)

Resim 19a: AYE O1,2,3,4 nolu odaların batıdan genel görünümü

Resim 19b: AYE O1 tabanından detay görünüm

Resim 20: AYE O1,2,3,4 nolu odaların önündeki boşluk alan

Resim 21: AYE Av1 içerinden ele geçen işaretli seramik buluntular

Resim 22a: 5. Yapı katına ait O30 ve 031 rumuzlu odaların genel görünümü

Resim 22b5: Yapı katına ait O30 ve 031 rumuzlu odaların içerinden bulunan seramik buluntular

ESKİYAPAR BULUNTULARININ IŞIĞINDA ESKİ HİTİT SANATI

İbrahim Tunç SİPAHİ*

ÖZET:

Eskiyapar'da Hitit Çağı'na ait tüm safhaların net ayrımlarının yapılabileceği ve kültürel devamlılıklarının en iyi şekilde tanımlanarak sergilenebileceği bir kazı yöntemi uygulanmıştır. Bugüne kadar sürdürülen tüm kazıların gösterdiği üzere Eskiyapar'da zengin bir Hatti Çağı'nı takiben yine güçlü bir Hitit Çağı yaşanmıştır. Ayrıca bölgede birbirine yakın iki önemli merkez olan Alaca Höyük ve Eskiyapar'ı birbirine bağlayan güzergah da önemlidir. Günümüzün Eskiyapar sakinleri Alaca Höyük'e çeşitli vesilerle gidip gelmekte olup aralarındaki kültürel ve ekonomik ilişkileri de sürdürmektedirler. Eski Hitit Çağı'nın ilk yıllarında I. Hattuşili ile başlayan ve I. Murşili ile devam eden siyasi yapılanma sürecinde ilk merkezi otoritenin kurulmasına bağlı olarak yerel Anadolu sanatının Hitit devlet sanatına dönüşüm aşamasının her safhasında Eskiyapar yerel özellikleriyle kilit rol oynayan bir merkezdir. MÖ 17. yüzyıldan itibaren MÖ 16. yüzyılda gelişimi tamamlanan kabartmalı vazolarla birlikte Hitit kontrol bölgesinde din ve üslup açısından ortak bir anlayışın oluşması sağlanmıştır. Eskiyapar'da Hitit dönemine geçiş ve Hitit'in Eski, Orta ve İmparatorluk aşamalarının kesintisiz devamlılığı arkeolojik verilerin ışığında belirlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Eski Hitit, Eskiyapar, Hitit Art, Tahirpa.

ABSTRACT:

In Eskiyapar, an excavation method was applied in which clear distinctions of all stages belonging to the Hittite Period can be made and cultural continuity can be best defined and exhibited. As shown by all the excavations continuing, there was a strong Hittite Age following a rich Hatti Age in Eskiyapar. Also important point is the route linking two important centers, Alaca Höyük and Eskiyapar, which are close to each other in the region. Today's peasants of Eskiyapar travel to and from Alaca Höyük with various kinds of occasions and continue their cultural and economic relations. It is a center that plays a key role in Eskiyapar local characteristics at every case of the transition of the native Anatolian art to the Hittite state art depending on the establishment of the first central authority in the political construction process that started with I. Hattusili in the first years of the Hittite Age and continued with I. Murşili. The development of relief vases which began in the 17th century and was completed in the 16th exemplifies the production of a common means of signification in religion and style within the area under Hittite control. The transition period to the Hittite in Eskiyapar and the uninterrupted continuity of the Hittite's Old, Middle and Empire phases can be determined in the light of archaeological data.

Keywords: Hittite, Early Hittite, Eskiyapar, Hittite Art, Tahirpa.

* Prof. Dr. İbrahim Tunç Sipahi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhıye/ANKARA, tuncsipahi@gmail.com, www.eskiyapar.com, Gsm: 5302068354.

1945'te küçük bir sondaj yapılan¹ (Temizer 1949, 796) daha sonra 1968'de kazısına başlanan Eskiyyapar Höyük, Hitit arkeolojisi ve sanatı için değerli eserler sağlamıştır² (Sipahi 2011, 79-92, 80,81) (**Res.1**). Eskiyyapar'da daha önceki kazılarda Hitit tabakaları ve mimari seviyeleri kısmen ortaya çıkarılmış ve höyüğün stratigrafisi ana hatlarıyla belirlenmişti. Ancak ilk dönem kazıları sırasında höyükte ki köy evlerinin yoğun iskanı, kültürel tabakaların yayılımının anlaşılmasını ve bunların birbirlerinden net olarak ayrılabilmelerini zorlaştırmıştı. 2010 yılı itibariyle yürüttüğümüz kazılarımızda Hitit Çağı'na ait tüm safhaların net ayrımlarının yapılabileceği ve kültürel devamlılıklarının en iyi şekilde tanımlanarak sergilenebileceği bir kazı yöntemi uygulanmıştır. Bugüne kadar sürdürülen tüm kazıların gösterdiği üzere Eskiyyapar'da zengin bir Hatti Çağı'nı takiben yine güçlü bir Hitit Çağı yaşanmıştır (**Res.11, 14**). Bunun sebebi sadece yerleşimin ve çevresindeki bereketli çevresel koşullar değildir. Eskiyyapar ve çevresinin Hüseyinabad Ovası'nın batı-doğu yönündeki ulaşım ve iletişim güzergahının ortasındaki pozisyonu da bu zenginlik için bir başka etkidir. Günümüzde de Eskiyyapar üzerinden geçen, Tokat'tın doğusuna uzanan bu güzergahın çevresinde çok sayıda su kaynağının bulunduğu verimli alanlar yer alır.

Eskiyyapar coğrafi ve kültürel yönden bereketli konumuyla özellikle Hitit çağında ekonomik, idari ve kültürel bir kavşak noktası olmuştur. Güneyindeki başkent Hattuşa'ya, kuzeyindeki önemli kült merkezi Alaca Höyük'e, doğu-kuzeydoğu yönündeki Ortaköy ve Maşathöyük'e ulaşan yollar üzerindedir. Hatti'nin de kültürel merkezi yine aynı bölgededir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda zengin Anadolu sanatı yabancı etkilerle tanışmış, üretilen eserler yoğun iç ticari ilişkilerle geniş bir bölgeye yayılım göstermiştir. Yine bu Hitit öncesi dönemde ilk siyasi idari yapılanmalar bölgesel mahiyette ortaya çıkmıştır.

Bölgenin gelişen siyasi yapısında coğrafi özelliklerin ve fiziki yapının da önem taşıdığını görmemek mümkün değildir. Özellikle Başkent Hattuşa, bulunduğu coğrafya ile bütünleşmiş bir yerleşimdir. Devlet merkezi olması nedeniyle buradan dört yöne doğru yoğun siyasi, ticari ve askeri bir trafiğin varolduğunu söyleyebiliriz. Boğazköy'den kuzey-kuzeydoğu yönüne doğru gidildiğinde dağlık alan geçildikten sonra ilk olarak Eskiyyapar'ın yer aldığı Hüseyinabad ovası ile karşılaşılır. Buradan da kuzeye doğru yükselen engebeli araziden geçildikten sonra da Alaca Höyük'ün yer aldığı düzlüğe ulaşılır. Alaca Höyük, daha yüksek kottaki yer yer engebeli fiziki zemin yapısıyla içe kapalı, yerel özelliklerini koruyan bir Hitit yerleşim modelidir. Daha önce M.Ö.III. bin yılda önemli bir Hatti merkezi olan Alaca Höyük, Hitit Çağı'nda geçmişten süregelen dini ve kültürel özelliklerini korumuş ve kült ağırlıklı yaşamını sürdürmüştür. Alaca Höyük'ün eski adı için "Arinna" teklifi, kentin mimari buluntuları, kabartmaları, Eski Tunç Çağı'nın idari/dini nitelikli yönetici mezarları, coğrafi konumu çevre dokusu ile

1 Aynı yıl Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Raci Temizer başkanlığındaki Kalınkaya heyeti Eskiyyapar'da incelemeler yapmıştır,

2 Önceki yıllarda höyükte yapılan kazıların ilk aşaması, Ankara Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan birinci dönem; Çorum Müzesi tarafından sürdürülen kısa dönemli olan ikinci dönem; son olarak tarafımızdan sürdürülen kazılar üçüncü dönem olarak tanımlanmıştır. Üçüncü dönem kazılarımız Bakanlar Kurulu'nun 30.06.2010 gün ve 2010/683 sayılı izni ile başlatılmıştır.

uygun gözükmetedir (Erkut 1992, 159-169, 161, 163, 165).

Ayrıca bölgede birbirine yakın iki önemli merkez olan Alaca Höyük ve Eskiypar'ı birbirine bağlayan güzergah da önemlidir. Günümüzün Eskiypar sakinleri Alaca Höyük'e çeşitli vesilerle gidip gelmekte olup aralarındaki kültürel ve ekonomik ilişkileri de sürdürmektedirler. Gidiş geliş için kullandıkları günümüz arazi yolu iki merkez arasındaki en kestirme ve en uygun rotayı oluşturur. Dolayısıyla bu yolu, Hitit Çağı'nda Eskiypar ile Alaca Höyük arasında kullanılmış olan ana güzergah olarak rahatlıkla önerebiliriz (Güzergah B) **(Res. 2)**. Önceki yıllarda vurguladığımız Kıcılı, Çelebibağ ve Tahirabad ve üzerinden devam eden hat ise daha uzun ve eski dönemler için güvensiz arazi koşullarına sahiptir(Güzergah A) (Sipahi 2013, Res. 9) (Res. 2). Söz konusu yolun (Güzergah B) çevresinde bereketli tarım alanları yer almaktadır. Geçmişte de Hitit çekirdek bölgesinin en verimli tarım alanları bu çevrede yer almış olmalıdır. Hitit yerleşimleri için adeta tarımsal bir ikmal ve geçiş merkezi de olan Eskiypar, Hitit tabakalarıyla ön plana çıkmıştır **(Res. 11, 14)**.

Eski Hitit Çağı'nın ilk yıllarında I.Hattuşili ile başlayan ve I.Murşili ile devam eden siyasi yapılanma sürecinde Hitit krallığı siyasi haritaya yerleştirilmiştir. Bu dönemde Suriye'ye yapılan fetihler Hititlere yazıyı getirmiştir (Van Den Huot 2013, 23). İlk merkezi otoritenin kurulmasına bağlı olarak yerel Anadolu sanatının Hitit devlet sanatına dönüşüm aşamasının her safhasında Eskiypar yerel özellikleriyle kilit rol oynayan bir merkezdir. Eskiypar'da Hitit'e geçiş ve Hitit'in Eski, Orta ve İmparatorluk aşamalarının kesintisiz devamlılığı arkeolojik verilerin ışığında belirlenebilmektedir. İlk merkezi otorite anlayışının kurulduğu ve yerel sanatın devlet sanatı haline dönüşerek yeni bir ivmeyle geliştiği Eski Hitit Çağı, Eskiypar'da buluntularıyla üç ayrı safha ile temsil edilmektedir **(Res. 15)**.

1968'de başlayan ilk kazılarda höyüğün kuzeydoğu ve doğu kesimlerinde (E alanı) Eski Hitit mahallesinin yanmış evlerinde çok sayıda sağlam vazo, testi, çanak ve çömlek bulunmuştur(Res.3). Burada henüz köy evleri varken tesadüfen ele geçen, Eski Hitit kabartmalı kült vazosu, Eskiypar'da ilk kazıların başlamasına neden olmuştur (Tabaka V3b).

Üçüncü dönem çalışmalarımızın 2014 programı sırasında "E" alanının kuzeyinde, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın çağdaşı safhanın sonuna tarihlenen bir testi yangın molozu içinde, alanın kuzeyinde 2014'te bulunmuştur **(Res.8)**. Assur Ticaret Kolonileri Çağı ile çağdaş olabilecek seviye veya seviyeler höyüğün kuzey ve kuzeydoğusundaki düzlükte (1968'den önce köyün Harman yeri olarak kullanılan) höyük seviyesinin altında büyük olasılıkla devam edecektir. "E" alanında 2015 yılında devam eden çalışmalarda buradaki yapıların üstünde en az iki Eski Hitit tabakasının da zamanında mevcut olduğu anlaşılmıştır. "E" alanının batı tarafındaki kültür toprağı ve moloz karışımı yükselti kademeli bir şekilde basamaklanmış ve en az iki seviyeye ait seramik burada görülmüştür **(Res.9)**.

Sürdürülen ilk dönem kazılarında en alttaki Eski Hitit I seviyesine inilmiştir (Tabaka V3c). Bu seviyedeki plan veren kült yapı kompleksinin bir odasında bulunan (Özgüç 1988, 202, Lev. D1) fincanın içinde göğüslerini tutan disk başlıklı bir tanrıça

heykelciği Hitit çağı için dikkate değer bir önem taşımaktadır (Sipahi 2013, 8, 10,11) (Lev.4). Diğer kaplar ve tanrıça tasvirli maşrapa, ilk dönem kazılarında dört grup halinde Eski Hitit'in ilk safhasına tarihlenen yapının kült odasında set halinde düzenlenmiş şekilde bulunmuştur (Özgüç 1999, 1, 2). Daha önce 2012'de değindiğimiz üzere tanrıça figürlü böylesine bir kült kabının Hitit çağında başka bir yerde örneği mevcut değildir. Ancak bu karakteristik kabın Eskiyaşar'da tek örnek olmadığı anlaşılmıştır.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eskiyaşar eserlerinin envanter kayıtlarında sürdürdüğümüz çalışmalarımızda, bu makalenin ilk satırlarda da değindiğim,1945 yılında Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından Alaca Höyük kazı ekibi adına Eskiyaşar'da gerçekleştirilen kısa süreli kontrol sondajında bulunan eserlerin envanter fişlerine ulaşılmıştır. Fişlerden bir tanesinde, tarifi yapılan bir eserin kaydı ilgi çekicidir. Bu kayıta; kırık durumda, maşrapa formundaki bir kabın iç kısmında yer alan bir tanrıça figüründen bahsedilmektedir. Bu tarif, incelediğimiz başı diskli süslemeli maşrapaya uymaktadır. Ana Tanrıça vurgulu bu unik kabın sadece Eskiyaşar'da iki tane bulunması kentin bir ana tanrıça ile olan ilişkisini güçlendirmektedir. Bugün "E" olarak tanımladığımız alanda bulunan diğer çanak çömlekler,önceki satırlarda da vurgulandığı üzere bir kutsal yapıya aittir (Özgüç 1999, 1, 2). Tamamı (Tabaka V3c), Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın hemen sonrasına ve Eski Hitit Çağı'nın en başına tarihlenebilecek üslup özelliklerine sahiptir. Kap içindeki Tanrıçanın disk başlığındaki 8 küçük küçük disk anlamlı bir ikonografikvurgudur ve Hitit sanatında her ayrıntının bir anlamı vardır. 2014'te de dile getirdiğimiz üzere (Sipahi 2013, 8,10,11) bir metinde,**Tahurpa kentinde Hitit in kraliçesinin Arinna'nın 8 Güneş Tanrıçası'na heykeller ve güneş kursları sunmasından bahsedilmektedir (Collins 2005, 28). İçindeki tanrıça ve önünde altarın üstünde ekmek ileyanında bir testinin yer alması, başındaki güneş diski ve üstünde 8 küçük disk (güneş) tasviri, bahsi geçen törendeki tanımlamaya uygun bir libasyon kabı olduğunu göstermektedir.**³ Ekmek Hitit kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ekmeğin Tanrıça'ya sunulması, birlikte tasvir edilmeleri yaşamsal bereket döngüsü ile ilişkilidir (Sipahi 2015, 35, 38). Ekmek Tanrıça ilişkisi Eskiyaşar'ın tarımsal bereket ile ilişkili konumuna uygundur H.Baltacıoğlu, bu kaptaki tanrıçanın hemen sağ yanındaki altarın üstündeki siyah renkli yarım disk şeklindeki ekmek tasvirinin, tabletlerde geçen ve tam ya da bölünerek tanrılara sunulduğu yassı/disk biçimindeki (pide) ekmekleri temsil ettiğini kabul eder ve ayrıca kabın, "**şimdilik hem siyah ekmeğin tek arkeolojik belgesi hem de ekmeklerin sunağa ve yere konulduğunu kanıtlayan tek belge**" olduğunu da vurgular (Baltacıoğlu 2015, 246).

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde teşhir edilen ve bu satırlarda ilk kez ele alınan bu kaplardan birinin gövdesindeki bezeme ise ilgi çekicidir⁴ (**Res.5**). Yuvarlak dışı çekik ağızlı, uzunca boyunlu ve oval gövdeli bu vazocuğun gövdesinde kırmızı boya ile yapılmış bir geyik tasviri yer almaktadır. Daha önceki çalışmalarımızda bu vazocuğun

3 Eskiyaşar eserinin bir dini metindeki karşılaştırması tarafımdan sunulan yeni bir bilgidir. Ancak Eskiyaşar-Tahurpa eşleşmesinin kesinleşmesi için yeterli filolojik ve arkeolojik belgelere ihtiyaç vardır.

4 2015 yılında 6. Çorum Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı'nda sunulmuştur. Eser Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eskiyaşar vitrininde yer almaktadır.

bu özelliğine değinilmemiştir, gövde yüzeyindeki geyik tasviri dönemine hastır. Eski Hitit I. safhada devam eden ve kutsal figürlerin kap yüzeyine boyanması olarak karşımıza çıkan, bu gelenek yerini Eski Hitit Çağı IIB⁵ safhasından itibaren yerini frizler içinde kabartmalı ve boyalı bezemelere bırakmıştır.

İncelenen küçük vazo üzerindeki geyik tasviri (**Res.5**) bölgenin Hatti ve Hitit Çağlarındaki kutsal hayvanlarından bir tanesine işaret etmektedir. Eski Hitit II ve III'de Eskiyyapar'daki geyikli tanrı kültünün önemini "E" alanının üst seviyesinde bulunan geyik üstünde duran tanrı tasvirli kabartmalı vazo parçasından anlıyoruz (**Res.15**) (olasılıkla Eski Hitit III seviyesi). Eskiyyapar'ın kuzeyindeki yükseltiler ve Alaca Höyük'ün kuzeyine doğru devam eden yüksek kesimler, geçmişte geyiğin yaşamı için uygun alanları oluşturmuştur. Alaca Höyük'ün kuzeyindeki Kalehisar çevresinde geyik kalıntıları bulunduğu kaydedilmiştir.

Eski Hitit kabartmalı vazo geleneğinin de başlıca merkezlerinden biri olan Eskiyyapar'da bulunan kabartmalı vazo parçalarının sayısı giderek artmaktadır. Şimdilik, en az 10 adet kabartmalı vazunun zamanında Eskiyyapar Eski Hitit tabakalarının kutsal mekanlarında korunmuş olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncü dönem kazılarımızın ilk yılında; 2010 yılı kazısı sırasında, Eski Hitit II'ye ait kabartmalı yeni bir parça bulunmuştur. Bu parça üzerinde elinde boğayı arka ayaklarından tutan, boğa başlı erkek tasviri yer almaktadır (Sipahi 2014a, 35, 37, Fig.1a-b) (**Res.6**). Boğa başlı Hititli kabartmanın benzeri, Elbistan Karahöyük kabartmalı parçasında mevcuttur (Özgüç 1949, 38,39, Lev. XLVIII/1). Boğa başlı veya boğa maskesi giymiş görevli diyebileceğimiz bu tasvirin benzerleri Boğazköy'deki zil çalan tasvirde ve Ugarit üçlüsünde görüyoruz (Darga 1992, 65). Aynı şekilde Boğazköy kazılarında bulunan ve fildişinden yapılmış üçlü tasvirde bir boğa adam iki tanrının ortasında tasvir edilmiştir (Neve 1992, figs.13a-b). Hitit metinlerinde dini törenlerde hayvan başlıkları giyen görevlilerden söz edilmiştir. Ancak elinde başaşağı bir boğa tutan Eskiyyapar boğa başlı adamı, boğalara hakim pozda bir tanrı tasviri olabilir. Bu gelenek Demir Çağı'nda Kıbrıs'ta yaşamıştır (Karageorghis 2000, 147, No.225). Boğa başlı insan tasviri, Ege'de takip eden dönemlerdeki boğa başlı adam "Minotaur" anlayışının sanki Anadolu'daki öncüsü gibidir (Sipahi 2014b, 24).

Yine bir başka kabartmalı vazo tasviri "B" açmasında Eski Hitit III'ün en son aşamasına aittir. Kabartma ve boya bezemeli bu parça üzerinde bir lir tasviri yer almakta olup Eski Hitit Çağı kabartmalı vazo gelişim sürecinin en son aşamasının bir eseridir. Eskiyyapar'da farklı alanlarda bulunan kabartmalı vazo parçaları birden fazla kutsal mekanın varlığına işaret etmektedir. Tüm mekanlardaki parçalar;a) İnadık/Hüseyinde grubuna girenler ve b) yerel özellik gösterenler olmak üzere iki ayrı grup oluştururlar.

Birinci dönem kazılarında kabartmalı vazo parçalarının tamamı Eski Hitit Çağı

5 Eski Hitit sanatının gelişim sürecinde Eski Hitit II. safha IIa ve IIB olarak tanımlanmıştır. Bu ayrım seramikte belirgindir. Özellikle kabartmalı vazolar bu ayrıma destek vermektedir. Eskiyyapar Vazosu Eski Hitit IIa safhasına aittir. IIB'den itibaren İnadık, Bitik grubu kabartmalı vazolar görülmeye başlar.Eski Hitit I'de ise Koloni safhasının hemen sonrasında ve Eski Hitit devlet sanatının ilk şekillenme aşaması karşımıza çıkmaktadır.Eski Hitit IIa'da Eskiyyapar Vazosu formu; IIB'de Eski Hitit kabartmalı vazoların başlangıcı, III'te gelişkin tipler İnadık-Bitik grubu vazoların şekillenmesi ve yayılımı, III'ün sonu ve sonrasında kabartmalı vazolarda karışık varlıklar ve mitolojik sahneler ortaya çıkar.

“E” alanında bulunmuştur⁶ ve bu vazoların kronolojik olarak Eski Hitit II ve III safhalarına dağıldıkları anlaşılmaktadır (Tabaka V3b-a). Eski Hitit Çağı ile birlikte kabartmalı kült vazoları ilk merkezi otoritenin kontrolünde, Orta Hitit Çağı’na kadar olan süreç içinde üretilmişlerdir (Sipahi 2014b, 34). İnandık, Hüseyinde ve Bitik grubu olarak tanıdığımız bu vazolar, ilk Hitit devletinin resmi sanat eserleridir.

İncelenen ve Eskiyyapar “E” alanındaki kutsal yapıda bulunan kapların tamamı yerel özellik taşımaktadır. Assur Ticaret Kolonileri olarak tanımlanan Çağın Geç safhasının güçlü etkisi, hemen sonrasındaki bu grup içinde devam etmiştir. Bu safhayı Eskiyyapar’da “E” alanındaki çalışmalarımızın ışığında ve zamanında bulunan eserlerin yardımıyla Eski Hitit I olarak tanımladık. Bu safha Eski Hitit kabartmalı vazo sanatının ilk şekillenmeye başladığı ve frizlere geçişin öncül aşamasıdır. Birinci dönem kazılarında ortaya çıkarılan bu binanın 2015 sezonunda düzenlemesi ve nihai onarımı tamamlanmıştır. Büyük odalara sahip asimetrik planlı yapı İnandık Tepe, Hüseyinde ve Boyalı Höyük’ten tanıdığımız Eski Hitit mimarisinin özelliklerini sergilemektedir. Büyük ölçüde korunan bu komplekse “F” yapısı adı verilmiştir (**Res.7**). Yapılan düzenleme ve temizlik çalışmaları sırasında “F” kutsal yapısının ve diğer müstemilatların M.Ö.II. bin yılın erken bir safhasına ait yangının üstünde olduğunu belirlendi⁷.

2015 yılı çalışmalarıyla “E” alanında, kaldırılmadan veya doğal tahribattan önce IV, V3a, V3b ve V3c tabakalarının sıralı olarak varolduğu anlaşılmıştır. Ancak bunlardan sadece V3c tabakası bugün mevcut durumdadır. 2014’de bulunan testi ve yüzeyde görülen Koloni Çağı benzeri seramik parçaları nedeniyle bu alanda Assur Ticaret Kolonileri ile çağdaş olan bir safhanın ortaya çıkarılması için çalışmalara ve sondajlara 2016 yılında devam edilmesi planlanmıştır.

Kaldırılan söz konusu üç seviyenin (Res.9) paralelleri höyükteki “A” alanındadır. Böylece Eski Hitit Çağı’nın üç alt safhası “E” alanından “A” alanına kadar olan kesimdeki çalışmalarla belirlenmiştir. 1968 yılında bulunan boğa kabartmalı vazunun, incelenen belgelerden ve o zaman kazıda çalışanların ifadelerinden anlaşıldığı üzere ikinci seviyede bulunduğu anlaşılmıştır (Tabaka erken V3b). Bu seviyenin karşılığı Eski Hitit II’nin erken safhasıdır (Eski Hitit IIa). Eski Hitit III’ü ise höyükteki “A” açmasında “B” yapısı temsil etmektedir (Res.10). Bu yapının sadece kuzey fasadı ortaya çıkarılabildiği olup diğer kesimleri tahribe uğramıştır. Zemininde çok sayıda Eski Hitit seramik parçaları bulunan “B” yapısının işlevini tanımlayacak buluntular maalesef ele geçmemiştir.⁸ Zira bu kesimde oluşan toprak kayması yapı kalıntılarını tahrip etmiştir. Binanın sadece yaklaşık 15 m. uzunluğundaki güney cephesi korunabilmiştir.

Eski Hitit’in üç safhasını sergileyen tabakaların sonrasında kesintisiz devam eden Orta Hitit tabakası, tabletin bulunduğu “A” yapısı ile dikkat çeker (Tabaka II). Eskiyyapar’da Eski Hitit’i takiben Orta Hitit’te yerleşimin genişlediği ve idari yapıların

6 Üçüncü dönem kazı alanlarının “A”, “B”, “C”, “D” ve “E” olarak isimlendirilmesi 2010 yılı kazılarından itibaren gerçekleştirilmiştir.

7 2016 yılı itibarıyla kazılarımızın ağırlığı “E” alanının altındaki olası Assur Ticaret Kolonileri çağdaşı tabakanın tespiti üzerine yoğunlaşacaktır.

8 Eskiyyapar yapıları, değerlendirme sıralarına uygun şekilde, kazı açmalarının tanımlama harflerinden bağımsız olarak harflendirilmiştir: “A”, “B”, “C”, “D”, “E” ve “F”.

yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Tabletın Eskiyyapar'a üç ayrı hususta katkısı olmuştur:

Birincisi bu tablet, idari veya dini nitelikte bir metin içermektedir ve diktusu ile Orta Hitit tarihini vermektedir. Aynı yapıda bulunan bir mühür baskısı da aynı tarihi desteklemektedir. İkincisi iki önemli Hitit kentinin adını içermesidir. Bu kentlerin lokalizasyonu üzerindeki yorumları bir tarafa bırakarak, dönemin önemli Hitit kentleri arasındaki resmi bir yazışmayı içermesini önemsemeliyiz. Burada vurgulamak gerekirse tablette geçen söz konusu kentler bu çevrededir ve çok uzakta aranmamaları gereklidir. Eskiyyapar'a bu tabletin yollanması kentin idari ilişkilerdeki konumunu da güçlendirmektedir. Ayrıca metinde Kaşka bölge adının geçmesi de dikkat çeker. Tabletın ait olduğu Orta Hitit döneminde Eskiyyapar'ın yer aldığı çekirdek bölgeye doğru artan Kaşka faaliyetlerini biliyoruz. Üçüncü olarak ise metnin ele geçen kısmının ana teması tahıl taşınması veya sevkedilmesidir. Eskiyyapar'ın yer aldığı bölge bugün de bir tarımsal üretim bölgesidir. Tabletın yanı sıra büyük bir erzak kübüne basılı mühür bir kent yöneticisine aittir (Sipahi 2014c, 45-58, 50). Bu baskının benzerleri de Boğazköy'de ele geçmiştir. Eskiyyapar baskısı da Orta Hitit karakteri taşımakta olup tabletle birlikte "A" yapısında bulunmuşlardır. Söz konusu yapı 2010 yılından itibaren çıkarılan ilk büyük binadır. Ancak Demir Çağı tabakalarının tahribatı nedeniyle yer yer korunabilmiştir. Yine de binanın karakteri belli olmaya başlamıştır. İçinde çeşitli madeni eserlerin, maden cürufalarının ve pota parçalarının bulunması yapının maden üretimi ile olan ilişkisine dikkat çekmektedir⁹.

Eskiyyapar için önem taşıyan Orta Hitit Çağı'nın hemen öncesinde Hitit dünyasında Telepinu ile birlikte bir derlenme safhası başlamıştır. Orta Hitit aşamasında Hitit mimarisi ve kentçiliği, yerleşimlerde gelişkin bir şekilde kendisini göstermiştir. Özellikle Ortaköy/Şapinuva'da büyük ve organize kutsal ve idari bir Orta Hitit kentini görüyoruz (Süel 2008, 10). Bu süreçte Hitit dünyasına Hurri etkisi de güçlü bir şekilde intibak etmeye başlamıştır. Bu etki Eski Hitit'ten gelen Devlet sanatının yeni bir kültürel etkiyle ivmelenmesini sağlamıştır. Eskiyyapar ve Alaca Höyük gibi yerel sanatın güçlü olduğu merkezlerde ise bu ivmelenmenin etkisi daha az olmuştur. Ancak Hitit dünyasının kültürel, siyasi ve dini yapısı Orta Hitit Çağı'ndan itibaren büyük Hurri kültüründen önemli ölçüde etkilenmiştir.

Orta Hitit dönemi ile Boğazköy ve kuzeye doğru uzayan yakın çevresinin Hitit'in iç çekirdek bölgesinde kalması dikkate alındığında Eskiyyapar'da kayda değer bir Hitit İmparatorluk katmanı da beklenmektedir. İlk dönem kazılarında bu safhaya ait bazı mimari izler belirlenmiş, bir İmparatorluk suru tespit edildiği bildirilmiştir. Ancak 2010 yılından itibaren Eskiyyapar'ın kuzey yamacında (KD sektörü) sürdürdüğümüz kazılarda İmparatorluk Çağı kalıntılarına şimdilik rastlanmamıştır. Bunun sebebi İmparatorluk Çağında belli başlı büyük kentlerin ön plana çıkması ve Hatti'den süregelen kentlerin giderek önemini kaybetmesi olmalıdır. Dolayısıyla tüm höyükte yaygın olmayan bu katmanın höyüğün orta ve güney alanlarında olduğunu düşünüyoruz (Res.11). Höyüğün doğu ve kuzey doğu kesimleri en az üç mimari safha tarla seviyesine kadar indirilmiştir.

⁹ Ancak aynı odada üretime işaret edebilecek ocak körük ve kalıp gibi verilerin belirgin bir şekilde ele geçmemiş olması nedeniyle bir atölyenin varlığından şimdilik söz edemiyoruz.

Bunların üstünde ise köy evlerinin seviyesi yer almıştır. Dolayısıyla köy evlerinin var ise İmparatorluk yapılarını veya surunu tahrip etmiş olmaları ihtimali yüksektir. Ayrıca daha önce İmparatorluk seramiği olarak tanımlanan bazı örneklerin, Orta Hitit seramiği ile karşılaştırılıp tekrar değerlendirilmesinin gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Eskişehir’de Eski Hitit Çağı’nın Erken, orta ve geç safhaları hem mimari hem de arkeolojik eserlerle temsil edilmektedir. Bu safhalar yeniden tesisi edilen Eskişehir’in yeni kronolojik sıralaması içinde yerlerini almıştır.

Eskişehir’de altıncı dönem kazılarımızda kuzey yamacında toplam 7 farklı seviyenin tespiti tamamlanmıştır¹⁰. 7. Seviye Eski Tunç Çağı’na aittir (VIII)ve şimdilik Eski Tunç Çağı III. safhanın kendi içinde iki alt seviyesi görülmüştür(VIII a-b) (Res.12,13). Eskişehir 6. (Tabaka VI) (Koloni Çağı sonu, Ib?) seviyedeki şiddetli yangın katmanı ve Alaca Höyük’teki 4 ve 3b arasındaki yangın molozu, Boğazköy IVd ve 4. tabakadaki Anitta tahribatı (?) ile paralel olmalıdır. Eskişehir 6 sonu(Tabaka VI) ve 5(Tabaka V3c) seviyeleri ise Büyükkale IVd sonu, aşağı şehir geç 4. tabaka ile paraleldir. Boyalı Höyük Eski Hitit “A” yapısı, Eskişehir seviye 5(Tabaka V3c) ve 4. (Tabaka erken V3b)seviyenin başı ile çağdaştır (Eski Hitit I, kısmen II).Eskişehir’de Eski Hitit Çağı I. safha içinde değerlendirdiğimiz “E” alanı yapısı ve kutsal oda içinde bulunan kült seramikleri de 5. seviyededirler (Tabaka V3c) (**Res.15**).

Eskişehir 4. Seviye (Tabaka V3b) (Eski Hitit II) İnandık Eski Hitit kutsal yapısına, Hüseyinde dini yapısına, Boğazköy Büyükkale IVc, aşağı şehir erken 3. tabakaya, Maşathöyük’te IV’e, Alaca Höyük’te 3b tabakasına karşılık gelmektedir. 2011 yılında Eskişehir’de bulunan boğa ritonu da yine Eskişehir seviye 4’e aittir (Tabaka V3b).Boyalı Höyük’te bulunan bir vazoya ait boğa kabartmalı parçalar bu seviye ile çağdaştır (**Res.17**). Bu parçalar Eskişehir boğa kabartmalı vazosu ile benzer özellikler taşır. Eskişehir vazosu Eski Hitit’in başına; V3b tabakasının erken safhasına tarihlenir. Bu vazo T.Özgüç’ün de isabetli bir şekilde vurguladığı üzere Kaniş Karum vazolarından biraz daha geç, İnandık-Bitik vazolarından daha eskidir (Özgüç 1982, 147).

3. seviye (Tabaka V3a) Eski Hitit’in Eskişehir’deki son safhasını temsil eder (Eski Hitit III).

Eskişehir’de Hitit’in 2. seviyesi(Tabaka V2) Orta Hitit’e ait olup Erken Demir Çağı tabakasının hemen altındadır. Bu seviye Maşat Höyük, Alaca Höyük ve Boğazköy’deki Orta Hitit tabakaları ile çağdaştır.

2011 yılında Eskişehir’in V3b tabakasında bulunan kaliteli bir işçiliğe sahip boğa ritonu (Res.18), aynı tabakada 2010 yılında bulunan boğa başlı adam tasvirli vazo parçası ve çeşitli boğa tasvirleri Eskişehir’de kayda değer bir boğa kültüne de işaret etmektedir (Sipahi 2013, 45, 5c, f). Ayrıca kabartmalı vazo parçasındaki geyik üstünde

10 Eskişehir üçüncü dönem kazılarımızın başlangıcından itibaren höyüğün kuzey yamacındaki “A” açmasının verileri dikkate alınarak stratigrafi yenilenmiştir. Eski dönem kazılarında verilen sıralama çok farklı değildir. Ancak höyükteki tabakaların arazi kotları belirgin değildi. “A” açmasının bu yönde bize büyük faydası olmuş, tüm seviyeler birarada gösterilebilmiştir. Ekibimiz tarafından ilk yıllarda karşılaşılan tüm mimari safhalar seviye olarak yukarıdan aşağı doğru, 1’den 7’ye kadar sıralanmıştır. Seviye tanımlamasında K1, K2 gibi (kuzey açması anlamında) kodlar kullanılmıştır. Bu seviyeler ilk dönemdeki höyüğün stratigrafik seviye kotları ile karşılaştırılmış, son olarak Eskişehir Höyük için kalıcı ve tek tip bir stratigrafik sıralamaya geçilmiştir.

duran tanrı tasviri bu kültün kentteki ve bölgedeki önemine dikkat çeker. Sonuç olarak Eskiyaar Hitit Çağı'nda (olasılıkla öncesinde de) Kırkların Koruyucu Tanrısı, Fırtına Tanrısı ve Ana Tanrıça kültünün birlikte önem taşıdığı bir Hitit merkezidir. Ancak Alaca Höyük ve Eskiyaar çevresinde güçlü bir Ana Tanrıça kültü daha ön plana çıkmaktadır (Sipahi 2014c, 45-58, 49, 50, Res.3 B).

Ayrıca her yıl devam eden kazılarla Eskiyaar'ın kronolojik sıralaması zenginleşmekte olup özellikle Eski Hitit Çağı sanatına geçiş ve gelişim sürecinin safhaları (Res. 15) yeni verilerle netleşmeye başlamıştır. Sürdürülecek olan arkeolojik kazılar Eskiyaar'ın Hatti için olduğu kadar Hitit sanatı ve kültürü için de kilit bir merkez olma özelliğini daha da pekiştirecektir (**Res. 16**).

Kaynakça

Baltacıoğlu, H.

2015 "Hitit Yazılı Kaynaklarında ve Görsel Sanatlarında purpura-, purpuri-, Anadolu 41, 239-296.

Collins, B.J.

2005 "A Statue for the Deity: Cult Images in Hittite Anatolia", Cult Images and Divine Representations in the Ancient Near East, Ed. H. Walls, Boston. 13-42.

Darga, A.M.

1992 Hitit Sanatı, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul.

Erkut, S.

1992 "Hitit Çağının önemli kült kenti Arinna'nın yeri", Sedat Alp'e Armağan, Türk Tarih Kurumu Basımevi (TTKB), Ankara. 159-169

Karageorghis, V.

2000 Ancient Art From Cyprus, The Cesnola Collection, New York.

Neve, P.

1992 Hattusa, Stadt der Götter und Tempel, Antike Welt Zeitschrift, Mainz.

Özgüç, T.

1949 Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyat Raporu 1947, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII (TTKY), Ankara.

Özgüç, T.

1982 Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi, TTKY V-38a, Ankara.

Özgüç, T.

1988 İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi. TTKY 43, Ankara.

Özgüç, T.

1999 "Vases Used Ritual Purposes from Eskiyaar", Essays on Ancient Anatolia. Wiesbaden 1999, 1-21.

Sipahi, T.

2011 "Eskiyaar Kazıları", 1.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu (ÇKAS),1. ÇKAS, 5-18.

Sipahi, T.

2013 “Hitit Çağında Eskiyaapar”, 3. ÇKAS, 5-17.

Sipahi, T.

2014a “An Addition to Relief-Vase Art; A “Bull-Headed Man” from Eskiyaapar”, Arkeoloji ve Sanat 145, 35-44.

Sipahi, T.

2014b “Son Yıllardaki Çalışmaların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler”, Anadolu/Anatolia40, 21-43.

Sipahi, T.

2014c 2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyaapar Kazıları”, 4. ÇKAS,45-58.

Sipahi, T.

2015 “Anadolu’da Gıda Kültürü’nün 3500 Yıllık Geçmişi”, Gıda Mühendisliği Dergisi 41, 35-47.

Süel, M.

2008 Bir Hitit Başkenti Ortaköy Şapinuva, Ankara 2008.

Temizer, R.

1949 “Kalınkaya Tümülüsü Kazısı”, Belleten XIII, 1949. 796-806.

Van Den Huot, T.P.

2013 “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu. Editörler: M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan, Yapı Kredi Yayınları (Özel Sayı), İstanbul.

Resim 1

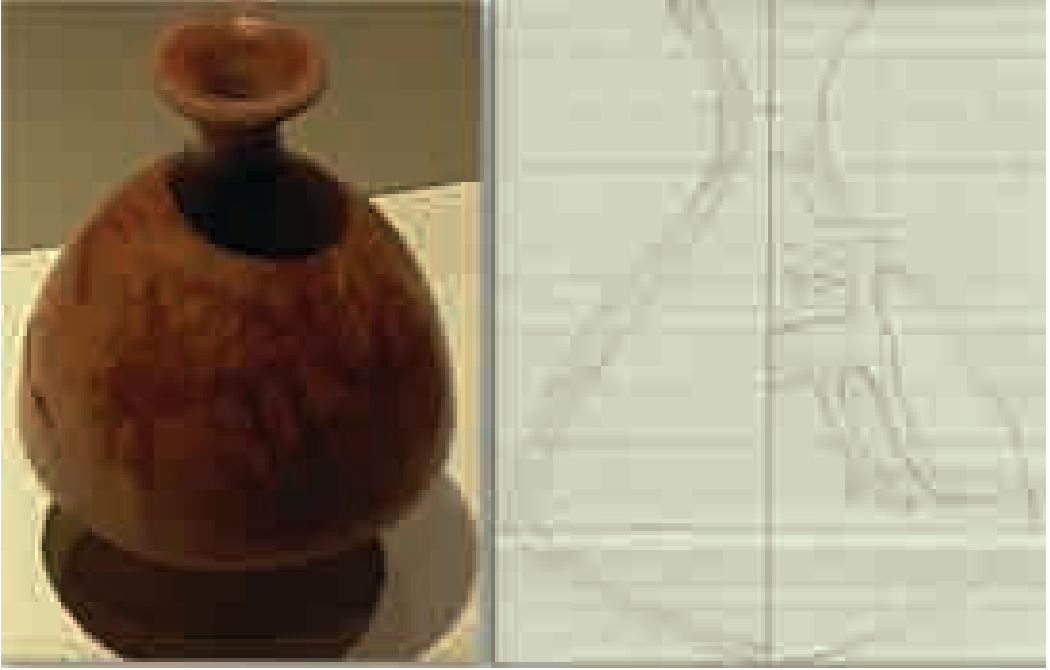
Resim 2

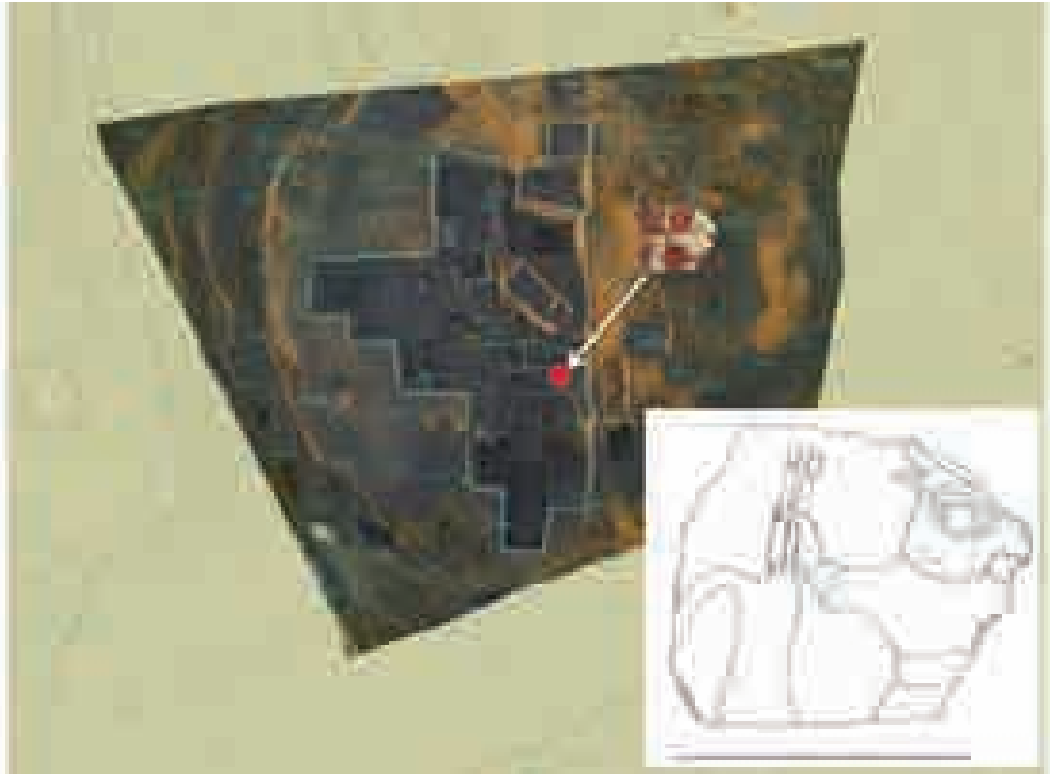
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

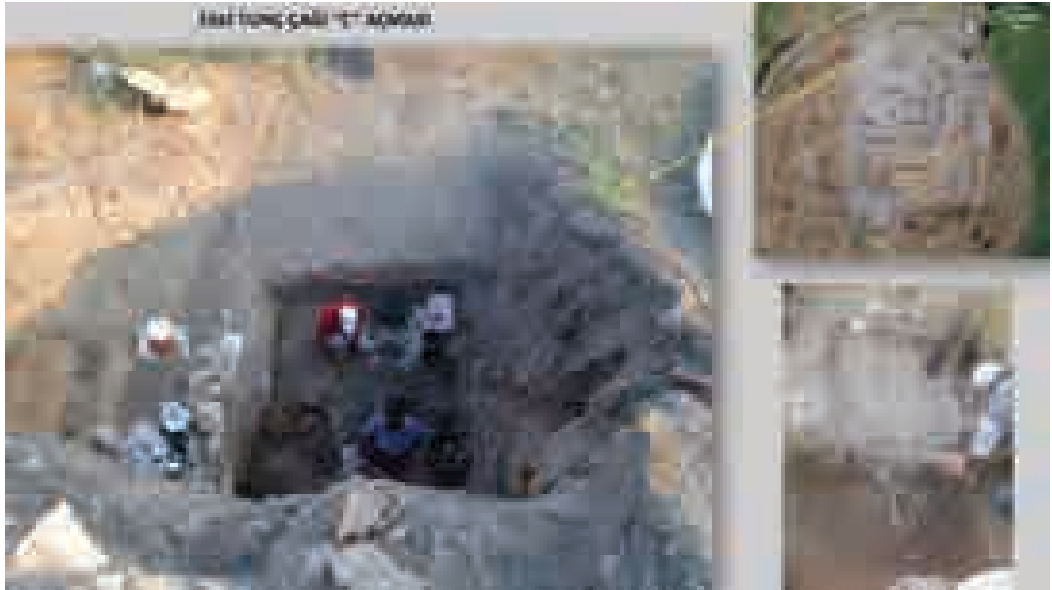
Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

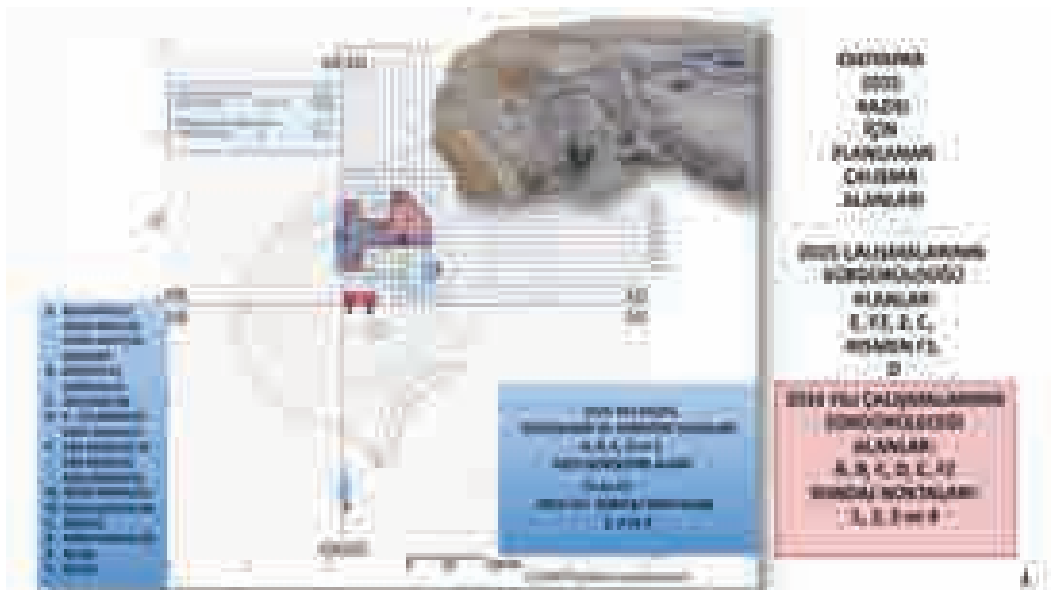
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

OSMANLI DÖNEMİ TÜTÜN LÜLELERİ VE ÇORUM MÜZESİNDEN ÖRNEKLER

Sümevra ŞENGÜL*

ÖZET

Basitçe bir tütün kullanım aracı olarak tanımlanan lüle, zamanla Osmanlı toplumunda tütün, afyon, esrar ve kahve gibi bağımlılık yapan maddelerin kullanımında vazgeçilmez bir eşya haline gelmiştir. Kazılar sırasında elde edilen bulgular, önceleri birer ihtiyacı karşılamak amacıyla üretilen; ancak zamanla usta inceliği ve talepler doğrultusunda özel tasarımlara dönüşen bu eserlerin basit birer aparat olarak nitelendirilemeyeceklerini göstermektedir. Her ne kadar araştırmacılar son yıllarda lüle buluntularının incelenmesine hayli ilgi gösterebilir de henüz lüleler ile ilgili bilimsel çalışmalarda tipoloji sorununun bir çözüme kavuşturulmadığı gözlenmektedir. Herkesin malumudur ki bilim, pek çok bilginin bir araya gelip katmanlaşmasıyla gelişimini sürdürmektedir. Bu nedenle her bilimsel çalışmanın farklı form ve süslemenin tanınmasına yardımcı olacağı, ortak tasnif ve tipoloji oluşturmada önemli bir kaynak teşkil edeceği unutulmamalıdır. Müze envanterlerinde bulunan lülelere bu doğrultuda yaklaşmak ortak bir tipoloji oluşturmada son derece yararlı olacaktır. Bu çalışmada Çorum Müze Müdürlüğü ve Boğazköy Müzesi koleksiyonunda yer alan seksen altı adet lüle, bu bağlamda hamur, form, süsleme ve mühür baskıları göz önünde bulundurularak incelenmiş, tasnif edilerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: lüle, tütün, müze, form, tipoloji

Tobacco Pipes In Ottoman Period and Samples From Çorum Museum

Abstract

Pipe defined-in simple terms-as “ **the means of tobacco usagB**” has become an indispensable goods in the use of tobacco, opium, has his hand coffee which cause addiction. The works had previously been produced on the purpose of supplying a need but they turned in to special designs in the direction of craftsman’s nicety and demands over time. Findings obtained during excavations indicate that they can not be characterized as a simple device. Despite the fact that research here is quite interested in being analysed of pipe findings in recent years, it has been observed that typology problem hasn’t been arrived at a solution about pipes in scientific studies yet. As every body knows, science maintains its progress by stratifying and getting together much knowledge: therefore, it should not be forgotten that every scientific study will help their cognition of different form and decoration and will constitute an important source in creating common classification and typology. in this context pipes which found in the inventory of Çorum

1 Sümevra ŞENGÜL, Müze Araştırmacısı, Çorum Müze Müdürlüğü

Museum will be critically beneficial in constituting a common typology. Eighty-six pipes in Çorum Museum Directorate and Boğazköy Museum collection, in this context, have been analyzed and tried to date by classifying in view of clay, form, decoration and impression seal in that study.

Key Words: Pipe, tobacco, museum, form, typology

“...لتقل اىتح رصان وكى”

Yekûn nâsırhattâ el-katl
Öldürmeye yardımcı olur!!¹
(Ayhan 2010:10)

Farsça “emzik” (Yılmaz 2010:7) ve “boru”, Arapça ise “inci” (Örnek 2014: 799) anlamına gelen lüle kelimesi, genel olarak farklı uzunluklardaki çubukların ucuna takılan ve çeşitli formlarda olan, ağzı açık, içine tütün vb. otların konularak yakıldığı küçük kaplar olarak tanımlanmaktadır. Lülelerin oluşumunda ve şekillendirilmesinde önemli unsurlar olan tütün ve afyon, zamanla Osmanlı gündelik yaşamında kendine önemli bir yer edinmiş, kadın-erkek, zengin-fakir neredeyse tüm halk tarafından kullanılarak, kahve ve kahvehanelerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu oluşum ve gelişim, imparatorluğa sadece sosyo-kültürel anlamda değil diğer pek çok alanda da tesir etmiştir.

Osmanlı Döneminde Tütün Kullanımı

“Tütün, patlıcangiller (Solanaceae) familyasından altmış dört cinsi içinde barındıran, bilimsel adı Nicotiana olan türün bir üyesi ve dünyada en çok bilinen Nicotianatabacum ve Nicotianarustica adı verilen bitkilerin yapraklarına verilen isimdir.” (Yılmaz 2005:1) Özellikle Amerika’nın keşfi ile birlikte bu bitki anılmaya başlansa da yeni kıtanın keşfinden çok daha önceleri yerlilerin tütünü tedavi ve ritüellerinde kullandıkları bilinmektedir. (Resim 1, 2). M.Ö. 6000 yıllarında tütün gibi dumanı keyif verici bitkilerin şifa amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bir çok bitkide olduğu gibi tütünün yaş hali yeni oluşmuş yaralara sarılırken, kurutulup toz haline getirilmiş şekli ise deriye sürülüyordu. “Mayaların soğuk algınlığında yılan yağı sürülmüş tütün yapraklarını” kullandıkları (Çakmak-Akçiçek 2014: 487), Aztek ve Kızılderilerin ise kamış ve ilkel çubuklarla tütünü içerek tükettikleri bilinmektedir.

Osmanlı’da şifa verici olarak topluma tanıtılan tütün, ilk zamanlar “tabağa”, sonraları ise “duhan” (duman) olarak adlandırılrsa da, halk bu bitkiye “tütün” demeyi tercih etmiştir. Osmanlı topraklarına getiriliş tarihi net olmasa da araştırmacılar konuyla ilgili birbirlerine çok yakın tarihler vermektedirler. Dönemin tarihçi ve bilim adamlarından “Hezârifen Hüseyin Efendi 1598, İbrahim Peçevî 1600, Katip Çelebi 1601, Nâima 1606” (Yılmaz 2012:1) yıllarında tütünün kullanılmaya başlandığından, Mısırlı âlim İbrahim el-Lekani ise 1600’lü yılların sonlarında tütünün getirildiğini söylese de verdiği bu tarih tütünün ilk kullanımı için oldukça geçtir. 17. yüzyılın sonları tütünün Venedik, Portekiz ve Genova’lı denizcilerin İstanbul’a yoğun şekilde getirildiği

¹Hasankeyf kazılarında çıkan 7 lüle üzerinde bu yazı bulunmaktadır.

yıllar olarak bilinmektedir. Ayrıca 1609 yılındaki ilk fermanla İngiltere’den getirilen tütünün köy ve kasabalarda yetiştirilerek satıldığı, halkı olumsuz etkilediği, hastalıkların çoğaldığından dolayı yasaklandığının bildirilmesi, bu fermanı 1610, 1614, 1618, 1619, 1630 yıllarındaki yeni fermanların takip etmesi, 1633 yılında büyük İstanbul yangınının nedeninin tütün olarak gösterilmesi, 17. yüzyılın sonlarına doğru Aydın, Bursa gibi şehirlerde üretiminin yapılması, 1688 yılında ise tütünün vergilendirmeye tabi tutularak devlet tarafından resmen kabul edilmesi ve 1780 yılında Lehistan’a gönderilen Osmanlı elçisinin hediyelerinin içinde tütünün bulunması Osmanlı İmparatorluğu’na tütünün en geç 16.yüzyılın sonlarında getirildiğini göstermektedir.

Ayrıca getiriliş tarihini destekleyen bir diğer kaynak ise tütün üretimini denetlemek ve vergilendirmek için yapılan 17. yüzyıla ait tahrir kontrolleridir. Bu çalışmalar sırasında “Adana, Sivas, Aydın, Saruhan, Maraş, Sığla, Menteşe, Alaiye, Karasi, Hamidili, Biga, Ankara, Çankırı, Kütahya, Karahisar, Akşehir, Kırşehir, Sultanönü, Antep, Rufa, Kastamonu, Bolu, Arabgir, Çorum, Kayseri” (Yılmaz 2005: 31) gibi yerlerde kontrollerin yapılmadığı bilinmektedir.

Osmanlı topraklarında tütünün ekim tarihi düşünüldüğünde bölgenin dünyada ticari amaçlı ekiminin yapıldığı ilk yerler arasında olduğunun söylenmesi oldukça doğru bir tespittir. Tütünün gelişim süreci incelendiğinde başta büyük yerleşim merkezlerinin etrafında başlayan tütün üretiminin zamanla büyük bir hız kazanarak taşraya kadar yayıldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni tüketiminin artması ve diğer ürünlere göre ticaretinin kârlı, hasadının verimli olmasıdır. Osmanlı çiftçisi bu karlı bitkiyi keşfettikçe üretimi yaygınlaşmış, türleri çoğalmıştır. 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda 6 çeşit tütün türünün yetiştirildiği bilinmektedir. Bunlar “Yenice, Vardar Yenicesi, Kırcaali, Milas, İmadiye, Cebelîye” (Yılmaz 2005: 50,51) olarak anılan tütün türleridir. Önceleri tütün yetiştirildiği bölgenin adını alırken üretimdeki artış ve kalite yer adları ile de anılmasını sağlamıştır. Üretimdeki çeşitlilik kalitesini ve buna bağlı olarak vergilendirilme yöntemini de etkilemiştir. Tütün vergilendirebilmek için “Âlâ, Evsât, Ednâ” (Yılmaz 2005: 50): yüksek, orta ve aşağı (düşük) olarak üç sınıfa ayrılmıştır. 18. yüzyılda tarımdaki gelişmeler ekilen tütün cinslerinin çoğaltırken halk için bu denli kıymetli olan bu bitkinin beyaz kumaşlara sarılarak muhafaza edilmesi tütünün “Beyaz Bohça” olarak anılmasını sağlamıştır. Osmanlı topraklarında bu denli yoğun üretim ve tüketiminin yapıldığı tütün sektörü, zamanla lüleciler ve çubukçular gibi diğer esnaf gruplarının da doğmasına neden olmuştur.

Osmanlı Döneminde Afyon ve Esrar Kullanımı

Lülelerin kullanımı ile ilişkililitütün dışındaki diğer maddelerse afyon (haşhaş) ve esrar (kenevir-kendir bitkisi) olarak sıralanabilir. “Haşhaş, Papaversomniferum, Papaveraceae familyasından tek yıllık otsu bir bitkidir.” (Mat 2009:285) Olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çiziklerden sızan, içinde morfin ve kokain gibi uyuşturucu maddeler bulunan katılaşmış süt olarak tanımlanan afyon kelimesinin aslı Grekçe opion olup anlamı gelen “sütlü bitki” dir (Resim 3). Latince ve batı dillerinde bu “opium” olarak kullanılmıştır. Dilimize Farsça’dan “afyon” kelimesinin ödünçlenmesiyle girmiştir. Afyon, haşhaş kozasından elde edilen beyaz süt, oksijenle teması girdikçe koyulaşmaya başlar ve kahverengi bir renge bürünür. Afyonun içerisinde şeker, protein, kauçuk yağı gibi maddelerle, morfin, narkotin, kodein vb. sayıları 25’e yakın alkaloid denilen zehir bulunmaktadır.(Erkal 2007: 26)

Haşhaş hakkındaki en eski yazılı kaynak Sümer tabletleridir. Ninova şehri kütüphanesinde bulunmuş olan çivi yazılı tabletlerde haşhaştan mutluluk bitkisi olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Hititler döneminden (M.Ö.2000-1500 yılları) beri Anadolu'da haşhaş yetiştirildiği bilinmektedir (Mat 2009: 285). Boğazköy'de bulunan çivi yazılı tabletlerde bulunan işaretlerü HAR(Akadça IRRŪ) şeklinde okunmuş olup, haşhaş bitkisi anlamına gelmektedir(Ertem 1974: 18).

Çok eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinen bu keyif verici bitkilerin farklı kullanım şekilleri bulunmaktadır. Bu tüketim biçimlerinden en yaygın olanları tütünle karıştırmak yahut tek başına ot olarak kullanılmaktadır. Osmanlı'da afyon çoğunlukla tedavi amaçlı amber, tarçın, safran gibi çeşitli bitkilerle karıştırılarak hazırlanmış, kimi zaman ağrı kesici kimi zaman ise aktarlarda çocukları uyutmak, diş ağrısını gidermek için “çocuk macunu” olarak satılmıştır (Resim 4, 5,6). Afyon zamanla keyif verici bir madde olarak daha çok tüketilmeye başlanmış, özel olarak hazırlanan afyon; çubuk, kabak ve lüle gibi aletler kullanılarak yakılmış, dumanı çekilerek içilmiştir. Bu dönemde İstanbul da bağımlıların sürekli olarak gittikleri yere tiryakiler çarşısı denilmiş,afyon ve afyon içerikli karışımlar satan dükkanlara “esnaf-i afyonciyan”olarak anılmıştır. “Osmanlı İmparatorluğu'nda afyon üretimini P. Belon (1517-1564), J. P. De Tournefort (1656-1708) ve G.A. Olivier (1756-1814) gibi Avrupalı gezginler seyahatnamelerinde anlatmışlardır. Yüksek kalitede morfin içeren Türk afyonu, Avrupa'da en iyi afyon olarak bilinmektedir. Bu afyon, Avrupa sergilerinde Osmanlı eczacıları Francesco della Sudda (1814-1866) and Giorgio della Sudda (Fayk Bey, 1835-1913) tarafından sergilenmiş ve ödüllendirilmiştir. G. Della Sudda, 1867 Paris Sergisi'ne afyon örneklerinden oluşan bir koleksiyon ile katılmış ve bu münasebetle Monographiedes Opiums de l'Empire Ottoman Envoyés à l'Exposition Universelle de Paris adlı bir yayın yapmıştır” (Mat 2009: 285-290). Evliya Çelebi, 1639'da Süleymaniye ve Tiryakiler çarşısında 16 dükkânda afyon ve esrar satıldığından bahsetmiştir(Ayhan 2009:51).

“Afyonkarahisar, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya ve Konya vilayetlerinde yetiştirilen afyon, imparatorluğun en iyi mamulü olarak nitelendiriliyordu. Bu yüksek kalite afyon içerdiği %10-15 oranındaki yüksek morfin ile dünyada “drogist” olarak anılmaktaydı” (Çıtır 2015:26). O dönemde İmparatorluk sınırları içerisinde işlenemeyen afyon ham olarak ihraç ediliyor, bu işlem gerçekleştirilirken de yükleme yapılan limanların isimlerini alıyordu. İstanbul ve İzmir liman adlarının çokça anılması buraların ticaret için oldukça uygun olması ve afyon piyasasının buralarda canlı tutulmasıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da Taksim, Kuzguncuk ve Eyüp semtlerinde 3 afyon fabrikası bulunmaktaydı. “İstanbul'da bulunan bu üç alkaloit fabrikasında yerli afyonlar işlenerek ülkenin ihtiyacı olan afyon alkaloitleri elde ediliyor, ayrıca ihracat da yapılıyordu” (Mat 2009:288). 1932 yılında alınan karar ile bu fabrikalar kapatılmış, 1933 yılından itibaren daha önce kısmen kontrol altında olan haşhaş ekimi ve afyon elde edilmesi devletin kontrolü altına alınmıştır.

Osmanlı dönemi afyon düşkünlerinin davranış ve günlük yaşamlarını Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey şöyle tasvir etmektedir; “...kahvehanelerin çubuklarını içmek istemeyen tütün tiryakileri kendi çubuklarını beraber taşırlardı. Bu gibi meraklılar geçme çubuklar yaptırırlardı. Bu geçme çubuklar birer karış uzunluğunda üç parça çubuğun zıvanalı vidalarla birbirlerine eklenmelerinden meydana gelirdi. Lülesi imamesi beraber

olarak çuhadan bir kese içinde olduğu halde kaput, cübbe gibi elbiselerin altında kaytan ile belde asılı olarak sallanırlardı” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza :72).

Kenevir yada kendir olarak bilinen bitkiden elde edilen esrar uyuşturucu bir madde olup, “Türkiye’de esrar, İran’da beng/benc, Hindistan’da banga, Irak, Suriye ve Mısır’da haşış, Kuzey Afrika’da kif, Amerika’da marijuana (marihuana) adıyla tanınmaktadır” (Baytop 1995:431).

Osmanlı Döneminde esrara değişik isimler verilmiştir. “Maslak” olarak adlandırılan esrarın aynı zamanda “keyf, fino, gonca, sarı kız, kaynar, antin, yunan, duman, gubâr, paspâl, hanteriş, kabza, hurde, diş, hindi baba, dalga, haşış, zâbıt duymaz, nefes, kırma, hûd, yuf, dem, dûd-ı siyâh, kara biber, fülful”(Erkal 2007:31) gibi bir çok isimle de anıldığı bilinmektedir.

Dönemin kahvehanelerini anlatan Ali Rıza Bey ise esrara kırına denildiğinden ve tömbeki (tütün) ile karıştırılarak nargile ile içildiğinden bahsetmektedir.

Osmanlı Döneminde Kahvehaneler

“Kahve Boya Kökü familyasına ait bir cins ağacın ve bu ağacın meyvelerinden elde edilen bir çeşit içeceğin genel adıdır” (Duvarcı 2012:76). Bugün bir çok ülkede kullanılan ‘cafe’ kelimesinin kökeninin “Güney Habeşistan’da başlıca kahve üretim merkezi ‘Kaffa’dan geldiği ve dolayısıyla Afrika’daki bu yüksek yayla bölgesinin kahvenin anavatanı olabileceği düşünülmektedir” (Emeksiz 2009: 123). Bu düşüncenin oluşmasındaki bir diğer etken ise kahvenin ilk önce “Habeşistan’da yiyecek olarak ortaya çıkmış olması” ve bu şekilde tüketildikten sonra “XV. yüzyılın başlarında Yemen’de tanınarak yüzyılın sonlarından itibaren içecek halinde yaygınlık kazanmasıdır.” Bağımlılık yapıcı bu içecek zamanla “Mekke, Kahire, İstanbul ve Avrupa” ülkelerine ulaşmıştır” (Bostan 2001: 203).

Kahvenin Osmanlı Devletinde kullanılması ile ilgili Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan Esat Efendi 3463 numaralı el yazması eserin 82b sayfasında “...yüz elli tokuz sene içildikten soñrabiñ yüz tokuz senesinde her vakiyyesine peş pâre gümrük ihdâs ve bid’atolunduğı bu mahallekaydolındı. Zuhûrütârîhi kâhveniñ sene 950, bid’attârîhi kâhveniñ sene 1109. Şultân Murâd’aşrında kâhve-hânelerindeñ ü ref’itârîhi: sene 1043” (Turan 2013: 348) olarakbilgi verilmektedir.

Osmanlı toplumunda tütün, afyon ve esrarın rahatlıkla kullanıldığı kahvehanelerde başlangıçta kahve içilirken diğer ürünlerin kahve ile birlikte tüketilmeye başlanması zamanla farklı ve kalabalık müşterileri olan bu mekanları mimaride değişmeye ve yenilenmeye zorlamıştır. Gelen talep ve sınıflara göre büyüklü küçüklü bir çok mekan oluşmaya başlamıştır.

Kahvehane tipi mekânların ilk olarak16. yüzyılın başlarında Kahire, Şam gibi önemli merkezlerde görüldüğü bu yüzyılın ortalarında ise İstanbul’da bir kahvehanenin açıldığı bilinmektedir. İstanbul da açılan bu kahveden “Tarihçi Peçevî Halepli Hakem adında bir tüccar ile Şamlı Şems adında bir efendinin İstanbul Tahtakale’de 1554 tarihinde” ilk kahvehaneyi açtığından bahsetmektedir (Yaşar 2005:239).

İstanbul’da kahvehaneler genel olarak açık ve kapalı mekânlı olmak üzere iki türdü. Yaz ve kış aylarında sürekli faaliyet gösteren kapalı mekânlı kahvehaneler, “mahalle, esnaf, yeniçeri, tulumbacı, âşık, semai, tiryaki” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza: 69) gibi adlarla bilinen kahvehanelerdi ve geniş bir kitleye hitap ediyorlardı. Açık

kahvehaneler ise genellikle liman çevresinde faaliyet gösteren yalnızca yaz aylarında açık olan mekanlardı. Bir mimari ögesi bulunan bu tip kahvehanelerin dışında tüm halka ulaşabilen, tiryakilerin anlık ihtiyaçlarını karşılayan gezici (seyyar) kahvecilerde bulunmaktaydı (Resim 7,8,9).

Kahvehanelerin sayısı kısa zamanda mezheplere, ihtiyaçlara, hiyerarşiye göre çeşitlilik göstererek artmıştır. Farklı kültür seviyesinden insanların bir araya geldiği bu mekanlar zamanla toplumdaki değişimin birer yansıması olarak tabakalaşmanın kısmen giderildiği, sosyal ilişkileri şekillendiren, kültürü, sanatı, zanaatı, edebiyatı, musikiyi, dini, idari yapıyı etkileyen “kamu alanları” haline dönüşmüştür.

Toplumu her alanda bu denli etkileyen tütün, afyon, esrar ve kahve ağırlıklı olarak kullanıldıkları kahvehane ve evlerin dışını çıkmış, sokaklarda her an bir bağımlının ihtiyacına cevap verebilecek biçimde değişerek gelişmiştir. Bu ihtiyaç lüleleri de daha pratik kullanılabileceği formlara dönüştürmüştür. Beylerin geniş kuşaklarında rahatlıkla taşıyabileceği çok parçalı, duruma göre kişiye özel tasarımı olan, bazen statü simgesi günlük kullanım eşyası olarak halk tarafından benimsenerek Osmanlı Toplumunda önemli bir esnaf sınıfını temsil eden bir sanat kolu olarak yerini almıştır.

Osmanlı Dönemi Lüle ve Lülecilik

Çubuk ile tütün içme geleneğine Amerika'nın keşfinden önce Güney Chiapas eyaletinde bulunan Palenque şehrindeki Haç mabedinde rastlanmaktadır (M.S.2.yüzyıl başları).Mabette ağzından duman çıkan bir rahip tasvir edilmiş, rahibin içtiği düz çubuk bir çeşit piponun varlığına işaret etmektedir. Bu tip çubukların ilk gelişmiş örnekleri Muskogee Kızılderililerinin mezarlarında bulunmuştur. Bu çubukların bir ucu çanak teşkil edecek şekilde genişletilmiştir.

Erdinç Bakla Kuzey Amerika yerlilerinin tütün içmede kullandıkları bu tek parçalı çubuğun (Resim 10) dışında Kuzey ve Güney Amerika da iki bölümden oluşan pipoların da kullanıldığından bahseder. Bu pipoların Anadolu, İran ve Uzakdoğu da kullanılan çubuklara örnek olduğu, bugünkü bilenen lüle örneklerine geçişin ise kil bir çanak ve ucuna takılan kamış ile sağlandığını belirtmektedir (Cengiz 2011: 21).

“Avrupa’da tütünün tek parçalı pipoyla, Afrika’da ise tütün çanağı ve çubuktan oluşan çift parçalı pipoyla içildiği” (Robinson 1985: 150) Osmanlı İmparatorluğu’nun kuzeybatı sınırları ve Doğu Akdeniz boyunca bu iki kullanımın yaygın olduğu bilinmektedir. “Lüleler 1602 yılında İngiltere’de üretilmiş, 1604 yılında Sofya’da bir lüle loncası kurulmuş, kısa bir süre sonra 1619 yılında Londra’da bir pipo loncası oluşturulmuş, 1620’lerde İngiltere’nin Yeni Dünyadaki sömürgeleri İngiliz tarzında lüleler (pipolar) üretmeye başlamıştır.” (Cengiz 2011:30)

Lülenin Osmanlı coğrafyasında ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığına dair net bir bilgi olmasa da afyon ve tütünün kullanılması ilk örneklerinin de bu maddelerle birlikte geldiğini düşündürmektedir. Robinson lüle ile tütün içmenin 1601-1603 arasında Mısır’da bilindiğinden ve Osmanlı’nın lüle ile tütün içmeyi 1605’te Mısır’dan öğrendiği ve zamanla hızla yayıldığından bahsetmektedir (Robinson1985: 51).

Afyon, kenevir, esrar gibi tütün dışında duman yoluyla içilebilen diğer keyif verici maddeler“Afrika kabilelerinde antilop veya öküz boynuzuyla, Hindistan’da hindistancevizi kabuğuyla, Mısır’da ise kabakla içilmekteydi” (Cengiz 2011: 31).

E. Bakla Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda bu bölgelerle iletişime geçmesi sonucunda duman yoluyla içilebilen bu maddelerin Anadolu'ya gelmiş olabileceğinden bahsetmektedir.

Osmanlı Dönemine ait bu güne kadar bulunan ve üzerinde tarih ile mühür bulunan en erken tarihli lülenin "1646"(Bakla 1985: 5)yılına tarihlendiği bilirse de tütün (yaklaşık 16. yüzyıl sonu), afyon gibi maddelerin bu tarihten daha öncede kullanıldığı bilinmesi ilk lülelerin bu tarihten önce de Osmanlı topraklarında üretilmekte ve kullanılmakta olduğunu göstermektedir."II. Bayezit döneminden (1482–1512) itibaren esrar ve afyonun kullanıldığı"(Ayhan 2009:51)bilinmekte olup söz konusu keyif verici bu maddelerin lülelerle içildiği düşünülmüştür. Erken döneme ait açık renk hamurlu kaba formulu lüle buluntuları bu kullanımı destekler niteliktedir.

İlk getirilen lüle örneklerinin benzerleri seramikle ilgili olan zanaat dallarından testici, çanakçı, çömlekçi, kandilci esnafı tarafından imal edildiği düşünülmekte olup zamanla toplu olarak alınan² ve karlı bir sektör haline gelen lüle üretimi için ayrı bir esnaf grubu oluşmaya başlamış, bir çok şehir ve kasabada lüle atölyeleri açılmış, bazı bölgelerde gezici lüle ustalarının çalışmaları yürüttüğü bilinmektedir. Bu konu ile ilgili Erdinç Bakla getirilen ilk lüle örneklerinin yaygın olan seramik atölyelerinde farklı form ve desenler kazanarak geliştiğinden bahsetmektedir (Yılmaz 2010:4)."18. yüzyılın ilk yarısında Suriçi, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da faaliyet gösteren atölyelerin yanı sıra Lüleburgaz, Edirne, Rusçuk, Avanos, Diyarbakır" (Bakla 1985: 5) gibi bir çok bölgede yer alan atölyelerin varlığından söz edilmektedir.

Lülecilik en parlak devrini Tophanede yaşamış, bu nedenle 'Tophane Lüleciliği' olarak anılmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde loncalaşmış, 1755'te kazalardaki lüleciler Tophane'deki lüleciler loncasına dahil edilmiştir. Tophane'deki 'Lüleci Hendek Sokak' ismini burada toplanan lüleci atölyelerinden almıştır (Kocabaş 1962:12).Bu sokakta toplanan" 60 dükkanın varlığı bilinmektedir.1760 yılında III. Mustafa lülecilerin başına bir Kahya tayin etmiş ve lüleciler esnaf listesine girmiştir"(Bakla 1985:5).

Osmanlı toplumunda lüle kullanma modası, erkeklerden kadınlara, kahvehanelerden Osmanlı Sarayına kadar hızla yayılmış, lüleler formları ve özel süslemeleri ile toplumun sosyal yapısını yansıtan birer obje hatta simge haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm usta ve alıcının isteklerine göre şekillenmiştir. Bir kişinin lülesinin süslemesi yada üzerindeki mührü onun zengin yada fakir, tarikat üyesi yada saraydan biri olup olmadığı konusunda bilgi verirken lüle sadece sınıfları yansıtan bir ip ucu değil aynı zamanda mimarideki değişimlerin nedeni de olmuştur.

Lüleler için evlerde ocakların yanına çubukluklar yapılmış, "sarayda sadece bu işle ilgilenen tütüncü başı, çubukçular ve ateşçiler teşkilatı kurulmuştur"(Bakla 1985: 5). Zamanla daha pratik ve seri üretim için oldukça uygun olan sigara kağıdının "1860'larda" kullanılmaya başlanması, "1887'de Beykoz'daki Hamidiye Kağıt Fabrikası'nda yerli tütün kağıdı imalatının " yapılması (Göktaş 1994: 230-231); oldukça zahmetli olan ve belirli aşamalardan geçirilerek elde edilen lüle çamurunun temin edilememesi ustaları tütün lülesi yerine günlük kullanım eşyası olan evani ve nargile ateşliklerinin üretimine yöneltmiştir.

2 Lüleler Takatuka olarak bilinen ortasında üzeri deri ile kaplı bir top bulunan küllük formundaki bir alet ile temizlenmekte olup oldukça kırılğan bir yapıya sahip olmalarından dolayıtiryakiler birden çok sayıda lüle satın almayı tercih ediyorlardı.

H. Kocabaş hala kendi ismi ile anılan Lüleci Hendek Arastasında yaptığı araştırmada son lüleci ustası olarak bilinen Topal Ahmet Ustanın Mersin'e yerleştiğinden, Ömer Güç Ustanın ise Zeytinburnu'nda nargile ateşliği (lulesi) imal ederek geçindiğinden bahsetmektedir. Edirneli Lüleci Süleyman Ustanın yeğeni Ömer Usta ile yaptığı görüşmede 1928'de bu zanaatın son bulduğu ustaların lüle yerine nargile ateşliği imal ettiğinden bahsetmektedir. Ömer Usta lüle toprağının Ok Meydanı'ndan alındığından ve buranın askeri bölge olduktan sonra bu malzemenin temin edilemediğinden, astarlama işinde kullanılan kırmızı toprağın ise (Gülbahar) Van'dan getirildiğini anlatarak bu zanaatın tekrar caydırılmayacağını dile getirmiştir (Kocabaş 1962: 12).

“Boğaziçi'nde Tarih” adlı eserde Beykoz da düzenlenen peştamal merasiminin 1908 yılındaki Lüleçiler Esnafının sonuncusundan sonra tekrar edilmediğinden söz edilmektedir (Nazır 2011: 225).

Lüle Yapım Teknikleri

Lüleler çark ve kalıp olmak üzere iki teknikte üretilmiştir. Kalıp yönteminde ustalar tarafından ilk önce ahşap modeller hazırlanır, bu ilk modellerden sağlam kurşun modeller hazırlanarak içine çamur basılanson kalıplar oluşturulmuştur (Resim 11).

Lüle yapımında kullanılan çamurda yüksek oranda “demir oksit (Fe_2O_3) ve potasyum oksit (K_2O)” (Cengiz 2011: 36) bulunmaktadır. Kullanılmak üzere atölyelere getirilen çamur daha iyi ezilerek yoğrulabilmesi için önce ayakla çiğnenir sonra kullanılacağı kadar küçük parçalara ayrılarak dinlenmeye bırakılırdı. Dinlenmiş hamur yeniden yoğrulur, deri torbalara konulup, dövülerek son yoğrulma için hazırlanırdı. Bir kaç aşamalı bu yoğrulma çamurun özleşmesini ve kullanılacak hale gelmesini sağlamak içindir. Hazır hale gelen hamur yağlanan kalıba yerleştirilerek preslenirdi. Lüle gövdesi kalıplama yöntemi ile oluşturulurken duman yolunun açık olması için ahşap çubuk kullanılırdı. Kalıptan çıkarılan lüle daha sonra astarlanarak süslemeye hazır hale getirilirdi. Perdahlanmış lüle üzerine çeşitli yöntemlerle farklı türde bezemeler yapılmıştır. İlkinde desen bir ağaç dalına dişi olarak oyulmuş, ikincisinde bir sap ucuna takılan ve dönerek çalışan basit bir aletolan “rulet baskı” (Ayhan 2010:7) bezemenin seri ve aralıksız olarak yapılmasını sağlamıştır. Üçüncüsünde ise motifler kazımayada kakma yapılarak oluşturulmuştur.

Zamanla her bir aşamada ayrı ayrı ustalar yetiştiren lüleçiler özel ürünler yaparak bu ürünlerini farklı fiyatlarla seçilmiş kişilere sunmuştur. Özellikle üretilen her lülede mühür baskısının olmaması ve daha geç döneme ait örneklerde sıkça görülmesi bu düşünceyi desteklemektedir.

Lüle Kronolojisi ve Formları

Batıda tek parça Osmanlı İmparatorluğu'nda iseçok parçalı olarak kullanılan lülelerin tarihlendirilmesinde araştırmacılar genel olarak hamur rengini ve çanak formunu belirleyici unsur olarak kabul etmiştir (Resim 12,13). Bu çalışmalar doğrultusunda kirli beyaz-açık renk hamurlu ürünler 17. yüzyıla; kahverengi ve kızıl kahverengi hamurlu lüleler ise 18 ve 19. yüzyıla tarihlendirilse de hamur rengi yerel üretimler (kaynaklar), beğeniler ve hatta usta gibi faktörlere göre değişkenlik arz edeceğinden tarihlendirmede kesinlik gösteren belirleyici bir unsur olmamalıdır.Üzerinde çalışılan örnekler bize özel tasarımlar dışında çanak formlarının dönem belirleme konusunda daha baskın olduğunu

göstermektedir. Osmanlı toplumundaki gelişmelerin birer aynası olarak görebileceğimiz gravür, minyatür ve resim gibi çalışmalardaki lüle örnekleri bu gelişim sürecini takip etmede birer kaynak oluşturmaktadır.

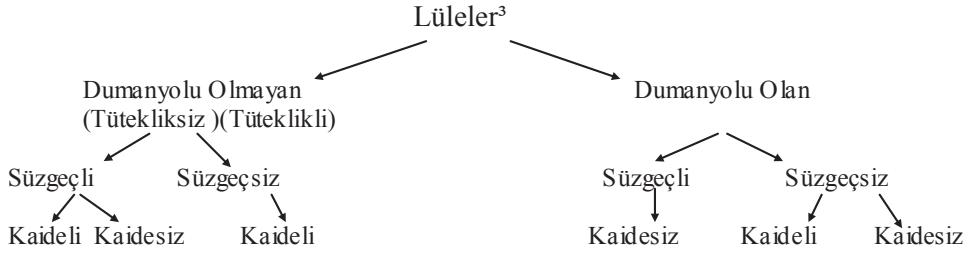
Lülelerin tasvir edildiği en erken tarihli minyatür albümü 17. yüzyıla (Robinson 1985) ait olup bu albümde yer alan figürlerin ellerinde yer alan ve çeşitli boylarda olan çubukların ucuna takılan lülelerin oldukça kaba çizilmesi, dik açı ile bağlanan duman yolu ve çanak dönemin lüle formları hakkında bilgi vermektedir. Lüle kullanımının her geçen gün artmasıyla birlikte 18. yüzyılda formlarda çeşitlilik ve renkte değişimler görülmektedir. Bu döneme ait resimlerde daha estetik zarif lüleler çizilmiştir. Bazı lüleler küresel çanakla başlayıp çanak ağzına doğru hafif içbükey bir kavisle daralarak düz yükselip dar bir ağızla son bulurken, bazıları ise alt kısmı hafif büyük silindir bir çanakla başlayıp uzun silindir formda devam edip düz yuvarlak bir kenarla son bulmaktadır. 19. yüzyılda ise tam anlamı ile bir karışım söz konusudur. Bir taraftan 18. yüzyılın zarif beğenisi devam ederken diğer taraftan tütün çanağının altında bir fincan tabağı gibi dairesel bir kâide oluşturulmakta olup bu kaide ortasından yükselen gövde dışbükey bir kavis yaparak geniş bir ağızla son bulmaktadır (Resim 14-16).Bu döneme ait özel tasarımlardan “Kuş” (Ayhan 2015: 5,6) ve “Top Arabası” (Ayhan 2011: 230) formundaki lüleler oldukça dikkat çekicidir.

Özellikle kuş formunda yapılan ya da üzerinde kuş figürü baskısı bulunan örnekler lülelerin yapımında zevk, estetik dışında inançlarında etkili olduğunu göstermektedir. Kızılderililer tarafından kutsal kabul edilen bu hayvan Orta Aysa Türklerinde ruhun göğe yükselme şekli olarak kutsallaştırılmış, Hristiyanlarca kutsal ruh (güvercin) olarak tasvir edilmiş, İslamiyet’te Peygambere sığınak olan mağaranın ağzında düşmanlarını caydıran örümcek ağı ve güvercin yuvası olarak saygı görmüştür.

Lüle formları üzerine yapılan incelemede bu eserleri yüzyıllara göre ayırmadan önce ortak bir tipoloji oluşturulmasının gerekliliği fark edilmiştir. Lüle bölümlerine her araştırmacı farklı bir isim vererek kavram kargaşası oluşturmuştur. G. Ayhan da ‘Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler’ adlı çalışmasında bu problemlere değinmiştir. Ankara Yıkık Hamam, Alaşehir (Manisa) Kurşunlu Han, Ayasuluk İç kale (İzmir), Başur Höyük (Siirt), Bitlis, Edirne Yenisaray, Hasankeyf (Batman), Smyrna Antik Kenti gibi kazılarda ele geçirilen lüleler incelenerek bir şablon oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya göre lüleler:

Tütün Çanaklarına Göre Kaidelerine Göre

- Dirsek Formlu-Disk
- Torba Formlu -Çan
- Silindir Formlu-Silindir
- Yuvarlak (Basık Yuvarlak)-Bilezik (Halka)
- Küre (Basık Küre)
- Karinalı Formlu
- Lale Formlu
- Nervür Formlu
- Krater Formlu
- Çokgen Formlu gibi
- Dikdörtgen Formlu...

Duman yoluna Göre

a) Bağlanma Şekli	b) Boyut ve Formuna
• Doğrudan tütün çanağına bağlanan • Üçgen bir uçla, • Dikdörtgen bir uçla, • Dairesel bir kaide ile, • Üçgen ve dairesel uçla tütün çanağına bağlanan lüleler olarak gruplandırılmıştır.	• Düz • Eğimli • Uzun • Kısa

Yapılan basit düzenleme ile ne kadar çok farklı formda lüle olabileceği ve hangi bölümleri tipoloji oluşturmada belirleyici olabilmeli, nasıl bir inceleme yolu izlenmeli görülmek istenmiştir. Ayrıca 17, 18 ve 19. yüzyıl lüle örnekleri olarak belirtilen eserler incelenirken bu yüzyıllarda en çok hangi çanak formlarının tercih edildiği, geçiş dönemi formları ve o yüzyılın tipik formdaki lüleleri araştırılarak tasnif edilmek istenmiştir. Bu taslak çalışma üzerinden yola çıkılarak Alaca Höyük, Boğazköy ve Çorum Müzesi eserleri incelenmiştir.

³ Bu şablon bir taslak olup bir grup lüleye göre oluşturulmuştur. Çanak formlarına verilen isimlerin tamamı özellikle yazılmamıştır.

Çorum Müze Müdürlüğü ve Boğazköy Müzesinde Bulunan Lüle Örnekleri

Bu araştırma ile bilimsel kazılar sırasında ele geçirilen lüle örneklerinin dışında çeşitli yollarla müzelere kazandırılan ve bir çoğu lüle dışında farklı adlarla kayıt edilen bu eserleri tanıtmak ve ortak bir tasnif yöntemi oluşturmak istenmiştir. Çorum Müze Müdürlüğü koleksiyonunda toplam 86-adet lüle bulunmaktadır. Bunlardan 40'ı merkez müzede, 46-adeti ise Çorum Müze Müdürlüğüne bağlı Boğazköy Müzesinde yer almaktadır. Çalışmalar sırasında müze koleksiyonunda bulunmayan ancak 1935 yılı Alaca Höyük kazısında ele geçen lüle örneğine de değinilmiştir. İki ayrı müze koleksiyonuna ait eserler çalışıldığı için bu müzelere ait lüleler ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.

Çorum Müzesi Lüleleri

Çorum Müzesinde yer alan lülelerden 10-adedi satınalma, 9-adedi müsadere, 2-adedi bağış, 19-adeti ise bilinmeyen bir yolla Etnografik Eser Koleksiyonu'na kazandırılmıştır. Geliş yolu bilinmeyen lüleler dışındaki eserlerden; 1449 mütessesil numaralı eser Amasya İli, Merzifon İlçesinden diğerleri ise Çorum İlinin İskilip, Osmaniye, Kargı, Sungurlu, Merkez İlçeleri ile bazı köylerinden getirilmiştir. Bu eserlerden 11-adeti Etnografik Eser Envanter Defterine, 23-adeti Etütlük Eser Defterine kayıtlı olup 6-adeti Envantere alınmak üzere emanet bölümünde yer almaktadır.

Müze koleksiyonunda yer alan lülelerin hepsi duman yolu olan süzgeçsiz örneklerdir. Bu gruptaki lüleler hamurlarına, çanak formlarına, duman yolunun çanağa bağlanma biçimine ve yüzyılına göre sınıflandırılmıştır. 40-adet lüleden 2-adeti madeni diğerleri pişmiş topraktır. Madeni eserler pirinç ve bronzdan yapılmış olup; pişmiş toprak örnekler hamurlarına göre çok açık gri tonları, siyaha yakın gri, devetüyü ve kiremidi renk olarak çeşitlilik göstermektedir. Bazı lülelerde astar olarak kırmızımsı kiremidi, kızıl kahve rengi, kahverengi kullanılırken perdahları bozulmayan diğer örnekler ise astarlı gibi parlak görünmektedir. Çanaklarına göre tasnif edildiklerinde Yuvarlak, Lale, Disk Kaideli, Karıneli formlu olarak gruplanmaktadır (Resim 17). Dumanyolunun çanağa bağlanma şekilleri ise doğrudan, üçgen uçla, dikdörtgen uçla, üçgen ve dairesel formun birlikte kullanıldığı bir uçla bağlanması şeklindedir. Lüle koleksiyonu ağırlıklı olarak 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başı, 18 ve 19. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Lüleler kalıp tekniğinde yapılmış olup üzerindeki bezemeler baskı, kalıp ve kazıma yöntemleri kullanılarak oluşturulmuştur. Süslemede ağırlıklı olarak geometrik (çizi ve yivler) motifler, geometrik ile bitkisel bezeme birlikte kullanılanlar ve bitkisel bezemeler görülmektedir. Az bir grupta mühür baskısı ve yazı bulunmaktadır.

Çanak Formlarına Göre Lüleler

Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Bu çanak formuna sahip lüleler bazı araştırmacılar tarafından 'küre' çanaklı lüleler olarak adlandırılrsa da yuvarlak çanaklı lüleler kendi içinde bir çok alt gruba ayrılmaktadır. Küre formunun bu alt gruplardan sadece biri olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Müze koleksiyonunda bulunan yuvarlak çanaklı lüleler 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıla tarihlenmekte olup form olarak 'geniş yuvarlak', 'basık yuvarlak', 'küre', 'nervür' biçimli gibi alt gruplara ayrılmaktadır. Geniş yuvarlak formlu lülelerin çanak alt kısmı iri bir biçimde genişletilirken, basık yuvarlak formdaki lülelerin çanakları

sıkıştırılarak dışa doğru çıkıntı yapan oval bir biçimde şekillendirilmiştir. Nervür formulu lülelerde nervür sayısı lüleye göre değişmekte olup kenar bölümü hafif dış bükey uzanan kısa küçük dar bir ağızla sonlandırılmıştır. Küre formulu örnekler de çanak sanki bir kürenin yarısı gibi oldukça belirgin keskin hatları olan bir şekle sahiptir. Yuvarlak çanaklı lüle grubunda yer alan eserlerin birçoğunun kenar (gövde) kısmı bulunmamaktadır. Duman yolları eğik, uzunlukları çanaklara oranla çoğunlukla normal, bir kaç örnekte kısadır. Süsleme ve biçim zenginliği bu grup lülelerinde sayıca fazla olup ağırlıklı olarak çizi, nokta ve geometrik bezemeler kullanılmış, bir iki örnekte geometrik bezeme yanında bitkisel motif de bulunmaktadır.

Yuvarlak çanaklı lülelerden dört tanesinde süsleme dışında duman yolunun yan kısmında ve çanak altında mühür baskısı bulunmaktadır. 985 envanter numaralı lülenin çanak altında ‘ hakim/hakkı/haki ? ‘ yazısı, etd. 8 numaralı lülede ‘helvacı ? ‘, etd.6 numaralı lülede lale formunda baskı, etd. 153 numaralı lülede ‘şepen/şaşan? ‘ yazısı yer almaktadır(Resim 18).

Karinalı Çanaklı Lüleler

Bu grubun lüleleri 18. yüzyıla tarihlenmekte olup, basık küresel çanak dışa çıkık keskin karın, kısa boyun ve dar ağızla son bulmaktadır. Duman yolları eğik ve düze yakın hafif eğik formdadır. İkisinin dumanyolu uzunluğu normal, ikisi kırık ve noksan, diğer ikisi ise çanağa oranla uzundur. Etd. 48 numaralı lülenin dumanyolu üzerine;Etd. 32 numaralı lülenin ise ağız kısmı altına bu bölümleri tam tur dolaşacak şekilde arap harfleri ile oluşturulan yazı baskı kalıp tekniği kullanılarak basılmıştır (Resim 18).

Lale (Zambak) Çanaklı Lüleler

Lale çanaklı lüleler 19. yüzyılın en belirgin lüle tipi olup formundan dolayı bu isimle anılmaktadır. Bu gruba ait lüleler bezeme ve form olarak oldukça sadedir. 2 emanet numaralı lülenin dumanyolu üzerine basılan ve oldukça silik durumda olan mühürde ‘ al..’ harfleri seçilmektedir (Resim 18). 1078 envanter numaralı oldukça sade pirinç lüle nadir görülen madeni örneklerdendir.

Disk Kaideli Çanaklı Lüleler

19. yüzyıla tarihlenen bu grubun lüleleri, neredeyse süslemesiz olup disk şeklinde başlayan çanak yukarıya doğru genişleyerek ağız kısmı düz yada dışa doğru yuvarlatılmış gövde ile son bulmaktadır. Bu formun gelişmiş örnekleri alt kısmı neredeyse tabak şeklindeki dairesel kaideli lülelerdir. Etd. 6 numaralı bronz lüle nadir görülen madeni örneklerdendir.

Müze koleksiyonunda yer alan eserlerin dumanyolu incelendiğinde: 40-adet lülenin, 6’sı dikdörtgen, 8’i doğrudan, 24’ü üçgen, 1’i ise üçgen ve silindir uç birlikte kullanılarak lüle çanağına bağlanmıştır.

Boğazköy Müzesi Lüleleri

Boğazköy Müzesi Koleksiyonunda yer alan 46-adet lüleden: 45-adedi Sungurlu İlçesinden, 1-adedi ise Boğazkale Kazısından 1969 yılında envanter defterine kayıt edilerek müzeye kazandırılmıştır. Müze koleksiyonunda yer alan lülelerin hepsi duman yolu olan süzgeçsiz, kaidesiz örneklerdir. Bu gruptaki lüleler hamurlarına, çanak formlarına,

dumanyolunun çanağa bağlanma biçimine ve yüzeyine göre sınıflandırılmıştır.

18 ve 19. yüzyıla tarihlenen bu lüle örneklerinin tamamı pişmiş topraktan yapılmış olup çoğunlukla açık kiremidi ile kiremidi renk hamurlu; kahve, kızılkahve, siyah ve bir örnekte devetüyü renk astarlıdır. Koleksiyonda 13-adet Lale, 6-adet Yuvarlak, 10-adet Basık Yuvarlak ve 17-adet Küre Çanaklı Lüle bulunmakta olup duman yolları çanağa üçgen, dairesel ve dikdörtgen bir uçla bağlanmaktadır (Resim 19). Lüleler kalıp tekniği kullanılarak yapılmış, üzerlerindeki bezemeler baskı ve kalıp yöntemleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bir grup lülenin çanağa bağlanma bölümünde çoğunlukla geometrik ve az miktarda bitkisel baskı görülmektedir. Süslemede ağırlıklı olarak geometrik (çizi, yiv ve nokta), az miktarda bitkisel bezeme kullanılmıştır. Boğazköy Müzesi lüle örneklerinden 1-116-69 ve 1-506-85 envanter numaralı lüleler diğer grup lülelerinden oldukça farklıdır. Diğer grup lüleleri tek kalıptan çıkmışçasına birbirinin aynı iken bu iki lüle süsleme, astar ve biçim olarak diğerlerinden ayrılmaktadır.

1935 yılında Alaca Höyük kazısında bulunan Al. 197 kazı numaralı yuvarlak çanaklı lüle natürel çiçek bezemesi ile Çorum Müze Müdürlüğü ve Boğazköy Müzesi lüle koleksiyonundan farklı bir örnektir.

Çorum Müze Müdürlüğü ve Boğazköy Müzesi koleksiyonunda yer alan seksen altı adet lüle, hamur, astar, form, süsleme ve mühür baskıları göz önünde bulundurularak incelenmiş, tasnif edilerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm lüle örnekleri genel anlamda değerlendirildiğinde Osmanlı Döneminde çok farklı biçimde ve süslemedeki lülelerin sadece büyük merkezlerde değil taşra yerleşimlerinde de bulunması tütün içme alışkanlığının bu toplumu nasıl etkilediğinin açık bir kanıtıdır. Özellikle Boğazköy Müzesinde yer alan birbirinin aynı, sade, özensiz çanak formları toplu satın almaları yada gezici lüle ustalarının varlığını düşündürürken, sayılar lüle kullanımındaki yoğunluğu ve bağımlılığın boyutu hakkında bilgi vermektedir. Çorum Müze Müdürlüğü koleksiyonunda yer alan mühür baskılı, özel süsleme ve forma sahip örnekler ise tüketimde özel zevk ve sanatın kişiye özel değerlendirilebildiğini göstermektedir.

Kaynakça

Ayhan, G.

2009 “ Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları”, XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Ekim, 49-57

Ayhan, G.

2010 “ Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi”, Sanat Tarihi Dergisi, Sayı XIX/1, Nisan, 1-22

Ayhan, G.

2011 “ 19. Yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi”, Kültürel Bellek ve Estetik Yansımalar, Ankara Üniversitesi, 227-241

Ayhan, G.

2015 “ Lülelerde Görülen Kuş Figürleri Üzerine Bir Araştırma ”, Sanat Tarihi Dergisi, Sayı XXIV/1, Nisan, 1-21

Bakla, E.

1985“ Unutulmuş Bir Halk Sanatı Lülecilik ”, Antika Dergisi, Sayı 5, 4-6

Balıkhane Nazırı Ali Rıza,

“ Bir Zamanlar İstanbul ”, Tercüman 1001Eser, 1-309

Baytop, T.

1995 “Esrar”, İslâm Ansiklopedisi, DİA, Cilt.11, İstanbul, 431

Bostan, İ.

2001 “ Kahve”, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 24, 202-205

Cengiz, A.

2011“ Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1-251

Çakmak, F.-AkçiçekE.İ

2014“ Sağlık Tarihinde Tütün”, Mucizeden Belaya Yolculuk TÛTÛN, İstanbul, 1- 536

Çıtır, B.

2015“Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, 17-47

Duvarcı, A.

2012 “ Kültürümüzde İstanbul Kahveleri ve Halk Edebiyatı” Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Batman,75-86

Emeksiz, A.

2009 “ İstanbul Kahvehaneleri”, Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, Cilt II, İstanbul, 123-139

Erkal,A.

2007“ Divan Şiirinde Afyon ve Esrar ”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 33, Erzurum, 25-61

Ertem, H.

1974 Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası, Ankara,1-181

Göktaş, U.

1994 “Lülecilik”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul, 230-231.

Kuşoğlu, M.Z.

1989 “Lülecilik”, İlgı, İstanbul, 32-35

Mat, A.

2009 “Osmanlı İmparatorluğunda Afyonun Tarihi ”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XI/1-2

Nazır, B.

2011 Dersaat’te Ticaret, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul,225

Örnek, D.

2014 “ Türk El Sanatları İçerisinde Sigara ve Ağızlıkları ve Tabakalarının Yeri ve Önemi ”, TurkishStudies - International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, Cilt 9/10, Ankara, 797-807

Robinson, R.

1985 “ TobaccoPipes of Corinthand of theAthenian Agora” Hesperia, 54 Athens ,149-203

Turan, F.

2013 “ Elyazması Mecmualarda Gündelik Hayat, Güncel Sorunlar ve Günlük Dil:

18. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında Mahallileşmenin Kapsamı”, FSM İlmî

Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 2, 343-365

Yaşar, A.

2005 “ Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü ” Türkiye Araştırmaları

Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2005, 237-256

Yılmaz, A.

2010 “Bitlis Kazılarında Ortaya Çıkarılan (2004-2008) Tütün Lüleleri ” Yüksek

Lisans Tezi, Çanakkale, 1-408

Yılmaz, F.

2005“Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili

(1600-1883)” , Doktora Tezi, İstanbul ,1-345

Yılmaz, F.

2012 “Tütün”, İslam Ansiklopedisi, cilt 42, İstanbul, 1-4

Elektronik Kaynaklar

URL 1 <https://tr.pinterest.com/pin/>(Erişim 10 .09. 2015)

URL 2 <http://www.kellydessaint.com/category/drugs/> (Erişim 10 .09. 2015)

URL 3 <http://www.kellydessaint.com/category/drugs/> (Erişim 10 .09. 2015)

URL 4 <http://nautarch.tamu.edu/class/313/pipes/pipes.htm> (Erişim 10 .09. 2015)

URL 5 Kahvehane gravürleri eşliğinde İstanbul/Kahve.com (Erişim 10.09.2015)

Resim 1 : Tütün içme ve tütün bitkisinin ilk resmi-1576 (Çakmak ve Akçiçek 2014:513)

Resim2 : Duman ile hasta tedavisi-1590 (Çakmak ve Akçiçek 2014:512)

Resim 3 : Dioscorides'inMateriaMedica'sındanAfyon bitkisini gösteren çizim (URL 1)

Resim 4 : 1885 yılına ait diş ağrısı için hazırlanmış ilacın reklamı (URL 2)

Resim 5,6 : Eroinli öksürük şurubu ve Alkol ile afyon katkılılaç (URL 3)

Resim 7 : Thomas Allom'un 1939 yılına ait İstanbul Kahvehanesi Gravürü (Geçkalan 2013)

Resim 8 : 16. yüzyılda ait minyatürlerde kahveciler ve kahvehane tasviri
(Bostan 2001:203)

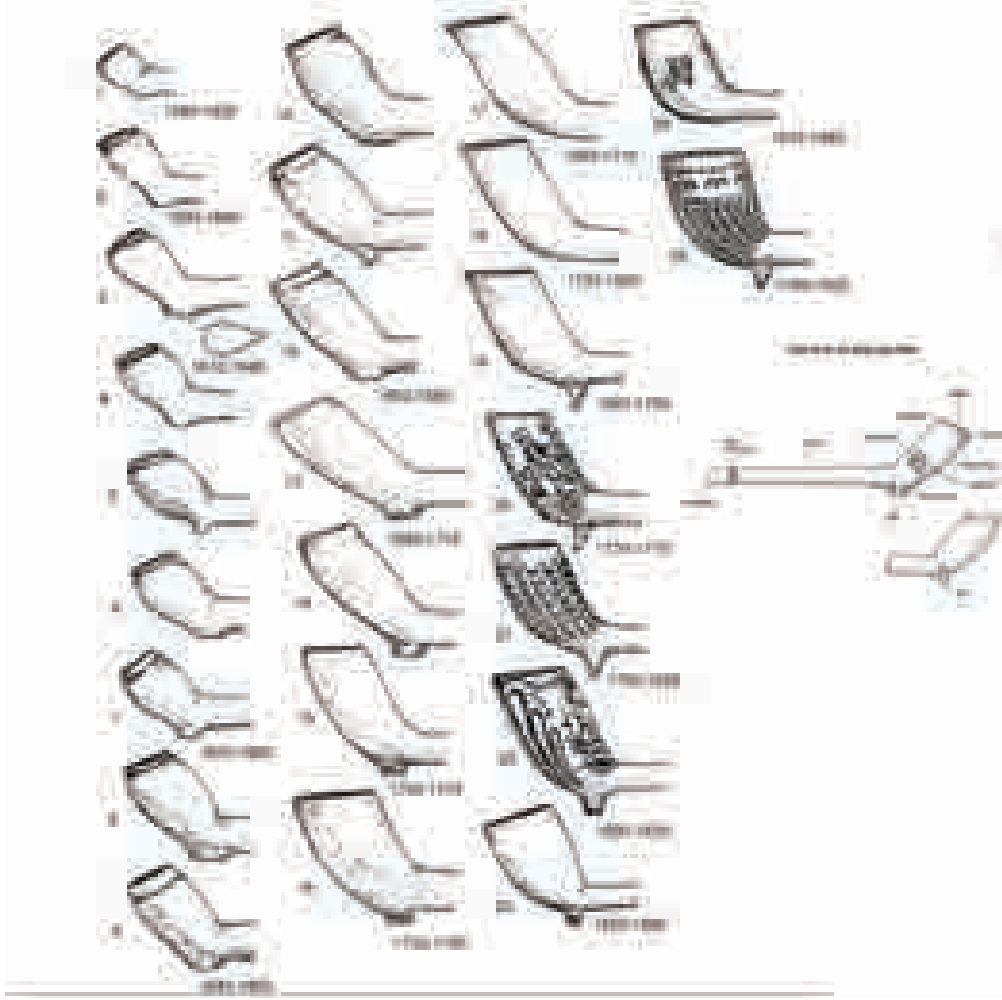
Resim9 : Kahvecibaşı, Elbise-i Atika-i Osmaniyye
(Bostan 2001:203)

Resim 10 : Tütün İçen Yerliler (Yılmaz 2010:2)

Resim 11 : Pirinç, Alçı ve Metal Kalıp rnekleri (Cengiz 2011: 35, 36)

Resim 12 : Batı Tazındaki Tek Parça Pişmiş Toprak Tütün Borusunun Gelişimi, 1580-1860 (URL 4)

Resim 13 : Üç Parçadan Oluşan Lüle Örneği ve Lülenin Bölümleri (Cengiz 2011: 28)

Resim 14 :17. yüzyıla ait Osmanlı Günlük Yaşamını Tasvir Eden Minyatür Albümünden Örnek (Rebecca 1985: 149-203)

Resim 15 : Ali Paşa Tasviri, 1822 London.(Robinson 1985: 149-203)

Resim 16 : Çubuk tütüren efendisine kahve ikram eden cariye (Kuşoğlu 1989: 32)

Resim17 : Yuvarlak, Lale, Disk Kaideli, Karınalı çanak formu lülelerden örnekler.
(Çorum Müzesi Arşivi)

Resim 18: Üzerinde Mühür Baskısı ve Yazı Olan Lüle Örnekleri.
(Çorum Müzesi Arşivi)

Resim 19 : Boğazköy Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Lülelerden Örnekler.
(Çorum Müzesi Arşivi)

TÜRK İSLAM SANAT ESERLERİNDE KİTABELER: ÇORUM MÜZESİ ÖRNEĞİ

İrfan YİĞİT*

ÖZET

Kitabe, bilindiği gibi, arapça yazmak anlamındaki “ketben” kökünden gelen bir terim olup, Sanat Tarihi araştırmalarında, yapının kimliğini veren yazı levhaları için kullanılmaktadır. Daha genel bir anlamda ise “bir anıyı tarih boyunca yaşatmak için hazırlanmış yazı” şeklinde tarif edilmektedir. Kitabeleri, nevilerine göre, inşa veya bânî, tarih, tamir ve usta kitabeleri şeklinde tasnif etmek gerekmektedir. Kitabeler genellikle taş ve bilhassa mermer levhalara yazılmış ve yapının muhtelif yerlerine konulmuşlarsa da çoğunlukla giriş açıklığı üzerine yerleştirilmiş olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca çeşmelerde yer alan kitabelerde hazırlanmış olduğumuz bu çalışma içerisinde yer almaktadır. Çorum Müzesi envanterlerinde yer alan 19 adet kitabe üzerinde çalışma yapılmıştır. Envanter bilgileri, (varsa) tarihleri ile kitabe metninin transkripsiyonları yapılarak günümüz Türkçesi ile birlikte tablolarda verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kitabe, Çorum, Çorum Müzesi, Hüsn-ü Hat, Hasan Paşa

ABSTRACT

The inscription, as it is known, comes from the root of “ketben” in Arabic writing and it is used in the researches of Art History for writing plates which give identity of the works. In a more general sense, it is described as “a memorial prepared to live throughout history”. According to the writings, it is necessary to classify them as construction or bane, history, repair, and master texts. We can say that the inscriptions are usually written on stone and especially marble plates and are often placed on the entrance gates, if they are placed in various parts of the structure. We are also involved in this study, which we have prepared in the fountains in the fountains. Works were carried out on 19 inscriptions in the Çorum Museum inventory. Inventory information, (if) dates and transcripts of the inscription were made on the tabs together with contemporary Turkish.

Keywords: Inscription, Çorum, Çorum Museum, Hüsn-ü Hat, Hasan Pasha

* Çorum Belediyesi Kent Arşivi Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimsel Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Emevilerden itibaren İslam mimarisinde yer almaya başlayan yazı, özellikle Türk-İslam sanat eserlerinde yapıların gerçek karakterini ve kimliğini ortaya koyan unsurların başında gelmektedir. Bu sebeple mimari yapılara çeşitli şekillerde işlenen her türlü yazı, içerikleri ile birlikte, farklı tarihi dönemlere ait devletlerin kültür ve medeniyet içindeki yerini belirlemeye yardımcı olmaktadır. İçeriği ne olursa olsun taş, tuğla, mermer, çini, ahşap, alçı, metal gibi malzeme üzerinde binalarda yer alan bütün yazılar “kitabe” terimiyle ifade edilmektedir.

Kitabe, bilindiği gibi, Arapça yazmak anlamındaki “ketebe” kökünden gelen bir terim olup, sanat tarihi alanında, yapının kimliğini veren yazı levhaları için kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde kelime anlamı olarak Taş, mermer vb.gibi sert cisim üzerindeki oyma veya kabartma yazı, tarih, yazıt şeklinde geçmektedir. Daha genel bir ifade ile “Kitabe aynı zamanda büyük yapılarda, anıtlarda ya da mezar taşlarında görülen yazılara denir.” şeklinde tarif edilmektedir. Yapının kimliğinden kastımız, eserin mahiyetini, kimin tarafından hangi devir ve tarihte kime yaptırıldığını belirten bilgileri içeren yazılardır. Bu yazılar bir çeşmeye, camiye, okula, kütüphaneye yada mihraba ait olabilir.

Çorum Müzesi envanterlerinde yer alan kitabelerin sayısı on dokuzdur. Tebliğimizde yer alan kitabeler çeşitli kütüphaneler, camiler, çeşmeler, minberler v.b. tarihi yapılara aittir. Kitabeler buldukları yapıların tarihçeleri ile ilgili bilgi vermeleri yanı sıra bu eserleri yaptıran şahıslar ile ilgilide bizleri aydınlatmaktadır. Çorum Müzesinde yer alan kitabeler en erken Melik Mes’ud Camii kitabesi olan miladi 1219 tarihinden başlamak üzere farklı tarihlere ait görünmektedir. Kitabelerin bir çoğunun Çorumlu dergisinde fotoğrafları yer almaktadır. Bu sebeple kitabelerin bazılarının 1938 yılında müzede olduğu kesindir. İhsan Sabuncuoğlu Çorum Tarihine Ait Derlemelerim kitabında da bu eserlerden bazılarının isimleri liste halinde verilmiştir. Bu bilgilerin Çorum Müzesi’nin ilk kurulduğu zaman müzede yer alan eserlerin listesi olduğu tahmin edilmektedir¹.

OKUNAN KİTABELER

Mütess.No/Env.No	Kitabenin Adı
1. 315/9-319-69	Ahmet Feyzi Kütüphanesi Kitabesi
2. Yeni Gelen	Sıhhat Mektebi (Müze Binası) Kitabesi
3. 195/9-826-68	Hasan Paşa Tarafından Yaptırılan Çeşme Kitabesi
4. 316/9-320-69	Baltacı Mehmet Paşa Çeşmesi (Osmanlık)
5. 1599/7-4-78	Batmanzade El Hac Mehmet Yasin Çeşmesi Kitabesi (Osmanlı)
6. 2401/10-3-2005	Çeşme (Osmanlı)
7. 194/9-825-68	Çeşme Kitabesi (Osmanlı)
8. 314/9-318-69	Kitabe (Osmanlı)
9. Yeni Gelen	Paşa Çeşmesi Onarım kitabesi (Müze Bahçesinde)
10. Yeni Gelen	Paşa Çeşmesi Bani kitabesi (Müze Bahçesinde)
11. 2235/21-1-83	Muzaffer Paşa Camii Minberi (Hamit Camii Minberi)

¹ İhsan Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II-III & Maarif Hayatımız-Yay.Haz.:Abdulkadir Ozulu, İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum,2015, s.316

12.	324/9-329-69	Hasan Paşa Tarafından yaptırılan Kütüphane Kitabesi
13.	4/6-533-68	Koyun baba Türbesi-Osmancık (Osmanlı)
14.	323/9-328-69	Osmancık Emir Mukbil Bey Mescidi Kitabesi
15.	1/1-248-68	Melik Mesud Camii Kitabesi
16.	201/9-832-68	Silik olduğu için okunamıyor
17.	322/9-327-69	Mezar Taşı
18.	Yeni gelen	Okunacak
19.	313/9-317-69	Kitabe Mermer (Selçuklu)

KİTABELERDE GEÇEN ŞAHİS İSİMLERİ

1. Batmanzade el Hac Şeyh Muhammed Yasin
2. Mustafa Paşa es-Saydali
3. Mehmet Paşa
4. Süleyman Paşa Zevcesi Rahime Hatun
5. Abdulhalim oğlu Hasan ağa
6. Abdulhalim oğlu Hasan ağa refikası² Safure hatun
7. Hacı Hasan Paşa
8. Mukbil b. Abdullah
9. Melik Mes'ud
10. Feyziya (Ahmet Feyzi)
11. Saydali Mehmet Paşa
12. Mehmet Nuri Beşiktaşlı
13. Keykubad bin Hüsrev

---

² Refika: Eş, karı, zevce, TDK, s.2971

ÇORUM MÜZESİ ENVANTERLERİNDE KAYITLI OLAN KİTABELER

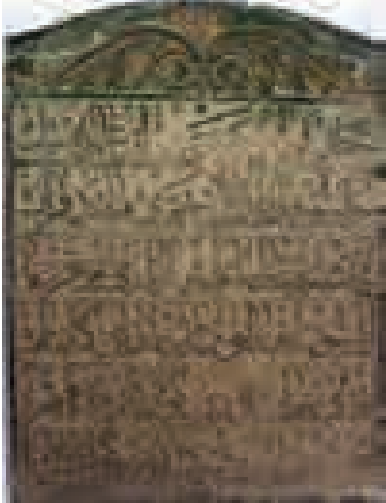
MÜTESS.NO	315
ENVANTER NUMARASI	9-319-69
ADI	AHMET FEYZİ EFENDİ KÜTÜPHANESİ KİTABESİ ³
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
OKUNUŞU	Tarih-i Kütüphane-i Cedid Oldu pek âli bin üçyüz dokuzunda sâlik. Pederim Hacı Ali Vakfını itdim tevsî' Nezd-i Vâlayı ilâhîde kabul olsunır Bu kütüphanenin inşası ile şân Çorum. Müstefid ola kamu tâlib irfân Çorum Fezziya ⁴ cümle ahâli senâ huvân Çorum 1309
ANLAMI	Tarihi Yeni Kütüphane Pek yüce oldu bin üç yüz dokuz senesinde (hizmete kondu) Babam Hacı Ali vakfını genişlettim Yüce ilahi nezdinde kabul olsun Bu kütüphanenin yapılması ile Çorum'un Şerefi Faydalansın Çorum'daki ilim irfan isteyen insanlar Fezziya tüm ahali okusun Çorum'u övsün, methetsin 1309 / 1891
FOTOĞRAFLARI	
	

3 1878 tarihinde Çorum Müftüsü olan Ahmet Fezzi Efendi, günümüzde Kurtoğlu Medresesi olarak bilinen Emir Ahmet Mahallesiindeki medresenin bir bölümünü vakıf kütüphanesi haline getirerek 3000 cilde yakın eser koy-durmuştur. Kitabeden anlaşıldığı kadarıyla kütüphane Ahmet Fezzi efendinin babası Hacı Ali tarafından kurulmuştur. Kaynak: Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Tarihine Kısa Bir Bakış, M.Mahfuz Söylemez, Salname Dosyası, Çorum Hâkimiyet Gazetesi. Bu kitabe kayıtlarda geçen bu kütüphaneye aittir.

4 Fezziya olarak geçen bu isim Ahmet Fezzi'ye (1834-1909) aittir. Çorum 'da doğdu. Leblebici oğullarından Şair ve müftü Hacı Ali Arifin oğludur. Çorum medreselerinde okuduktan sonra İstanbul'a gitti. Beyazıt med-resesinde yükseköğrenim gördü. Çorum'a dönüp Kurtoğlu medresesinde mü-derrisliğe başladı. Babasının ölümünden sonra müftülük görevine atandı Bafra, Zile, Ayaş, Beypazarı, Sungurlu kadılıklarında bulundu. Yozgat Ağırceza Mahkemesi başkanlığı, Çorum istinaf mahkemesi üyeliği yaptı. Tutulduğu bir hastalık nedeniyle Merzifon Amerikan Hastanesi'nde bir ameliyat geçirdiy-se de kurtulamayarak öldü. Tezkire-i Makamat isimli eserinde müellifidir. Şiirlerinde Fezziya mahlasını kullanmaktadır.14. yy.'dan Günümüze Çorumlu Şairler, Abdullah Ercan, Hitit Festivali Komitesi Çorum 1991, s.172

MÜTESS.NO	
ENVANTER NUMARASI	
ADI	ÇORUM HASTANESİ KİTABESİ⁵
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Sene 1335 safer 21 - EMRAZ-I UMUMIYE HASTAHANESİ - Sene 1332 Kânunu evvel Çorum Sancağı hamiyet mendâne ahâlisinin îânât ve evkaf-ı hümayun nezareti celilesinin inzıam ve muavenetiyle inşa olunmuştur
ANLAMI	<i>21 Safer 1335 senesi (17 Aralık 1916) Çorum Genel Hastalıklar Hastahanesi (4) Kanunu Evvel 1332 Senesi Çorum Sancağının hamiyetli ahâlisinin Yardım ve Vakıflar Bakanlığının katılım ve Yardımıyla yapılmıştır.</i>
FOTOĞRAFLARI	
	

⁵ H.1332 yılına tarihlenen ve yapıldığı günden bu yana Hastane, Ziraat Mektebi, Makine Meslek Yüksek Okulu olarak hizmet veren bina, 1986 yılında Yeni Çorum Müze binası olarak fonksiyona edilmek üzere Milli Eğitim Bakanlığında devralınmıştır. 1988 yılında yangın geçiren bina, 1989 yılında Müze hizmet binası olarak kullanılmak üzere restore edilme-ye başlanmıştır. Restorasyon çalışmaları tamamlanan yeni Çorum müzesi 11.03.2003 tarihinde ziyarete açılmıştır.

MÜTESS.NO	195
ENVANTER NUMARASI	9-826-68
ADI	HASAN PAŞA TARAFINDAN YAPTIRILAN ÇEŞME'NİN TAMİRAT KİTABESİ
CİNSİ	
DÖNEMİ	Osmanlı
NEREDEN GELDİĞİ	
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	1968 yılı
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Hazreti Hacı Hasan Paşayı âli himmetin Sû-besû câri zülal-ı hayr-ı mânend Fırat Çeşme inşasıyla ihya eyledi bu karyeyi Eylesin ikbalini daim hüdâ-i kainat Akdı mîzab-ı kalemden kevser tarih-i tamir İç şu dil-cû çeşmeden zezem gibi âb-ı hayat⁶ H.1313/ M.1897
ANLAMI	Hazreti Hasan Paşayı yüce himmetin Her tarafa akan bu hayır suyu Fırat'a benzer Çeşme inşasıyla ihya eyledi bu köyü Eylesin ikbalimi daim kainatın Hüdâsı Musluğundan (lûlesinden) kevser aktı kılmadan tamir tarihi İç şu gönül arayan çeşmeden Hayat suyu Zemzem gibi H.1313/ M.1897
FOTOĞRAFLARI	

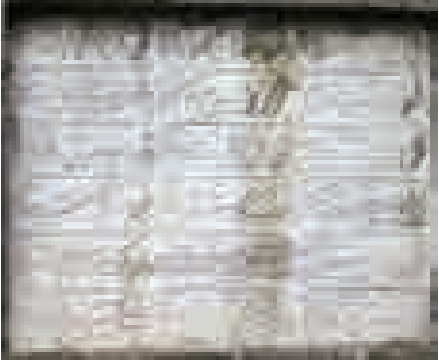
6 Bu cümle ebced hesabıyla rumi 1313, miladi 1897 ye işaret etmektedir

MÜTESS.NO	316
ENVANTER NUMA-RASI	9-320-69
ADI	OSMANCIK BALTACI MEHMET PAŞA⁷ ÇEŞMESİ
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	Osmanlı
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM OSMANCIK
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	1938 yılında yayınlanan Çorumlu Dergisinde bu kitabenin Müzede yer aldığı belirtilmektedir.
ÖLÇÜLERİ	Boyu 920 mm x Eni: 730 mm
OKUNUŞU	<p>Menba-ı ayn atâ mâ'ye ihsan-u sehâ Hazreti Sadr-ı Kerem pişe Mehmet Paşa Eyleyüb mâl-ı Firavan ile sarf-ı himmet</p> <p>Şehr-i Osmancığ bu âb ile kıldı ihya Katî muhtac idiler suya bu şehrin halkı Vakıa hayr-ı azîm itdi ol âsaf hakka</p> <p>Kızılırmak gibi içtikleri hunab idi heb Bağrın ol teşnelerin yakmıştı killet-i ab Vüzerâdan nice hayr ehli murâd itdi velî</p> <p>Biris i olmadı bu hayra muvaffak asla Hamdulillah ki o düstur-ı salah endişe Eyledi bu eser-i pâkî müyesser Mevlâ</p> <p>Hele bir böyle sevâb itdi ki tâ mahşere dek Nûş idüb rahmet okurlar ana â'lâ edna</p> <p>Çâr-yar'm şeref-i aşkındadır çeşme-i çâr Çâr-ı enhar cenân ola rûz-ı cezâ Didi leb-i teşnelere dürrî dâî tarih</p> <p>Âb-ı selsali sebil itdi Mehmet Paşa⁸ 1117</p>

7 Bu kitabe Dürri-zade tarafında yazılmıştır. Dürri-zade 1147 H. tarihinde Üsküdar'da vefat eden Dürri Mehmet Efendidir. Baltacı Mehmet Paşa 1121 H. tarihinde Halep valiliğinde bulunduğu zaman orada kadı idi. Baltacı'nın Erzurum veya Halepte vali bulunduğu sıralarda bu çeşmeyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Baltacı Mehmet Paşa Osmancığa dört tane çeşme yaptırmıştır ve bu dört çeşmeye aynı kitabe yazılmıştır. Çorumlu Dergisi, Yıl:1, 15 Ağustos 938, Sayı:5 s.12

Baltacı Mehmed Paşa, Osmancığ'ta doğdu. Genç yaşta ilim merakı ile Trablus, Tunus ve Cezayir'e kadar gitti. Daha sonra İstanbul'a döndü ve akrabalarından Hacı Sefer Ağa vasıtası ile saraya girdi. Burada önce baltacı oldu. Güzel sesli olduğundan musikiye heveslendi ve müezzin olup "Mehmed Halife" namını kazandı. Katipliğe heveslenen Baltacı Mehmed Paşa, yazıcılığa ve 1703 Aralık ayında mirahurluğa tayin edildi. 1704 yılının Kasım ayında kaptan-ı derya, 21 Aralık 1704'te de sadrazam oldu. 3 Mayıs 1706'ta azledilip Sakız'a sürüldü. Daha sonra Erzurum valiliğine ve Sakız muhafızlığına getirildi. 1709 yılının Ocak ayında Halep valiliğine atanan Baltacı Mehmed Paşa, 18 Ağustos 1710'da tekrar sadrazam oldu. Serdar-ı Ekrem olarak Rus seferine çıktı. Prut Savaşı sırasında, Deli Petro'nun etrafını sarmışken, Çarıçe Birinci Katarina'nın araya girmesi üzerine barışı kabul etti. Dönüşte azledilerek (Kasım 1711) önce Midilli'ye, daha sonra ise Limni adasına sürüldü. 1712 yılında Limni adasında vefat ettiğinde 50 yaşındaydı.

8 Bu cümle ebced hesabıyla Hicri 1117 miladi 1705 tarihine işaret etmektedir.

<p>ANLAMI</p>	<p>Su kaynağı, çeşme büyük iyiliktir Hazreti Sadr-ı Kerem Mehmet Paşa Malını bol bol yardım için sarfetmekte</p> <p>Osmancık şehrini bu su ile ihya eyledi Bu şehrin halkı suya kesin olarak muhtaç idi Büyük iyilik etdi ol vezir hakka</p> <p>İçtikleri suyun hepsi Kızılırmak gibi sulu kan gibiydi Suyun azlığı susamışları yakmış idi. Vezirlerden nice hayır ehli sahip olmak istedi</p> <p>Kimse asla bu hayra muvaffak olmadı Elhamdülillah Mevla bu pak eseri gerçekleştirmeyi nasip eyledi Su içtikçe böyle bir sevap için mahşere kadar rahmet okurlar</p> <p>Öyle bir sevab ettiki ta mahşere kadar En aşağıdan en yükseğe kadar su içip ona rahmet okurlar.</p> <p>Dört Dostun aşkı şerefinedir dört çeşme Dört nehir dudakları susayanlara günahlara can ola dedi Dürri dai tarih Tath lezzetli suyu sebil etdi (Allah Rızası için su dağıtılan yeri) Mehmet Paşa H.1117/1705</p>
<p>FOTOĞRAFLARI</p>	 <p>Müze deki Kitabe</p> <p>Osmancıktaki Kitabe</p>

MÜTESS.NO	1599
ENVANTER NUMARASI	7-4-78
ADI	ÇEŞME KİTABESİ
CİNSİ	TAŞ
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	21.12.1993
ÖLÇÜLERİ	Yükseklik:49,5 cm Kalınlık: 12cm Genişlik: 35,5cm
OKUNUŞU	Sahibu'l Hayrat ve'l hasenat Havace Batmanzâde el hâc şeyh Muhammed .. Sene 1215 Gurre
ANLAMI	Hayır ve iyilik sahibi Hoca Batmanzade el Hâc Şeyh Muhammed ... Sene 1215 (M.1800) Gurre ⁹
FOTOĞRAFLARI	

⁹Gurre (غره) : Ayın ilk günü

MÜTESS.NO	2401
ENVANTER NUMARASI	10-3-2005
ADI	KİTABE
CİNSİ	TAŞ
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	Gümüşhacıköy
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	2005 yılı
ÖLÇÜLERİ	
KİTABENİN ORJİNAL METNİ	
OKUNUŞU	Taşı mecnunğibi bir zincir kır Bus fem etmiş gibi birer hatrî Lülesi cârî bir sâkî saffât İçirir atşan misk anberi Muhammed Küttab mahkeme-i Gümüşhacıköy Gaferallahu lehu ve livalideyye ve ahsen ile Sene 1255
ANLAMI	Mecnun Taşı ¹⁰ gibi zincir kır Dudak öpmüş gibi birer hediye Lülesi akar saf olan bir sucu Susayana içirir misk anberi Gümüşhacıköy Mahkemesi katipleri Muhammed En güzel ile Allah onun anasına babasına affetsin H.1255/M.1839 Senesi
FOTOĞRAFLARI	

10 Rivayete göre mecnun çölde susuz ve leylasız iken bu taşı bulur, sabır taşı eyler bağrına basar. Taşın yaprak yaprak güle benzer bir görünümü olduğu için çöl gülü de denir.

MÜTESS.NO	194
ENVANTER NUMARASI	9-825-68
ADI	ÇEŞME KİTABESİ
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	20.01.1968
ÖLÇÜLERİ	Eni: 46 cm Boyu: 48 cm
OKUNUŞU	Inşa hazel ayn Mustafa Paşa es-Saydali el-âr Fi zeman Sultan Mehmet Han Halil İbrahim sene seb'a ve semani ve elf
ANLAMI	Bu çeşmeyi Saydalı Mustafa Paşa Sultan Mehmet Han ¹¹ za- manında inşa etti sene bin seksen yedi (H.1087-M.1676)
FOTOĞRAFLARI	

---

¹¹ IV. Mehmet

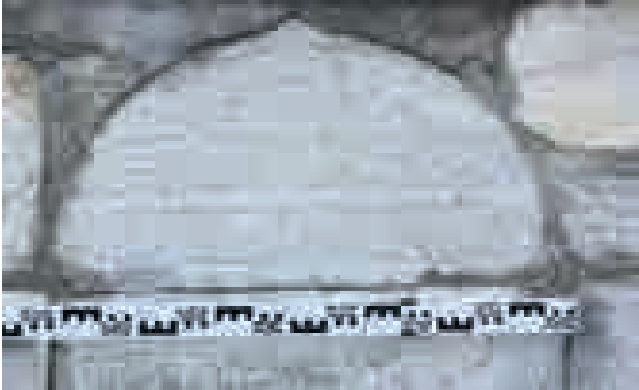

MÜTESS.NO	314
ENVANTER NUMARASI	9-318-69
ADI	KİTABE
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	1969 yılı
ÖLÇÜLERİ	169 x 27 cm
OKUNUŞU	<i>Kerhi kullar daima eyler günah / Rahmetinle yarlığa¹² kul ya ilahi</i>
ANLAMAMI	<i>Kötü kulların daima günah işler / Rahmetinle onları başışla ya ilahi</i>
FOTOĞRAFLARI	

---

12 Yarlığa: başışlamak, affetmek

MÜTESS.NO	YENİ GELEN
ENVANTER NUMARASI	
ADI	PAŞA ÇEŞMESİ BANİ KİTABESİ¹³
CİNSİ	Mermer
DÖNEMİ	Osmanlı
NEREDEN GELDİĞİ	Çorum/Yavruturna Mahallesinde
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Bin yüz doksan üçte Mehmet Paşanın yol göstericiliği ile Süleyman Paşa zevcesi Rahime Hatun tarafından inşa edilen iş bu çeşme murur-1 zamanla münhedim olub
ANLAMI	Bin yüz doksan üçte (H.1193) (M.1779) Mehmet Paşanın yol göstericiliği ile Süleyman Paşa eşi Rahime Hatun tarafından yaptırılan bu çeşme geçen zamanla harap olup
FOTOĞRAFLARI	

¹³ Yavruturna Mahallesinde Rahime hatun adına Mehmet Paşa tarafından 1779 (H.1193) tarihinde yaptırılmıştır.

MÜTESS.NO	
ENVANTER NUMARASI	
ADI	PAŞA ÇEŞMESİ TAMİRAT KİTABESİ¹⁴
CİNSİ	Mermer
DÖNEMİ	Osmanlı
NEREDEN GELDİĞİ	Çorum/ Yavruturna mahallesinde
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Bu kere Abdulhalim oğlu Hasan Ağave refikası Safure Hatun taraflarından tecdiden inşa edilmiştir. Kameriyye sene 1337 Rumiyye sene 1335
ANLAMI	Abdulhalim oğlu Hasan ağa ve eşi Safure Hatun tarafından yeni olarak yaptırılmıştır.Kameriyye sene 1337 Rumi sene 1335-M.1919
FOTOĞRAFLARI	

¹⁴ Bu çeşme Yavruturna mahallesinde yapılmıştır. Daha sonra müze bahçesine nakledilerek koruma altına alınmıştır.

MÜTESS.NO	2235
ENVANTER NUMARASI	21-1-83
ADI	MUZAFFER PAŞA CAMİİ MİNBERİ¹⁵
CİNSİ	AHŞAP
DÖNEMİ	BEYLİKLER
NEREDEN GELDİĞİ	Çorum
KİTABENİN ORJİNAL METNİ	
OKUNUŞU	<p>Minberdeki Kitabeler ve Yazılar</p> <p>Kapının aynalığında iki yazı bulunmaktadır. Bunlardan üstte olan bir hadis-i şerif alttaki ise minberin bani kitabesidir.</p> <p>قال عليه السلام اذا رايتم الرجل يتعاهد المسجد والمنبر فاشهدوا له بالايمان صدق قائله</p> <p>Hadis-i Şerif Türkçesi: Mescit yapmayı taahhüt ettiğini gördüğünüz kimse- nin imanına muhakkak şahadet ediniz. Onu söyleyen doğru- dur.</p> <p>Bani kitabesi</p> <p>باب الخيرات والحسنات ملك الملوك الوزراء في العرب والعجم مظفر الدين بكر چلبی عظم الله بجلال قدره</p> <p>Türkçesi: "Bu minberin yapılmasını hayır ve hasenat kapısı, Arap ve Acem diyarında bulunan vezirlerin ve padişahların ulusu Muzaffereddin Beyler Çelebi-Allah onun kadrini cela- liyle yüceltsin</p> <p>Minberin korkuluklarındakiler:</p> <p>Minberin sol korkuluğunun üst sırasında 62. süre olan Cuma Süresi'nin 9, 10 ve 11. ayetleri yazılıdır.</p> <p>لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ</p>

¹⁵ Çorum'da halk arasında Tabakhane Camii ve bilgilileri arasında Muzaffer Paşa Camii ve medresesi olarak geçmektedir. Etrafındaki Medreselerin yeri arsa halindedir. Cami de bir kaç defa son kitabesine göre 1258 H. de Hacı Vaiz oğlu Ali tarafından esashi tamir gördüğü için eskiliğe delalet edecek bir kaç penceresi ve minberin-den başka bir şey kalmamıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu caminin adı Bey Camii olarak geçmektedir. 1050 tarihine kadar bu adla anılmakta ve Muzaffer Paşa Camii adı sonradan verilmiştir. Çorumlu Dergisi, Çorumda Beyler Çelebi Muzaffer Paşa Camii Minberi-Neşet Köseoğlu, Yıl:1-Sayı:3-Tarih 15 Haziran 938

اللَّهُ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Ey iman edenler. Cum'a günü namaz için çağrı yapıldığı zaman hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.

(62-Cum'a 9)

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ
وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından (lutuf ve ihsanından nasibinizi) isteyip-arayın. Allah'ı çokça zikredin ki felaha (kurtuluşa) eresiniz.

(62-Cum'a 10)

وَإِذَا رَأَوْا تِجْرَةً أَوْ لَهْوًا أَنْفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكَوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ
خَيْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَمِنَ التِّجْرَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

Onlar (namazın önemini bilmeyenler) bir ticaret ya da eğlence gördükleri zaman (hemen dağılıp) ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki "Allah'ın katında bulunan şey eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

(62-Cum'a 11)

Tahtın sol tarafındaki korkuluğu altındaki hadis-i şerif
قال النبي صل الله عليه وسلم من بني مسجدا بنا الله له بيتا في الجنة
صدق رسول الله

Türkçesi: "Dua ve selam üzerine olsun Hazret-i Muhammed dedi ki: Her kim Allah için bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar, Allah'ın Resulu doğru söyledi."

Minber korkuluğunun tahtın altıyla birleştiği yerdeki usta kitabesi

عمل عبد اضعف المحتاج الي رحمة الله

Türkçesi: "Allah'ın rahmetine muhtaç kulların en zayıfı yaptı.

3. Minberin sağ korkuluğundaki kitabe ve yazılar:

Korkuluğun üst bordüründe 4. süre olan Nisa Süresi'nin 103. ayeti yazılıdır.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ
وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

طَمَأْنِنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْفُوتًا

Namazı bitirdiğinizde ayaktaiken, otururken ve yan yatarken Allah'ı zikredin. Artık 'güvenliğe kavuşursanız' namazı gerektiği gibi kılın. Çünkü namaz, mü'minler üzerinde vakitleri belirlenmiş bir farzdır. **(4-Nisâ 103)**

Korkuluğun alt sırasındaki yazılamayan yazılar.

Korkuluğun sonunda minberin tamam olmayan kitabesi .

المنبر المبارك في محرم اثني و سبعمائه

Türkçesi: " .... Bu mübarek minber (H.702 veya 701) Muharrem'inde yapıldı" ¹⁶

إِنَّمَا يَعْمرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى

الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

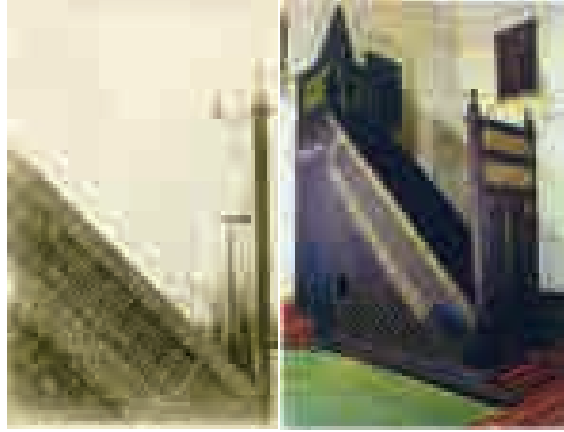
Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar imar edip-onarabilir. İşte hidayete (doğru yola) erenlerden oldukları umulanlar bunlardır. (9-Tevbe 18)

FOTOĞRAFLARI

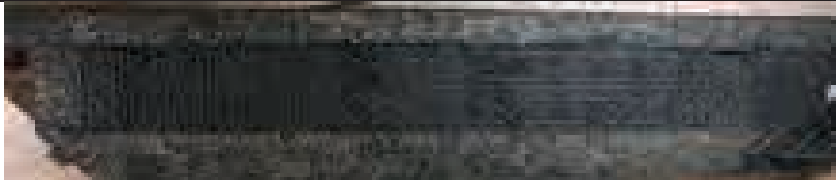

16 Dündar, Abdulkadir, Çorum Camii ve Mescidleri, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Ankara-2004, s.142

Bu fotoğraflar Eşref Ertekin Arşivindedir. 1938 yılında Çorumlu dergisi çalışmaları için çekilmiştir. Çorumlu Dergisi, Yıl:1 15 Nisan 938, Sayı:1

Minberin Çorum Müzesindeki parçalarından bir bölümü

MÜTESS.NO	324
ENVANTER NUMARASI	9-329-69
ADI	HASAN PAŞA TARAFINDAN YAPTIRILANKÜTÜPHANENİN KİTABESİ¹⁷
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Ola ıkbal-i füzûn ¹⁸ Hacı Hasan Paşa'nın / Yaptı daru'l kütübi eyledi ilmi ihya Tâk-ı vâlâsına ¹⁹ cevherle yazulsun tarih / Çok güzel oldu kütüphane beğendi u'refa Ketebehu el fakir el hakir sene 1314 Mehmet Nuri Beşiktaşî ²⁰
ANLAMI	Hacı Hasan Paşa Mutlu Bahtiyar ola / Kitaplığı yaparak ilmi ihya eyledi Kapı üstüne cevherle yazılın tarihi / Kütüphane çok güzel oldu be- ğendi ilim irfan sahibi insanlar Fakir-Hakir Mehmet Nuri Beşiktaşî yazdı - Sene 1314
FOTOĞRAFLARI	

17 Bu kütüphane Hasan Paşa tarafından Ulucami'nin avlusunda müstakil bir kütüphane yaptırmıştır. Cami'nin etrafında bulunan medreselerdeki öğrenciler bu kütüphaneden istifade etmiştir. Kütüphanede 960 adet değerli yazmalardan oluşan kitaplar vardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve medreselerin kaldırılması 1340 ta yıkılmıştır. Süleyman Fevzi Paşa, Müftü Ahmet Feyzi Efendi ve Hasan paşa kütüphaneleri birleştirilerek Hasan Paşa Kütüphanesi oluşturulmuş daha sonra bu eserler bugünkü İstiklal Mektebi Binasına taşınarak Yazma Eserler Kütüphanesi bünyesine devredilmiştir. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Tarihine Kısa Bir Bakış, M.Mahfuz Söylemez, Salname Dosyası, Çorum Hakimiyet Gazetesi.Çorum Tarihine Ait Derlemelerim-I, M.İhsan Sabuncuoğlu , Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum-2015, s.57

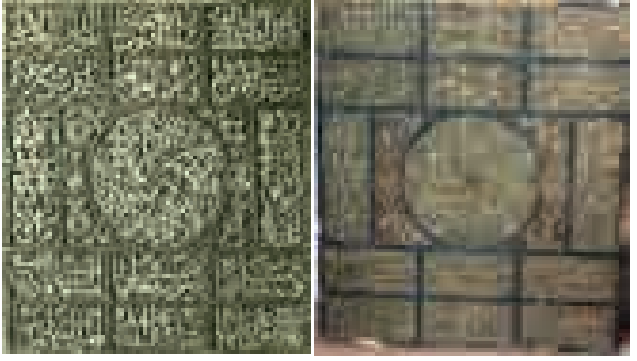
18 İkbal-i Füzûn: Çok mutlu, bahtiyar

19Tâk-ı Vâlâ: Yüksek Bina kemeri, Yüksek yarım daire şeklinde kapı ve pencere üstü. Yüksek Kubbe

20Mehmet Nuri Beşiktaşî: Hattat Hacı Nuri Korman (Beşiktaşlı)H. 1285 (1868) yılında dünyaya geldi. Alâeddin Bey ile Muhsinzade Abdullah Bey'in talebesi olan Hacı Nuri Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi yolunun son müntesibidir. Celi sülüs yazılarında onun tesiri yanında Mustafa Râkım Ekolü'nün tesiri de sezilir. İstanbul Bakırköy'de Kartaltepe Camii'nin kubbesindeki İhlas Süresi, Azapkapı Camii'nin muslukları üzerindeki yazılar, Kastamonu'da Şaban-ı Veli Dergahı'nda ve Çorum'da saat kulesinin üstündeki yazılar ile Sultanahmet'te Al-man Çeşmesi'nin kubbe içi yazıları onundur. H. 1371 (1951) yılında vefat etti. Kaynak: Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, Ali Alparşlan, Yapı Kredi Kültür Yayınları. 2016

MÜTESS.NO	4			
ENVANTER NUMARASI	6-533-68			
ADI	KOYUN BABA TÜRBESİ KİTABESİ			
CİNSİ	MERMER			
DÖNEMİ	OSMANLI			
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM / OSMANCIK			
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	1968 yılı			
ÖLÇÜLERİ				
OKUNUŞU	Çorumlu dergisinde kitabe ile ilgili geçen yazı: "Bu kitabenin fotoğrafı (Çorumlu) nun üçüncü sayısındadır. Burada görüleceği veçhile yazı istif noktasından pek güzeldir. Bilhassa ortasındaki dairedeki yazılar iyi bir eserdir. Bu kitabeden Koyunbaba'nın (25 Muharrem 873 H.) tarihinde öldüğü ve (874 H.) tarihinde kubbenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda الله خلد سهم بانيتها mısrası vefatına على كل شيء قدير حليم mısrası ise kubbenin yapıldığına tarihlenmektedir. ²¹			
	Elemlü (üzüntülü) el üstündür diyen	Sultan Koyunbaba Rahmetullahi	Tarihin Sahibi	
	Herşeye kâdir Halim	Herşeye kâdir Halim	Efendisinin oğlu Selim zamanında	
	Koyunbabanın Vefat Tarihi sekizyüzyetmişüç	Muharrem	Herşeye kâdir Halim (Daire şeklinde beş defa tekrarlıyor)	25 Kubbenin yapılış tarihi sekizyüzyetmişdört
	Geriyekalan onun gibi yapar	Onun suretinin anlamı	Onu yapan kubbeyi övdü	
	Allah (onu)yapanı ölümsüzleştiren	Tarih oldu nefesi uzasın	Ne insanlar gördüm onu düşünen gibi	

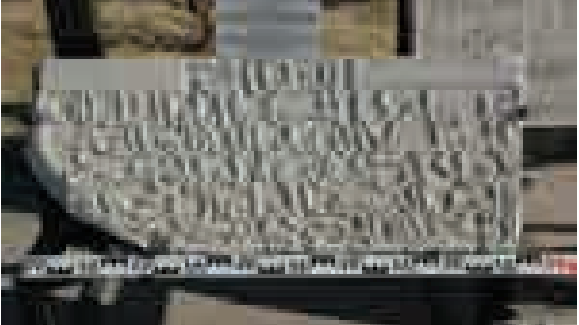
21 Çorumlu Dergisi, Çorum'un Tarihi Belgeleri, "Osmanlıkta Üç Kitabe- Neşet Köseoğlu-yıl:1 sayı:5-Tarih 15 Ağustos 938", Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Çorum-2009, s.155

ANLAMI	Ellezi yegülü el-yedü'l ulya li elim			Sultan Koyunbaba Rahmetullahi		Tarihu sahibu's sudur ve elfiye		
	Ala külli şey'in kadir halim			Fetarihu hazel aliyyul alim		Bitevkiti mevlahi bin selim		
	Vefat-ı Koyunbaba sene selase ve seb'a ve semanemie	Muharrem	Ala külli şey'in kadir halim (Daire şeklinde beş defa tekrarlıyor)			25	Tarih-ül kubbetüs sene erbaa ve seb'ine ve semanemie	
	Mislühe'l baki lem yesna'			Sureti'n dumnetün ma'âniha		Kubbetün sementü mebaniha		
	Allahu halde sehmtün baniha			Sare tarihu en-nefhahu meddehu		Ma ra'yün'n nasü Nahve saniha		
								
FOTOĞRAFLARI	<p>Bu fotoğraflar Eşref Ertekin Arşivindedir. 1938 yılında Çorumlu dergisi çalışmalarını için çekilmiştir. Çorumlu Dergisi, Yıl:1 15 Haziran 1938, Sayı:2</p>							

MÜTESS.NO	323
ENVANTER NUMARASI	9-328-69
ADI	Osmancık'ta Emir-i Kebir Mukbil beyin22 yaptırdığı meşid kitabesi
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI/ II.MEHMET (Fatih Sultan Mehmet Han) Dönemi
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM / OSMANCIK
OKUNUŞU	<i>Kalennebiyyü Aleyhisselam:vemen büniye meşidallahu lehu beyten fi'l cenneti</i> <i>Bena hazel meşidü'l mübareki li ecli'd dâri'l uhra iftiharu li kübra el hac Mukbil bin Abdullah Tekabelallahu Teala Hayratuhu fi eyyami devletühü es sultanu'l a'zam es-sultan Muhammed halledallahu mülkehu hamse ve hamsine ve samani-maye</i>
ANLAMI	Peygamber Aleyhisselam buyurdu: <i>Her kim Allah için meşid bina ederse, Allah da ona cennette bir meşid hazırlar.</i> ²³ <i>Bu mübarek meşid ahiret diyarında Büyük Mukbil bin Abdullah'ın iftihar etmesi için yardımcı aziz olsun Sultan Muhammed devleti günlerinde sekizyüz elli beş(H.855/1451M) de yapıldı.</i>
FOTOĞRAFLARI	 <p>Bu fotoğraflar Eşref Ertekin Arşivindedir. 1938 yılında Çorumlu dergisi çalışmaları için çekilmiştir. Çorumlu Dergisi, Yıl:1 15 Haziran 938, Sayı:1</p>

22 Fatih zamanında (855 H.) tarihinde El Hac Mukbil bin Abdullah tarafından bu meşidin yaptırıldığı geçmek-tedir. Mukbil beyin kim olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Çorumlu Dergisinde farklı rivayetler yazılmış fakat bunlardan en ihtimal dahilinde olan Mukbil beyin Kutlu bey adıyla anıldığı ve kızı Cihan hatunu Koca Mehmet Paşa'nın zevce edindiğidir. Çorumlu dergisinin neşrettiği bu yazıda kitabenin bu tarihlerde Çorum Mü-zesinde olduğu bilgisi yer almaktadır. Çorumlu Dergisi, Şerafettin Mukbil Bey ve meşidi ile Bir Yazma Kur'an'ı-Neşet Köseoğlu, Yıl:1 Sayı:4-Tarih 15 Temmuz 938. 23 (Ramuz el-Hadis:9/5)

MÜTESS.NO	1
ENVANTER NUMARASI	1-248-68
ADI	Çorum'un güneydoğusunda Cemilbey nahiyesine yarım saat mesafede bir tepe üzerinde bulunan harap olmuş bir caminin kitabesi. ²⁴
CİNSİ	KEYKUBAT CAMİ KİTABESİ
DÖNEMİ	SELÇUKLU
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM / CEMİLBEY
OKUNUŞU	Es-Sultan Kad bena hâze'l mescid fi-eyyam-ı Sultân'ul Mu'azzam A'lâü'd-dünya ve'd-din Ebu'l Feth Keykubâd bin Keyhüsrev bûrhan-ı emirü'l mü'minin Abdü'z za'if el muhtac ilâ rahmeti rabbihî Ayaz-ı atik Melik Mesud yegaahu fi senehu sitte aşera ve sitemaye
ANLAMI	Bu mescid'in yapılmasını, yüce sultan din ve dünyanın temsilcisi fetihler sahibi, mü'minlerin emiri zayıf kulu Keyhüsrev oğlu Keykubat devrinde yüce Allah'ın rahmetine ve affına muhtaç, Ayaz-ı Atik Melik Mesud onun yapımını 616/1219 yılında emretti. ²⁵
FOTOĞRAFLARI	 <p>Bu fotoğraflar Eşref Ertekin Arşivindedir. 1938 yılında Çorumlu dergisi çalışmaları için çekilmiştir. Çorumlu Dergisi, Yıl:1 15 Haziran 938, Sayı:1</p>

24 Çorumlu Dergisi, Çorum'un Tarihi Belgeleri, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Çorum-2009, s.105

25 Mustafa Kemal Şahin, Çorum Merkez Cemilbey Köyünde Bir selçuklu Camisi, Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları Cild-II, Çorum,2007, s.650

MÜTESS.NO	201
ENVANTER NUMARASI	9-832-68
ADI	Çok fazla deforme olduğu için yazılar silinmiş ve okunacak durumda değildir.
CİNSİ	
DÖNEMİ	
NEREDEN GELDİĞİ	
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
KİTABENİN ORJİNAL METNİ	
OKUNUŞU	
ANLAMI	
FOTOĞRAFLARI	

MÜTESS.NO	322
ENVANTER NUMARASI	9-327-69
ADI	MEZAR TAŞI
CİNSİ	Mermer
DÖNEMİ	Osmanlı
NEREDEN GELDİĞİ	
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	1969 yılı
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Tüvüffiye fi evail sevk Li sene erbaa ve seb'a maye ve sittine
ANLAMI	Erken öldü gitti Sene Yediyüz Atmış Dört (H.764-M.1362)
FOTOĞRAFLARI	

MÜTESS.NO	YENİ GELEN
ENVANTER NUMARASI	
ADI	HACI ABDURRAHMAN (ÇEŞMESİ) KİTABESİ
CİNSİ	Mermer
DÖNEMİ	
NEREDEN GELDİĞİ	
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	
OKUNUŞU	Bu hayrat evvel mübarek indallah zaid okur rahmet ve salavat ide kamil idub hayr bunu Hacı Abdurrahman dey tarih ola ki ravza bâ anın ²⁶ sene H.1172
ANLAMI	Bu hayrat ilk Allah katında mübarek ola, fazla okur rahmet ve salavat ide tam hayr edip, bunu Hacı Abdurrahman Dey ²⁷ Tarih (Aralık) olaki cennet şeref onun H.1172 M.1758 senesi
FOTOĞRAFLARI	

²⁶ **اولاكي روضى يا ائك**bu cümle ebced hesabı ile 1172 tarihini göstermektedir.

²⁷ **Dey** (fars.دى) —Celali Takvimin in aylarındandır. Miladi takvimde Aralık ayına tekabül etmektedir. Bugün İran, Hindistan ve Afganistan'da kullanılır. Ömer Hayyam başkanlığındaki bir kurul Güneş yılına göre Celali Takvimi'ni düzenlemiş ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a sunmuştur.1079 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.9 Ramazan 471(Miladi 15 Mart 1079) yılına rastlayan Nevruz yılbaşı ve yeni bir tarih başlangıcı olarak kabul edilmiştir.Celali Takvimi sadece ekonomik işlerin düzenlenmesinde kullanılmış, normal hayatta Hicri Takvim kullanılmaya devam etmiştir. Babür İmparatorluğu da bir dönem Celali Takvimi'ni kullanmıştır. Nevruz, 21 Mart (şimdi 3 Nisan) yılbaşıdır. Ay isimleri şunlardır: Ferverd'in (30), Ordibeheşt (31), Tir (30), Hordad (30), Şehriver (31), Mordad (30), Aban (31), Azer (30), Dey (31), Behmen (30), Esfend (31).

MÜTESS.NO	313
ENVANTER NUMARASI	9-317-69
ADI	KİTABE²⁸
CİNSİ	MERMER
DÖNEMİ	OSMANLI
NEREDEN GELDİĞİ	ÇORUM
MÜZEYE GELDİĞİ TARİH	
ÖLÇÜLERİ	Eni: 169 x 27 cm
OKUNUŞU	Ed-dünya evvelha büka ve evsathâ
ANLAMI	Dünyanın evveli göz yaşı (ağlama) ve ortası....
FOTOĞRAFLARI	

²⁸ Kitabe üzerinde sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Geleneksel İslam inancına göre, yedi cehennem karşılık sekiz cennet vardır. Bir kısmı minyatürlü heşt behist (sekiz cennet) isimli kitaplarda bundan ortaya çıkmıştır. Türk ve İslam bahçe düzenlemelerinde bahçelerin dört ya da sekiz katlı ya da bölümlü olması da cennet kavramına atıfta bulunur (H. Hilal Büyükçanga (Eren)Anadolu Selçuklu Seramiklerinde Figürlerin Dili ve Resim Eğitimi Açısından İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ÇORUHLU, Y.2006, s.207). Mimari eserlerde kullanılmaya başlayan sekiz köşeli yıldız motifleri Karahanlılar zamanında başlayıp, Selçuklular'da da devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Motifler ya tek olarak, ya da geçmeler arasında sıra sıra kullanılmış veya yan yana üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiş. Yrd. Doç. Mehmet Büyükçanga, Türk Mimarisinde Sekiz Köşeli Yıldız Motifleri 6. *Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde Bildiri Calalabat – KIRGIZISTAN 25 Mayıs – 28 Mayıs 2008 Sayfa: 1230 - 123*

Kaynakça:

Alparslan, A.

2016 “Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, Ali Alparslan, Yapı Kredi Kültür Yayınları”

Büyükçanga (Eren), H.H.

2006 “Anadolu Selçuklu Seramiklerinde Figürlerin Dili ve Resim Eğitimi Açısından İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.207”

Büyükçanga, M.

2008 “Türk Mimarisinde Sekiz Köşeli Yıldız Motifleri 6. Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde Bildiri Calalabat – KIRGIZİSTAN 25 Mayıs – 28 Mayıs 2008 Sayfa: 1230 – 123”

Dündar, A.

2004 “Çorum Camii ve Mescidleri, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Ankara, s.142”

Ercan, A.

1992 “14.yy.’dan Günümüze Çorumlu Şairler, Abdullah Ercan, Hitit Festivali Komitesi Çorum, s.172

Köseoğlu, N.

1938 “Çorumlu Dergisi, Çorumda Beyler Çelebi Muzaffer Paşa Camii Minberi-Neşet Köseoğlu, Yıl:1-Sayı:3-Tarih 15 Haziran 938”

Ozulu, A - Yiğit, İ.

2015 “Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II-III & Maarif Hayatımız-İhsan Sabuncuoğlu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, s.316

Söylemez, M.M.

2002/1 “Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Tarihine Kısa Bir Bakış, M.Mahfuz Söylemez, Salname Dosyası, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi”

Şahin, M.K.

2007“Çorum Merkez Cemilbey Köyünde Bir Şelçuklu Camisi, Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları Cild-II, Çorum, s.650”

Kısaltmalar:

TDK: Türk Dil Kurumu Sözlüğü